

arád.

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

HATODIK ÉVFOLYAM.

MÁSODIK FÜZET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1896.

TARTALOM.

Az »Arkadiai pör.« <i>Dr. Váczy János</i>	Lap 129
Beőthy László. <i>Erdélyi Pál</i>	176

Adattár :

Codexeink forrása. I. Sz. Brigitta imádságai	199
Budenzről. <i>Nagy Lajos</i>	203
Két adat Kisfaludy Sándorhoz. <i>Dr. Illésy János</i>	206
Révai Miklós levelei Paintner Mihályhoz. (Negyedik közl.) <i>Dr. Récsey Viktor</i>	211
Jászay Pál naplója. (Tizedik közl.) <i>Czékus László</i>	239

Ismertetések, bírálatok :

Magyar irodalomtörténeti értekezések az 1894/95. évi értesítőkből. 1—5. B. F.	241
La Hongrie littéraire et scientifique. J. Kont. <i>Korda Imre</i>	250
Ad vocem. Sz. Á.	253

Irodalomtörténeti Repertorium. <i>Hellebrant Árpádtól</i>	255
--	-----

— — — — —

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása : *Halas.*

AZ »ARKADIAI PÖR«.¹

Az »arkadiai pör«, a mint irodalmunk története a Csokonai Vitéz emlékkövének ügyében kifejlődött tollharczot elnevezte, a vitázó felekre, Kazinczyra és a debreczeni írástudókra s a magyar szellemi élet alakulására nézve egyaránt érdekes és fontos. Hetedféle évi fogsága után ekkor lép Kazinczy először a nyilvánosság elé, körvonalozva röviden, milyen szempontok vezérlik írói működésében őt, s milyen szempontoknak kell vezérelniök a többi magyar írókat is, ha a magyar nyelv és irodalom fejlesztése igazán szívükön fekszik. Kazinczynak erőszakosan félbeszakított pályája e polemiával kapcsolódik össze, s a vezéri szerepre vágyó ifjú írónak a nemzeti szellem forrongásba hozatalára irányzott eszméi a tényleges vezér felfogásának alapjával érintkezvén, a tekintély elvét iktatja be a magyar művelődés történetébe, nemcsak elméletileg, hanem példájával gyakorlatilag is.

Magának e vitának tárgya sem érdektelen; de sokkal érdekesebb az a tanulság, a mely a vita írott sorai közül olvasható. Kicsiben az ósdi felfogás képviselői, a minden újítástól idegenkedők s az új szellem harczosa közti első hevesebb összeütközés az, magában foglalva nyelvünk és irodalmunk kialakításának irányeszméi közül a legfontosabbakat, s kijelölve az utat, a melyen haladva, Kazinczy szerint, legbiztosabban rakhatjuk le műveltségünk alapjait. Kazinczy tanulmányainak, nagy írói tehetségének, hosszas elmélkedéseinek s az idegen irodalmi műveken finomült ízlésének csak mintegy előfutárja lép föl a nyilvánosság előtt, nemcsak sejtetve, de biztosan is ígérve, hogy nemsokára összes készletével megjelenik a közélet küzdőterén, és pedig annál élesebb fegyverrel, minél erősebb ellenállásra talál első támadása. Rég idő

¹ Felolvastatott a Budapesti phil. társaság 1896. febr. havi választmányi ülésén.

óta forrongó szelleme szilárd alaphoz erősödik, s mindaz a téves felfogás, a melyet a nyelv művelésében tapasztal az utolsó két évtized óta, türelmetlen erélyre tüzel, nemcsak azért, mivel a tévedések, megcsontosodott vélemények gátolják nyelvünk fölvirágoztatását, hanem azért is, mert a magyar szellem kiművelődésének legfőbb akadályai.

E mellett, midőn Kazinczy a közönség részvételére hivatkozik egy korán elhunyt nagy tehetségű költő emlékezetének megörökítésére, egyszersmind a szellemi műveltség iránt kíván mélyebb érdeklődést kelteni, habár csak a kiválasztottakban is. Különösen az írók küzdelmére óhajtja a nemzet figyelmét fölhívni, hogy szélesebb körbe világítson a műveltség fénye, hogy »egy főből más főbe, egy szívből más szívbe szálljon át az érzés és gondolat.«

Azonban legjobban kitűnik az »arkadiai pör« irodalomtörténeti fontossága, ha egész folyamat áttekintjük s összes adatait vizsgálat alá vesszük.

I.

Kazinczy pályája kezdetétől haláláig mindig örömet gyűjtötte maga köré a tehetségesebb ifjakat, hogy írói törekvéseinek gyámolítói, költői irányának hívei legyenek. A jövőre szegzett tekintetével, a maradék tiszteletére hivatkozó működésével egy kifejlett irodalmi élet képzelt világában szövögette álmait, soha egy pillanatra sem feledkezvén meg az utódokról, a kik az általa tört ösvényre lépnek. A főiskolák tanárainak nem egyszer ajánlgatta az ifjakkal való szorosabb érintkezést s többször ügyekezett velük megértetni, hogy azzal koránsem súlyosztik tekintélyüket, ha »fiatal embereknek társalkodásokba ereszkednek.« Őt emelte az a gondolat, hogy ösztönzéseivel, útmutatásaival hatást tehetett a tehetségek kifejlődésére, s hogy »az ő képzésekben néki is volt valami része.«¹ Vitéz Imrével, Aszalay Jánossal, Csehy Józseffel, Ragályi Tamással, Vitkovics Mihálylyal, Szemere Pállal, Kölcsey Ferenczczel, az ifjabb b. Wesselényi Miklóssal és nevelőivel, aztán Döbrentei Gáborral, Berzsenyi Dániellel és sok más ifjúval így kötött barátságot, kijelölve mindegyiknek azt az irányt, a mely az övének követése vagy éppen utánzása volt.

¹ L. Kölcsey F.-hez 1808. nov. 21-én írt levelét.

Csokonaival már 1792-ben megismerkedett. A *Helikoni Virágok* II. kötetében akarta őt először a közönség elé vezetni, mivel »versei igen kedvesen folynak, s az ideák nemesek és nem földszínt csúszóknak.« Egyszersmind orthographiai botlásait javítgatta, részletesen magyarázgatván neki, mily hangok vannak az eredeti szótövekben, s mily hangok származnak ragozás által, s mikép kell az egyik, mikép a másik esetben a kettős, illetőleg hosszú hangokat írni. Kazinczynak eme készsége Csokonaira nézve különösebben az ifjú költő tehetségének méltánylatában keresendő az ismert általánosabb szempontokon kívül. Vajjon mi tetszhetett Kazinczynak a debreczeni deák szárnypróbálgatásaiban? Nemcsak a verselés technikájában való könnyűség, hanem sokkal inkább a classicus írók szoros követése. Csokonai önálló tehetsége még ekkor alig nyilatkozhatott érzésben, gondolatban, felfogásban s valódi alkotásban; még csak azon a ponton volt, hogy példányképeit utánozza, a mi Kazinczy szerint a legbiztosabb reménynyel kecsegtethetett a jövőre nézve. A népies elem még öntudatlanul s kísérletképen sem férközött Csokonai költészetébe, s másfelül Kazinczy bármennyire hatása alatt állott a sentimentalismus irányának, s bármennyire fontosnak tartotta önmagára a latin költők utánzását, még sokkal inkább a német, francia és olasz költők világa felé vonzódott, s e vonzalom közös volt Csokonaival. E mellett mind a ketten nagy kedvvel foglalkoztak Anakreonnal és pedig nemcsak magával a teosi dalköltőnek kecses és bájos költészetével, hanem az anakreontismus mesterkelt szellemességével, a melybe a szerelemnek s a természet szeretetének érzелgős hangja vegyült antik formában. Mindkettőn nagy méltánylatban részesítették Horváth Ádámot, a kinek sentimentalis énekeiben már megcsendült egy-egy népies hang, fel-feltűnedezett a népdal könnyedsége, strópha-szerkezete, rhythmusa, a melyektől Kazinczy sem idegenkedett ez időt. Csokonai szelleménél s nevelkedésénél fogva épen ez irány felé kezdett hajlani mindjárt pályája elején. A két ifjú író költői felfogása tehát ekkor még több pontban érintkezett, s e körülmény a továbbiakra nézve különös figyelmet érdemel.

Azonban míg Kazinczy mindinkább a német-görög classicismus hatása alá jut, hogy a szív szelíd érzékenységeit, szerelmet, barátságot, a természet szépségeit zengő költészetnek hódoljon: addig Csokonai nemsokára kibontakozván az idegen költők után-

zásának nyűgeiből, önálló, izmos tehetsége is nyilatkozni kezd, a realismus felé tör útat s a való érzésnek igazabb hangjait énekli, mint bárki az idétt. Pályája rövid arra, hogy példányképeinek hatását teljesen lerázhassa, hogy az idegen szellemek jármától végleg megszabaduljon; de eredeti műőszöne sokkal hatalmasabb, semhogy az alkotás független irányát ne mutathassa, hogy veleszületett költői szellemének szárnyait ki ne bonthassa. Kazinczy pedig, éppen midőn a Csokonai tehetsége a maga igazi sajátságaival mind erősebben kezd nyilatkozni, a budai, brünni, kufsteini börtönök dohos levegőjében, élet és halál közt lebegve, küldözgeti kínos sóhajait Regmecz felé, szenvedő özvegy anyjához, kinek forró könyvei mindannyiszor keservesen hullanak, valahányszor rabfiára gondol.

Kazinczy írói fejlődésére fogsága kiválóan nagy hatással volt. Eleinte, míg Budán tartották és szabad volt dolgoznia, részint már lefordított munkáit javíttatta szigorú kritikával, részint új művek fordításához fogott, a melyeket hasonlóan erős bírálat alá vett. E huzamos, mindig ugyanazon eszmekörrel való foglalkozás, a szellemi üdülés minden más lehetősége nélkül, mintegy odakötötte állandóan egész tehetségét a fordított vagy fordítandó műhöz, a melynek nemcsak költészetét, hanem belső és külső formáját, gondolatalkotását, kifejezéseinek sajátosságát, mondatainak szerkezetét, egymással való kapcsolatát, e kapcsolat arányát, az egyes szók összeköttetésének viszonyát, hangzását, jellemzetességét s kifejező voltát egyenkint és általánosságban mérlegelni annyira megszokta. A mit műérzéke eleintén csak gyakorlatképen kívánt, később elodázhatatlan szükséggé lett: élvezet, éjjeli és nappali foglalkozás, szellemi működésének egész világa. Az idegen irodalommal való e kizárólagos foglalkozás, az idegen szellemi termékeknek e folytonos olvasása és fordítása szükségképen átalakította gondolkozásának, felfogásának, egész értelmi működésének irányát, annál is inkább, mivel a régi magyar költészet hagyományai, a mint Gvadányinál és Dugonicsnál tárgyban, formában és nyelvben megjelentek, már pályája elején is csak ellenszenvvel találkoztak nála. Minél huzamosabban élt az idegen írók szellemi világában: annál inkább megszokottá lőn reá nézve az idegen írók gondolkozása, nyelve, kifejezésmódja. Goethe, Lessing, Klopstock, Wieland, Metastasio és Molière, legkivált a négy első művei éjjelnappal kezében voltak eredetiben és a maga fordításában, szellemök

teremtő ereje óvta meg a szenvedőt a kétségbeeséstől s az a félnék remény, hogy ő is tüzet kapván ez állandó foglalkozástól, az általa bálványozott idegen műveket a maga lelkén át sugározta nemzetünk elé, az eredetinek szelleméhez híven s ehhez símuló magyar nyelven. E remény alkotta életét a börtönben, ez tette foglalkozását élvezetté is, szükséggé is, ez határozott jövő pályájára nézve. Természetesnek találjuk ez alakulásnak egész folyamát a fogékony írói lélekben s pedig annál inkább, minél inkább figyelmünkre méltatjuk Kazinczynak amaz öntudatos számítását, a mely a mintául vett német és classicus íróknak a saját irodalmukra tett hatásán alapult, s a mely az ő törekvésének is utat nyitott.

Az a felfogás, hogy irodalmunk, nyelvünk s műveltségünk önmagából, pusztán a hagyományos nemzeti alapon ki nem fejthetők, Kazinczynál alakult ki a leghatározottabban. Fogsága előtt is teljesen meg volt már erről győződve, de még teljesebben meggyőzték a fogsága alatti elmélkedése, tanulmánya, az idegen szellemekkel való állandó társalgása. Innen van, hogy régebbi fordításait mind hasonlóbbakká ügyekszik tenni az eredeti művekhez nemcsak a gondolatok és kifejezésmód jellemzetességeire, hanem az egyes szavak árnyalati jelentésére, sőt a mennyiben lehet, a hangok zengzetességére nézve is. Nyelvünk egész szerkezetének, az egyes szók alakjainak és kapcsolatának, a kifejezésmód változatosságának ez öntudatos gyakorlása hova-tovább írói működésének legsarkalatosabb tulajdonságát fejtette ki, s az eredmény, a mely e folytonos gyakorlatot kísérte, annyira megerősítette felfogásának helyes irányát, hogy innentől fogva nem habozott a nemzeti szellem munkájának egész folyamát e szempontból itélni meg.

S ide járult még egy más, szintén nagyon figyelemreméltó körülmény.

Midőn Kazinczy kiszabadult fogságából, úgy szólván, észrevétlenül megajándékozta őt az akkori magyar írók csoportja az irodalmi vezér tekintélyével s tőle várta az útmutatást nyelvünk és irodalmunk s egész szellemi életünk föllendítésében. Nem csupán a kezdő írók ismerik el őt vezérüknek, hanem a régiebbek is, a kik vagy már 1790 körül hírnévre tettek szert, vagy azóta fejlődtek ki, míg ő fogságban szenvedett. Nem említjük Virág Benedeket, Révai Miklóst, Kis Jánost: csak Csokonairól és Kisfaludy Sándor-

ról, ez akkoriban legnagyobb költőinkről szólunk, a kik az alatt írták legszebb műveiket, míg Kazinczy el volt zárva a világtól. Amaz őszintén bevallja, hogy »csekély rubrikából álló« boldogságának »egy édes részét teszi« az, hogy Kazinczyt »a világ« előtt mint gyöngéded és csekély ízlésének *legfőbb mesterét*« tisztelheti, hogy barátságával dicsekedhetik, a mi ösztönt ad neki annak megérdemlésére, ösztönt »arra a kevélységre, melylyel a kevélyeket fogadja.« Mikor meghallja hírét kiszabadulásának, néhány napra reá már egy rövid epistolával köszönti, s maga is látására siet, hogy kifejezze az egész nemzet örömét e váratlan eseményen:

Örültek a folyamatok,
Örült minden part és sziget,
Örült hegy, völgy, mező, liget,
Örültek a vadállatok;
Főként Eumolpus — a tanítván —
Bús húrjait felgazítván,
Zengette őket énekén
És úgy örült, mint néked én. — ¹

Nem kevésbbé fontos önvallomásról tudósítja őt Kis János is Kisfaludy Sándorra vonatkozólag, 1803. október 6-kán kelt levelében elbeszélvén Kis János, hogy nemrégiben összehatalkozott Kisfaludy Sándorral, ez a többi közt azt mondá, hogy »ha az ő tiszteletében valamennyire gyönyörködöl, bizonyossá tehet, hogy egy könyvíró eránt is soha oly szívesebb tiszteletet és szeretetet nem érzett, mint te erántad, mert a te írásaidból látta legelőször, hogy a magyar nyelvet másképen is lehet írni, mint a biblia és a régi imádságos könyvek vagynak írva.« S hogy a Kis János tudósítása mennyire lelke mélyéből fakadt Kisfaludy Sándornak, s nem valami pillanatnyi fölhevülés mondatta a tolmácsolt szavakat vele, mutatja a *Himfy Szerelmeinek* előszava, de még inkább mutatják levelei évek mulva is. 1808. jul. 27-ki levelében ezeket írja Kazinczynak: »Örülök, hogy csekély elmejátékaim (különösen a regéket érti) tetszeni tudtak annak, a kinek gyönyörködtető írásai *legelőször és leginkább éreztették velem a magyar nyelv-*

¹ Az adatok legnagyobb része a *Kazinczy F. levelezése* című akadémiai kiadványból való; nem tartom szükségesnek külön-külön megjelölni mindegyiket, csak a máshonnan vett adatokra utalok.

nek kellemét és édességét, és örömmel vallom, hogy ha vagyon valami írásaimban, a mi a helyesebb ízlésű ítéletnek tetszhetik, az többnyire általad és tőled szerzett érdemem; sőt megvallom azt is, hogy a minden embert poétává varázsló szerelmen kívül a te finomabb érzést lehelő írásaid buzdítottanak legyen engem is üres időmnek imily töltésére.« Pár hónap múlva, szept. 8-ki levelében még határozottabban kifejti Kisfaludy Sándor, mit köszönhet az akkor már széphalmi mesternek: »Én — írja — az egész magyar világ és Helikon előtt örömmel vallom, hogy *te valál mesterem a magyar írásban*, és ha te előttem nem írsz vala, nyelvem bizonyosan sokkal szegényebb és hijánosabb volna.« Egyszersmind oly felfogást mutat a nyelv művelésének irányára nézve, a melyet Kazinczy is rég hirdetett. »Az elme — folytatja Kisfaludy Sándor — a természetnek ajándéka, *de a nyelvnek szépségét, erejét és hatalmát a jó íróknak köszönheti a haza*. Ebbeli érdemeidet, hol a magyar, habár ellenséged is, a ki tagadja?»¹

Az épen legnagyobb sikert aratott íróknak ez őszinte beismerése kétségtelenül nagyban hozzájárult Kazinczy önalkotta véleményének megerősítéséhez, föltételének állandósításához, követett irányának szilárdításához. A maga táborában láthatta a legkiválóbb írcsat, a kik az ő ifjúkori műveinek, a Gessner idylljeinek, *Bácsmegyei leveleinek* s az *Orpheusban* megjelent kisebb dolgozatoknak is olyan értéket tulajdonítottak, a mely követői munkálkodásának alkotó elemévé vált. Ő pedig épen a fogsága alatti huzamos correctio után úgy ítélte ifjúkori dolgozatairól, hogy azok méltatlanok egy igazi író nevére. Ha tehát az idegen művek stíljének a legkülönbözőbb színeit is sikerül nyelvünkre áthoznia s ezzel a nemzeti nyelvet gazdaggá tennie, a mi az eszmék és gondolatok új alkotására fog vezetni: még sokkal inkább közelebb jut céljához, a magyar szellemi élet feltámasztásához.

Jobban érezte, mint bárki más, hogy a nemzeti nyelv kiművelése mennyire első rangú kérdése a közelet forrongásba hozatalának. De azt is tudta, hogy a kiművelés eszközei nem csupán a conservatív népnyelv elemeinek felhasználásában kere sendők. A nép szűkkörű eszme világának sok olyan gondolatra,

¹ Kisfaludy S. mindkét levele az Akadémia könyvtárában: M. Irod. Lev. 4-r. 117. sz. Kiadva Kisfaludy minden munkája VIII. kötetében is.

fogalomra nincs szüksége, a mely nélkül a művelt lélek el nem lehet. A népies felfogáshoz símuló nyelvnek megvan a maga külön stílje, de ez egymaga nem lehet az egész nemzet szellemi életének kifejezője. A magyar közönség csak a »mendikási harangkongatáshoz« van szokva; ha valamely költő az indulat és szenvedély hangját másképen fejezi ki, mint a debreczeni sulyomkofáktól hallható, az már szenvedhetetlen az ízeveszett Gyöngyösi János és Mátyási verseiben is gyönyört találó közönség előtt. A népies hangnak és beszédmód visszatükröztetésének is megvan a maga jogosultsága, de az írónak itt is határt szab az ízlés. Hogy Kazinczy a stíl fejlesztésének ezt az ágát sem mellőzte, mutatja a Molière két darabjának, kivált *A bot csinálta doctor* fordítása. Már 1802. decz. 1-jén Kozma Gergelyhez írt levelében így szól erre vonatkozólag: »Hogy a Dea Debreczen (ad analogiam: Dea Roma), a ki bennünket, újabb írókat, azzal vádol, hogy mi rontjuk a nyelvet, érezze, hogy *én tudok úgy magyarul, a hol van helye, a hogy ők szeretik*: Molièrenek két bohó darabját fordítottam.« E fordításairól azt hiszi, hogy megbékéltetik ellenségeivel, a debreczeni írástudókkal, ámbár az ő ítéletüket semmibe sem veszi.

Kazinczy fogságának legsúlyosabb éveit philologiai elmélkedésekre fordította, s midőn börtönének ajtai megnyíltak, szinte egészen új élet tárult elé a magyar irodalomban. De ez új élet szöges ellentétben volt az ő mostani felfogásával. A kiknek költészete az újabb idegen vagy a classicus költők hű utánzata volt, mint Kis Jánosé, Dayka Gáboré és Virág Benedeké, azoknak művei csak kevésbé voltak ismeretesek a közönség előtt. De sőt Csokonai művei közül is csak azok nyertek tetszést, a melyekben Kazinczy nem sok különbséget látott közte és Mátyási között, mint például a *Diaetai Magyar Műzsa*. Még nem ismerte Kazinczy a Csokonai költői szellemének újabb, igazibb, egyénibb fejlődését a maga teljes mivoltában. A *Lilla-dalokat* ugyan nem sokára olvasta, de nem mindenik tetszett neki, ellenben a *Pillangóhoz*, a *Reményhez* és a *Szemrehányás* címűekről úgy ítélte, hogy a »magyar literatura soha sem fog arra a főgrádicsára föllépni, a melyben azokat csudálás nélkül olvassák.«

Vajjon nem hihette-e Kazinczy, hogy ha Csokonai szorosabban követi az ő nyomdokait, ilyen lyrai remekeket fog alkotni s költészetének *korcsszüleményeit*, a melyek közé Kazinczy min-

den tartózkodás nélkül sorozta a *Dorollyát*, Anakreon fordítását, a *Lilla-dalok* jó részét s *A lélek halhatatlansága* című philosophiai eszmékben gazdag költeményét, ilyenekkel fogja elfeledtetni? Nem hihette-e, hogy Csokonai azért tért új ösvényre, mert az ízléstelen közönség tetszésére vágyakozott s nem a kiválasztotakéra? Ha tehát a még ifjú költő őt csakugyan mesterének tartja: semmi sem természetesebb, mint az, hogy az ő útmutatását kövesse. Hogy ezt Kazinczy így fogta fel: bizonyítja a Dayka verseinek hozzá küldése oly czélból, hogy Csokonai a hiányokat pótolja, a hibákat megigazgassa s egy szóval kiadásra elkészítse.

Csokonai csak a legkivételesebb esetben merte a megholt költő hibáit javítani, s nagyjából úgy gondolkozott, hogy a »szent maradványok« úgy jussanak a közönség kezébe, a mint azokat Dayka hátrahagyta, vagyis mai felfogásunk alapján állott. Mind a mellett késznek mutatkozott némi correctióra, ha azzal »Dayka árnyékának s az ő nemes tisztelőjének és barátjának legkisebben is kedves dolgot csinálhat.« S hogy vizsgálódásainak komolyságáról meggyőzze Kazinczyt: Dayka minden költeményére kritikai megjegyzéseket tesz, még pedig olyanokat, a melyek épen annyira becsületére válnak a költészet gyakorlati, mint elméleti művelőjének. Inkább csak a külforma ellen vannak észrevételei. A Sándor-verset szerinte Dayka a német prosodia mintájára írta s a rímek közül az assonanceot is alkalmazta, a nő-rímekben pedig sem a német, sem a magyar verstechnika megállapodásait nem vette figyelembe, mert a rövid szótagot hosszúnak használta néhol akkor is, ha helyzeténél fogva sem lehetett volna megnyújtani.

Kazinczy bizonyára nem mindenben volt megalégedve a Csokonai észrevételeivel. Nemcsak azért, mivel szerinte a tévedéseket, hibákat minden esetben ki kell javítani a kiadónak, hanem mivel Csokonai az ötös jambus ellen is kifogás tett *A rettentő éjtszaka* című költeményre nézve, a melyet Kazinczy tartalmára és alakjára egyformán a magyar lyra remekei közé sorozott. De az ízlésnek e különböző nyilvánulása aligha akadályozta őket abban, hogy megújuló ismeretségük szorosabbra ne szövődjék. Kazinczy ifjú barátjának arczképét is festetni akarta, a mire Csokonai késznek is nyilatkozott, nem hiúságból ugyan, hanem hogy a mások hiúságának kedveskedjék. Csokonai bizonyos félénkséggel közeledett ugyan Kazinczyhoz; de nem magának Kazinczynak ariszto-

kratikus hidegsége volt az oka, hogy meghittebbé, őszintébbé nem lett barátságuk, hanem a Kazinczy-család tartózkodása.

Az özvegy Kazinczyné és otthon gazdálkodó fiai, József és Miklós, attól féltek, hogy az írókkal való ismeretség megint valami kellemetlenségbe sodorja az egész családot; különösen pedig a Csokonai hányt-vetett életmódjáról nyilván oly hírek jutottak a Kazinczy-család fülébe, a melyek éppen nem voltak kedvezők az amúgy is erős előítéleteket lerontani. Így aligha tévedünk, ha azt hiszszük, hogy Kazinczynak anyja és testvérei hiúsították meg a két író szorosabb érintkezését mind Ér-Semjénben, mind később Debreczenben. Kazinczy nem habozott határozottan a Csokonai pártjára kelni s fájdalom megfélemlítésének adni kifejezést még édesanyjával szemben is, a ki Csokonai levelét, mint »valami haszontalan ember«-ét adta fia kezébe. »Azt az embert — írja Kazinczy anyjának — Csóka János Uram (érsemjéni, akkor eléggé hírneves ref. pap) nem tartja alábbvaló embernek magánál, a világ pedig különben tartja.... Csokonainak vannak igen szép oldalai, melyekért őtet nem én, de a legnagyobbak (értsd: Széchenyi Ferencz és Festetich György grófok) is distinguálják. Én ő vele szoros kötelékben nem vagyok. De nekem nem válik gyalázatomra az ő barátsága, melynek ő most egy szép jelét adja, és a mely engem háladatosságra kötelez, ha némely ember nevet is talán rajta.« Ismervén Kazinczy a családjának Csokonai iránti idegenkedését, nem merte őt magához hívni, sőt kérte, hogy hozzá ne menjen, attól félvén, hogy az özvegy esetleg hidegen elutasítja. De most kénytelen őt mégis magához hívni, hogy együtt dolgozzanak — minden valószínűség szerint — éppen a Daykának tervbe vett kiadásán. S hogy e szándékát a család felfogása szerint is igazolja Kazinczy, azt veti okúl, hogy ez együttes munkáért neki »pénzt adnak«.

Nincs semmi adatunk arra nézve, vajjon e szándék teljesült-e.¹ Nyilván Kazinczy a családjá érzékenykedését mégis kímélni akarta s talán azt vélte, hogy Csokonai önmaga is sajtó alá készítheti Dayka műveinek kiadását. De annyi bizonyos, hogy Kazinczy tőle telhetőleg ügyekezett a Csokonai törekvéseit gyámolítani. Landerer-

¹ Kazinczy Csokonaihoz intézett utolsó levelében így ír: »Ha az Isten elhozza az Urat, és bajom nem lesz (melytől most nagyon félek, de nem egészségbeli), sok holmit fogok mutathatni.« Ebből azt következtethetnők, hogy csakugyan meghívta őt magához, de Csokonainak későbbi keletű levelei sem mutatják, hogy Csokonai valóban meg is látogatta ezúttal Kazinczyt.

nél, a kassai nyomdásznál, a ki a *Lilla-dalokat* kiadásra felvállalta, ő is közbenjárt, s könyveket küldözgetett Csokonainak, hogy esztétikai tanulmányait folytassa. Így küldte meg neki Sulzer esztétikai leczkéit, a melyeknek Csokonai nagy hasznát vette. A Dayka műveire tett bírálatot is felhasználandónak ítélte, de folyvást sürgette a »csorbák kifenését.« Csokonai a debreczeni tűzvész pusztításai s feldúlt élete miatt egyre halasztást kért a munkára, míg utoljára is megakadályozta halála annak teljesítésében.

De élete utolsó három évében minden alkalmat megragadt Csokonai, hogy Kazinczyval mennél többször találkozzék, hogy személyes tiszteletét mennél őszintébben bebizonyítsa iránta. Anakreoni verseit neki akarja ajánlani s főleg azért ügyekszik a bevezetést lehető alaposággal elkészíteni, hogy Kazinczy méltónak tartsa azt önmagához. E mellett közbenjáróul kéri föl, hogy két ódáját juttassa Rhédey Lajos és Széchenyi Ferencz grófok kezébe, a kiket Csokonai nem ismert személyesen. E kérelmet azonban alkalmasint nem teljesítette Kazinczy, mivel fogságból kiszabadulása után épen Széchenyi Ferencztől tapasztalt némi hidegséget vagy legalább is tartózkodást; Rhédey Lajos hazafisága pedig mindig az üres hiúság színében tűnt föl előtte, a melytől semmi jót sem várt. Midőn azonban a Magyar Hirmondó az *Anakreoni Dalok* nyomtatásáról tudósít: Kazinczy őszinte örömmel üdvözlöi Csokonait, a ki méltán büszke lehet munkájára, kivált ha azt az Édes Gergely »edességeivel« hasonlítja össze.

Igaz, hogy Kazinczy Csokonaival szemben folyvást tartózkodik oly elragadtatott örömének kifejezést adni, mint előbb Kis Jánossal, vagy később Berzsenyivel szemben; igaz, hogy Csokonainak a régi vándor-énekesek életére emlékeztető hányt-vetett pályája egyszer-másszor nem kerülhetett ki a míveltebb társadalmi formák közt élő Kazinczy megrovásait: de az a benső vonzalom, a melylyel Csokonai hozzá ragaszkodott, jól esett Kazinczynak, a kinek nagy tehetségét mindenkor szívesen elismerte. Csokonai többször tett kísérletet arra nézve, hogy Kazinczyt egy-egy kirándulása alkalmával meglepesse, így 1802-ben a karácsonyi ünnepekre Bagamérba ment, hogy onnan Ér-Semjénben tisztelegjen Kazinczynál; így ugyan e tájban Regmecz vidéke felé rándult, mert — mint írja — oly erős volt barátja kézfogása, hogy ő azt kénytelen vala követni Debreczenből is, hogy megismertesse legújabbán megjelent műveivel, a *Békaegérharczczal*, *Tempefőivel*, Catullusból,

Tibullusból és Propertiusból készített fordításaiival. Reménye azonban nem teljesült, s búsan sóhajtja: »Oh, mikor lehet énnékem örvendezni az úrnak személyes tisztelésén, nem betegen, mint akkor voltam, hanem oly bodor egészségben, a melyet most az egeknek köszönök.« Hasonlóképen 1804. júniusában Derecskére csak azért akart kirándulni Csokonai, hogy az ott tartózkodó Kazinczyval találkozassék. Szerencséje azonban ekkor sem volt, de elküldte neki *Dorottyáját*, a melyet csak próbának tekintett, s azért nyomatta ki, hogy néhány példányban elterjedvén, a műértők ítéletét hallhassa s munkáját a szerint javíthassa, hogy »belőle tökéletes comica epopeia válhassék jövőendőben.«

Fölötte sajnálatos, hogy épen az a levele ismeretlen Kazinczy-nak, a melyben a *Dorottyáról* mondta el észrevételeit; de kétségtelen, hogy azok kedvezőtlenek voltak Csokonaira és művére. Ezt nemcsak Kazinczy későbbi felfogásából s elejtett szavaiból tudjuk, hanem a Csokonai leveléből is, a melynek sokat jelentő sorai azt a sejtelmet gerjesztik bennünk, hogy a költő maga is gyanítani kezdte, mennyire különbözik az ő ízlése, iránya s egész költői pályája a Kazinczyétól. »A *Dorottyáról* tett ítéletre — írja Csokonai — akárki is ráeszmér, hogy *annak fő okát nem én ben-nem, hanem a Tekintetes Urban kell feltalálni*. Mégis köszönöm; mert ha én *azt egész mivoltában nem hihetem is*, bátorságot ad nékem, s talán ezen a haránték úton hasznomra válik. Azt az egyet említem *Dorottya* felől csak, hogy az a censura miatt, vagyis inkább a correctura által nagyon megroncsoltatott, s még sokkal jobban *disjecti membra poëtae*, mint a Rhédeyném.«

Bizonyos, hogy Kazinczy épen e komikai eposból látta, mennyire más útra tért a Csokonai műzsája, mint a melyet ő tartott kíváncsnak, s mennyivel közelebb jutott ahhoz az irányhoz, a mely nyelvileg a Debreczeni Grammatika alapján haladt, költészetileg pedig a régi hagyományok ösvénye felé tartott s így épen ellentétbe jutott a Kazinczy újabb felfogásával, a melynek kifejtésétől várta a nemzeti szellem egész reformját. Ha már fogságból való kiszabadultakor is meg-megszólta Csokonainak népies hangú költeményeit, kivált pedig *Diétai Magyar Műzsáját*: most azt kellett látnia, hogy a kiforratlan költő oly hatás alá jutott, a mely nagy tehetségeinek leginkább ártalmára lesz. Előbb még hihette, hogy a német-görög classicismus világa felé vonhatja őt: most e hite tökéletesen megsemmisült; előbb még csak tartózkodva muta-

tott a Csokonai ízléstelenségeire, elhamarkodott kifejezéseire, itt-ott helyén kívül is népieskedő hangjára, de a tehetség fényoldala erősebb sugárvégét tartott feléje, a mely szinte elfödte az árny-
oldalakat: most nagy vigyázattal, szigorú kritikával válogatta a neki tetsző kisebb lyrai darabokat, s mindenütt szemébe tűnt olyasmi, a mit máskép szeretett volna.

Azonban, noha innentől kezdve levelezésük megszakad, a költő életében barátságuk meg nem szűnik. Talán némi remény még kecsegtethette Kazinczyt, hogy a készülendő új epos elfeledteti a *Dorotya* kudarcát. Ezt abból következtethetjük, hogy Csokonai a Zrínyi nagy eposa kiadásának eszméjét is fölveti, a mely Kazinczy elméjében is megfordul, s évek múlva ő maga testesíti meg ez eszmét. Kazinczy debreczeni barátaihoz írt leveleiben folyvást emlegeti őt s azt izeni neki, hogy felesége Csokonait is barátjának nézi. Csakhogy némi homály borong a két író barátságán. Nyilván észrevette Kazinczy, hogy éles kritikája annál is visszatetszőbb volt Csokonaira nézve, mivel a debreczeni írástudók éppen azon darabjainak jósoltak halhatatlanságot, a melyeket ő »ízetlen mázolások«-nál egyebeknek nem nézett. Egyik levelében ugyanis Nagy Gábor híres debreczeni ügyvédhez azt írja, hogy attól tart, hogy Csokonai »valamit tartalékból hallgat el.« Talán megrendült bizalma Kazinczy iránt mind személyes barátságára, mind művészi érzékére nézve? Vagy azt hitte Csokonai, hogy szabad szelleme röptének útját akarja vágni Kazinczy? Vagy a mi leghihetőbb, pusztán a kórral való küzdése zárta az ifjú költőt önmagába s ezért nem nyilatkozott többé Kazinczy előtt oly őszinteséggel, mint előbb?

Annyi bizonyos, hogy Kazinczy Debreczenbe küldött minden levelében megemlékezik Csokonairól. Szentgyörgyi Józseftől azt izeni neki, hogy a *Bácsmegyeire* írt versecskéje őt »igen édes érzésekre fakasztotta« és szidta a censort, hogy abból nevét kitörülte. Azt is megüzeni neki, hogy Kassán jártakor személyesen meglátogatta Landerert s kérdőre fogta a *Lilla-dalok* ügyében, a melyekből akkor még csak három ív volt kiszedve. De úgy rendelkezett Landerernél, hogy a kiszedett ívek az ő kezébe jussanak, s ő majd elküldi azokat Csokonainak. Ezt az ígéretét is teljesítette Kazinczy, s ő maga fizetett Landerernek huszonnyolcz forintot, hogy némi örömet szerezzen a beteg költőnek, a ki ekkor már érezni kezdte a halál közeledtét.

A két író közti személyes érintkezés Csokonai életének utolsó fél évében szűnt meg, de működésük iránya már jóval előbb ellentétbe jutott egymással. A pályájuk elején sok részben megegyező Kazinczy és Csokonai útjait a tehetség, tanulmány s életkörülmény választják el egymástól. Emezt tehetsége, am azt inkább tanulmánya s életsorsa ragadják saját irányára; emezt a népies felé hajló realizmus vonzza, amaz a klasszikai idealismusnak esküszik hűséget. Mindkettőt igazában a környezet hatása, a való élet vontá az ellenkező irány ösvényére, s itt nyilatkozott első sorban az a szembevető ellentét, a mely egy finom műveltségű férfiú gondolkodását s egy parlagias nevelésű ifjú belvilágát oly tökéletesen elválasztotta egymástól. A társadalmi és irodalmi sokoldalú műveltség a tanulmányt tette uralkodó elvvé, az ilyenekkel kevésbé dicsekedhető fiatal költő az eredeti tehetség alkotásait állította azzal szembe. Kazinczy a maga külön felfogását, ízlését, tanulmányainak eredményeit ügyekszik diadalra juttatni a magyar szellem munkájában: a Csokonai hívei pedig a lángész alkotásaiban magát a magyar észjárást és jellemet vélvén megtestesítve, conservatív hajlamaiknál fogva épen a tanulmány és utánzás hasznát nem tudták egész mértékben felfogni, s azt törekedtek beláttatni Kazinczyval, hogy az ő iránya téveter. Így indult meg az »arkadiai pör«, hogy a lappangó ellentéteket éles kifejezésre juttassa.

II.

Kazinczy a József császár halálával felbuzduló nemzeti mozgalomnak egyik vezére volt. Ekkor mutatta meg először, hogy az írók tömörítésének s egymásra hatásának eszközeit senki sem tudja annyi sikerrel előkészíteni, mint ő. Azonban az ifjú türelmetlen erélye rövid időn leküzdhetetlen akadályokba ütközött, s maga az izgató író szárnyaszegve vonult vissza Pestől, a hol sem tudós társaságot megalkotni nem sikerült íróinknak, sem Kazinczy a magyar színjáték felállításában nem vehetett oly teteemes részt, mint óhajta. De a mi főképp lehangolta, ügyekezete, hogy fordításait közrebocsássa, hideg részvétlenséggel fogadtattott. Sőt egyik legbensőbb barátja, Földi János, nyíltan megmondá neki, hogy minél többször átdolgozza fordításait, annál inkább megrontja az eredetinek tartalmát és külformáját, s mesterkéltége annál észrevehetőbb a magyar nyelv szándékolt újításaiban. S míg

ő élet-halál közt küzködik a fogságban: az alatt elkészül a *Debreczeni Grammatika* épen Földi munkája alapján. A nélkül, hogy ő e művet alaposan ismerhette volna, előre sejté, hogy abban az »ízetlenség és tudatlanság épített«, mert írói és szerkesztői sem a kiválóbb magyar írók műveit, sem a külföldi nyelvek reformjainak módszerét nem tanulmányozták. Ezek nélkül pedig irányadó s nyelv-szabályozó munkát írni nem lehet. Fogságból való kiszabadulása után sajnosan győződött meg előbbi sejtelmének igaz voltáról. A debreczeni írástudókkal nem egyszer élénk vitába bocsátkozván, azt tapasztalta, hogy a *Debreczeni Grammatika* szerkesztői épen azokat az írókat nem ismerik, a kik szerinte leginkább megérdemlik az írói nevet. Virág Benedeknek hírért sem hallották, Ányos Pált nemcsak költőnek, de magyarnak sem tekintették; Klopstockot, Wielandot egyenesen kikaczagták; ellenben Gyöngyösi Jánost, Mátyási Józsefet »az istenek közé iktatták.«

Vajjon milyen tapasztalattal s meggyőződéssel hagyta el e vitákat Kazinczy? Kétségtelenül azzal, hogy a kik a nyelv szabályozása s bővítése dolgában tekintélyt kívánnak a maguk részére, makacsul elzárkóznak azon szellemi haladás elől, a melynek, mint külföldi példák mutatják, a nyelvből kell kiindulnia, hogy a nemzeti élet más jelenségeit is átalakíthassa. Már pedig a *Debreczeni Grammatika* — szerinte — a nyelv kiművelésének legfőbb akadálya; a kik annak a szabályait magukra nézve irányadóknak tekintik, a csökönyös maradiság gyámolítói. Jól tudta Kazinczy, hogy a magyar véralkati sajátságok egyik legjobban fölismerhető vonása a meglevőhöz, a megszokotthoz való merev ragaszkodás, a mit csak a tanulmány képes lassankint megváltoztatni. »A levegőből származik« e merev ragaszkodás, mondá Kazinczy s jól ítélte. A magyar faj általában idegenkedéssel fogad minden újítást, s mivel Kazinczy a magyar faj egyik főfészekét igen helyesen épen Debreczenben látta, nem vehetjük tőle rossz néven, hogy mindazon tulajdonságoknak összeségét, a melyek átalakításától függött izgató tevékenységének sikere, *debreczeniségnek* nevezte el.

E fogalom legállandóbb jegyét a Debreczeni Grammatikában látta, úgy fogván föl e művet, hogy a miben az újabb írók szokásaihoz csatlakozik (például az *ő* és *ű* hangok jelzésében az *ö* és *ü* helyett), abban egyszerűen csak utánzó, a miben pedig a saját felfogását követi, abban határozottan rossz. Így például a *barátném* helyett vitatja a *barátom-asszony*-féle kifejezés helyes-

ségét, a *-ván vén* határozók *n*-jét hosszan írja s nem tesz különbséget *-ban ba*, *-ben be* ragok közt; az *a* névelő mellől következően elhagyja az apostrophot azon egyszerű okból, mert »szaporodik vele a baj;« s az *atyja*, *bátyja*-féle kifejezések helyesírását nyílt kérdésnek tekinti, mivel ez »mindegy a szerint, a mint kinek-kinek a pennájára könnyebben esik«, stb.¹ Mi egyéb ez, mint a gondatlanság, a nembánomság, az írók megrögzött rossz szokásainak szentesítése? Nem azért kel ki tehát annyiszor és oly hevesen Kazinczy a Debreczeni Grammatika ellen, mivel szabályai általában rosszak volnának, hiszen ő maga is jobbra csak a most felsorolt tévedéseket igazítja helyre; hanem azért, mivel e grammatika az ő szemében a régi iránytalansághoz való csökönyös ragaszkodásnak állandó támasza, a különféle helytelen megszokásnak védelmezője s az újabb írók nyelvművelésének, a Báróczy, Virág, Ányos, de kivált az ő stílbéli újításainak élő tiltakozása.

Kazinczy maga utal e felfogásra, midőn b. Prónay Lászlót 1805. júl. 15-én írt levelében óva inti, hogy az általa kitűzött pályadíjra irandó műveket ne a Debreczeni Grammatika szempontjai szerint bíraltassa meg. »Én szüntelen azon vagyok, — írja — hogy ezt a nyomorult munkát abba a becsbe hozzassam, a melyet érdemel, mert *nincs bizonyosabb, mint az, hogy ezeknek tanításaik szerint literatúránk soha előbbre lépni nem fog*; s e részben úgy nem fogatom el magamat ál-képezezte által kimondani a mi igaz és hasznos, mint gyűléseinkben nem megczáfolni a mit a gonoszság és tudatlanság göggel erőlködik megállapítani.«

A debreczeniség fogalmának azonban még más jegyei is vannak. Az újítástól való idegenkedés nem elégszik meg azzal, hogy a régi megszokottságtól tágitani képtelen, de minden jelenséget szűk látóköre szerint ítél meg s magát csalhatatlannak tekinti. Más szóval: annak, a ki a művészet remekeit nem tanulmányozta, nincs joga ítélni a művészet különféle termékeiről, vagy ha ítél is, nem szabad azt hinnie, hogy csak az a helyes, a mit ő annak tart, s a mit egy műértő mond arról, az teljességgel helytelen. Kazinczy a debreczeniségen az egész akkori magyar közfelfogást,

¹ L. »A magyar régiségek és ritkaságok« (Pest, 1808.) cz. műve 40., 47. és 70. lapjait.

illetőleg tanulatlanságot, az ósdiságnak korcs kinövéseit érti, a melyek ellen annál kitartóbb küzdelmet kell folytatnia, minél elevebben érzi azoknak erős akadályait saját czéljai ellen.

Eddig épen azok műveiben nem talált csiszoltabb ízlést, a kik másokat mindig e szempontból ítélnének meg. »Ők a magok szemekkel látnak, magok fülekkel hallanak, s az a szem jól lát, az a fül jól hall, s valami avval meg nem egyez, az mind rossz.« A debreczeni írástudók a művészet világában is szeretik a maguk eszejárását, ítéletét érvényre juttatni, pedig soha sem látták még a művészet remekeit. Az írás mesterségében hasonlóan szeretnek leczkéket osztogatni olyanoknak, a kiknek több a tehetségük s több a tanulmányuk; holott ha valaki mást tanítani akar, első sorban neki kötelessége a szoros, rendszeres tanulás. A ki szégyenli bevallani, hogy nem tudja, a mit nem tanult, a legveszedelmesebb a műveltség fejlesztése munkájában, (így gondolkozott később Széchenyi is), mert ahhoz való képesség nélkül akar másokat irányítani. A magyar közéletben számtalan ily gátló tényezőt látott Kazinczy s azért kelt ki bátran ellenök.

Nemcsak az a baj tehát, hogy a magyar faj általában minden megszokottat dédelget s minden újat kárhóztat, hanem az, hogy gátat vet azok ügyekezete elé is, a kik föl akarják rázni álomkór-ságából. Mire van tehát első sorban szükség? Hogy fogékony-ságot keltsünk a műveltség legáltalánosabb s leghathatósabb elemei iránt, nem rettenve vissza a túlzóbb támadásoktól sem, ha azokkal a cél felé egy-egy biztosabb lépést tehetünk. Bármint erősíti is Kazinczy, hogy »Debreczenben egy bizonyos nevetséges fastus, tűrhetlenség és magával eltelés lelke lebeg, melyet, a mióta tapasztalásokat tenni tud, soha másutt még nem tapasztalt«: e vád az egész nemzet ellen van intézve, s csak azért szól a debreczeniekhez, mivel ő bennük látja a megostromlandó tulajdonságokat legélesebben kidomborítva. A sanda mészáros szerepét játssza, a ki nem oda vág, a hova néz, jól tudván, hogy szavai nem fogják hatásukat téveszteni. Ő maga a kihívó fél, a ki keresi az alkalmat, hogy kiöntse keserűségét nemzete ellen, a mely hova-tovább az örvény felé jut, ha mereven elzárkózik a haladás követelte újabb jelenségek elől. A »lármás tolcsata«, a melyet óhajt, legtöbbet használhat s legalább a részvétlenség s közöny jegét megtöri a mikor aztán könnyebb lesz tovább haladni.

Kazinczy, a magyar faj gyökeres hibáinak ostromlója, éles

észszel látja, mily heves harcz fejlődik az ellentétes vélemények szembeállításából. Tudja, hogy a harcz hevében sokan ingadozni fognak; de ez nemcsak hogy meg nem félemlíti őt, ellenkezőleg annál nagyobb elszántságra tüzei. Azt azonban nem gondolta volna, hogy oly kérdésben kell először az ellentéteknek egymással szembeállaniok, a mely — hite szerint — kétséget nem tűrhet az ellenfél belátása szerint sem. Nekiünk, a kik távolabbi nézőpontból tekinthetjük az akkori közfelfogást, épen az érintett körülményeknél fogva, egészen természetesnek látszik, hogy Kazinczynak mindjárt, a mint kiszabadulása után először szólal fel a nyilvánosság előtt, azonnal összeütközésbe kell jutnia a szűkfelfogású közönséggel s azonnal meg kell a kínálkozó alkalmat ragadnia, hogy az első intőszót elmondja, a mely a csatára hívó szózat hatását tegye. Izlése és tudománya mindjárt első nyilvános felszólalásában sorompóba szólítja maga ellen a debreczeni írók kritikáját, a mely egy ideig csak barátságos figyelmeztetésben nyilatkozik, de lassankint mind jobban felhalmozva a két rész ellentétes felfogásának gyulékony anyagát, hogy aztán az első »lármás tollcsata« a hamuval takart üszköt lángra lobbantsa.

Csokonai 1805. január 28-dikán viradóra meghalt, s Kazinczy harmadnap múlva megírta nekrológját a Magyar Kurirba. Az embert és költőt egypár találó vonással festé, de őszinte kegyelete az egészen előmlik, a mit az ember egyéni képének jellemzős vonása nemcsak nem bánt, sőt még emeli azt. »Nagy kedvességet nyert versei által — írja Kazinczy: még nagyobbat azoknál, a kik őtet közelebből ismerhették, szíve szelíd és jámbor volta által; mert az ő *affectált és nem affectált misanthropiájából úgy sugárlott ki mindig az emberi szeretet, mint affectált cynismusából az aesthetikai lélek.*« Egyszersmind czélzást tesz arra, hogy költői munkáit ő fogja közrebocsátani. Legott föl is kéri Szentgyörgyi József orvost, régi barátját, beszéljen a meghalt költő anyjával a kiadás iránt, a melynek anyagi hasznát a legnagyobb készséggel engedi át az ő részére.

Úgy a nekrológ idézett sorai, mint a kiadás iránti szándék emlegetése visszatetszést idéztek elő a Csokonai debreczeni barátainak körében, a kik amazokat sértőknek s a kegyelettel össze nem férőknek hitték, emezt pedig hívatlan beavatkozásnak. Néhanéha tán meglepte Csokonait a mysanthrópia s talán nem egyszer affectálta a cynismust is, de úgy vélték, hogy e sajátságokat köz-

vetetlenül a költő halála után emlegetni épen nem fér össze sem az özvegy édesanya fájdalmával, sem részvevő barátainak őszinte kegyeletével. A kiadásra nézve pedig a jogot önmaguknak követelték. Csokonai halála után ugyanis Szentgyörgyi József, Kis Imre, Fazekas Mihály s még egy negyedik jó barát összeszedték a hátrahagyott iratokat, hogy kiválogassák a kiadandókat s a már megjelentekkel együtt közrebocsássák. Kis Imre az ódákat és a Lillához írt darabokat el is vitte Nagy-Váradra, hogy ott sajtó alá adja. Ime ezért tartották a Kazinczy szándékát idegen beavatkozásnak, tehát megelőzni törekedtek őt.

Kazinczy e törekvésen épen nem akadt fenn. Azt írja 1805. febr. 18-án kelt levelében Nagy Gáborhoz, hogy »Kis Imre szép cselekedetet tesz barátja árnyéka eránt, hogy a Lillát nyomtattatja«; megjegyzi azonban, hogy előbb a hibáktól meg kellene tisztogatni a kiadandó műveket. Vitatja, hogy a nagy közönség hibátlan kiadást óhajt, ilyenre pedig csak az képes, a ki maga is ért a költészethez s a könyvkiadáshoz. S ha most Kis Imre csakugyan nyilvánosságra bocsátja a mondott költeményeket: ő Fazekas Mihály segítségével újra nekik áll s rendbe szedi, hibáitól megtisztogatja azokat s úgy adja a közönség kezébe. Föltétlenül kívánja a javítást, mert azt nem is tartja kétségesnek, hogy sok törteni való van Csokonai műveiben. Ő nála rendetlenebb életű költőt képzelni sem lehet, műveinek számos helyén leplezetlenül látszik a »kálvinistaság, és a mi a kálvinistaságnál még veszedelmesebb: debreczeniség.«

Tudni való, hogy itt Kazinczy főleg arra céloz, a mit már az előtt is megrótt a költőben: az ízlésnek nem mindenkor tisztultságát, a hibás orthographiát, a zavaros rendet. Csokonai szó szerint vette a Debreczeni Grammatika tanítását, hogy úgy írt, a mint »könnyebben esett pennájának.« De hiszen épen ez ellen kívánt már régebben kilépni Kazinczy a síkra, hogy e veszedelmes elvet kiirtsa. Saját felfogása e ponton már homlokegyenest ellenkezik a nagy közönségével. Valamely kiadás szerinte csak akkor tökéletes, ha az olvasó »meg nem zavart gyönyörűséggel« forgatja azt. Úgy hiszi, ha Csokonai tovább él, maga megjavítja hibáit; de mivel ezt maga meg nem tehette, azoknak kell megtenniök, a kik értenek hozzá. Elismeri, hogy a diplomatikai hűségű kiadásnak is megvan a haszna; de egy kiforratlan költő műveit így bocsátani a közönség kezébe, ellenkezik a finomabb ízléssel.

Ezt a finomabb ízlést elhinteni a kiadáson csak ő tudja. Különben mit nyer vele irodalmunk, ha a régi ízléstelenségnek újra táplálékot nyújtanak a helyett, hogy az ő czéljait egy lépéssel bár előbbre segítenék.

E felfogásban nyilatkozik először a tekintély elve, s másfelől Kazinczynak az a törekvése, hogy egy határozottan nagy tehetség művei az ő ízlése mezében jelenjenek meg. Ebből kettős hasznót remél: Csokonai költeményeit tiszta rendbe csoportosítva olvassák s egyszersmind az ő finomabb ízlése nyomait is látják.

Szükségtelen megjegyeznünk, hogy bármennyire helyesnek vélte is Kazinczy a maga szempontjából rendezendő kiadást, téves úton akart megindulni. Ez a tévedés azonban reá úgy is mint íróra, úgy is mint izgatóra egyformán jellemző. Mint író a tanulmány s tisztultabb ízlés követelményeit minden körülmények közt érvényre akarja juttatni, s mint izgató az első kínalkozó alkalmat megragadja, hogy az ósdi nembánomság s önmagával való eltelés ártalmas voltát kimutassa s az eszmék közt súrlódást hozzon létre. Ezt legalább magánlevelekben el is érte. Csakhogy a vita e pontban nem jutott élesebb összeütközésre. Ellenben a nekrolognak főtebb idézett sorai a nem sokára megindult hevesebb vitának szinte kiindulásául vehetők. Épen a parlagiság, a tanultság és a tágabb látókör hiánya okozták a félreértést, a melynek eloszlatása az egész »arkadiai pör«-nek egyik sarkpontja volt.

Minél többször elmélkedtek a debreczeni areopag tagjai a Csokonai emberi jelleméről, annál kevésbbé látták igazaknak a Kazinczy rajzolta vonásokat. Miért? Egyszerűen azért, mert mind a mysanthropiát, mind a cynismust a legrosszabb, hogy ne mondjuk, legdurvább értelemben vették, holott a nekrologíró soraiból azoknak legszelídebb, legártatlanabb értelme világlik ki. Kazinczy Csokonai költői jelleméből következtetett emberi jellemére. A költő tagadhatatlanul hatása alatt volt Rousseau-nak, a kiben az emberszeretet és mysanthrópia, a műveltség iránti éles érzék s a cynismus csodálatosan egyesültek. »S Csokonai kit teve exemplárul magának az élet módjában, nem Rousseaut-e? — kérdi Kazinczy. Az ő gondatlan, rendeletlen, állhatatlan, planum nélkül való, jámbor, szeretetreméltó élete nem hasonlított-e a Rousseau életéhez?« Csakhogy — úgy mond — a magyarázat hosszas, és azoknak, a kik Rousseaut nem ismerik, érthetetlen. Hivatkozik több barátja

ítéletére, a kik vele egészen egyetértenek; hivatkozik a maga ítéletére, a mely minden melléktekintet nélkül való kifejezése tiszta meggyőződésének. »Ha én Csokonai volnék — írja — s visszatekinthetnék síromból s meglátnám azt a tudósítást, azt mondanám, hogy ez a barátom oly kedves illatú halotti áldozatot gyűjtött sírom felett, mely elfelejteti velem azt a vastagságot, a mit Halmi szegeztetett sírfámra.« Mit sem használt. A felelet az volt, hogy *Debreczenben senki sem tud semmit a Csokonai mysanthrópiájáról és cynicusságáról*, következőleg Kazinczy elferdítette a költő jellemét, nem kímélve a még föl sem száradó könyeket.

E téves felfogás annál rosszabbúl esett Kazinczynak, minél inkább bízott abban, hogy legalább közeli barátainak szeretete mentséget ügyekszik keresni az ő gyanúsítása ellen. Véleménye szerint csak a föltétlen magasztalás, — a rövidlátóak s hígvelejük szokott ítélete — elégítette volna ki a költő bámulóit, ha ő azt mondta volna: hogy Csokonaiban egy Vergilius, Horatius és Ovidius halt meg; de mivel ő egyénibb vonásokat keresett, valódiabb sajátságokat festett, maga ellen zúditotta még az értelme-sebbeket is, a kik őt »botránkoztató alakban« látták. Vajjon mi okot adott ő arra, hogy legtisztább meggyőződéseit is zavaros forrásokból magyarázzák? Miért gyanúsítják őt, a kinek minden tette, egész eddigi pályája a nemzeti műveltség előbbreviteléhez fűződik? Azt várta a jobb fejektől, hogy az ő megítélésében Demosthenes példája lebeg előttük, a ki a vele vitatkozóknak azt felelte hogy »igaz ugyan a mit mond, de az is igaz, hogy az igazságnak mindig a haza részén kell állani.« Az ő megszólalása úgyszeretből fakadt és eszeágában sem volt a sértés, különösen nem az özvegy édesanya iránt, a kinek felvilágosítása és megnyugtatósa leginkább szívéen fekszik. Már az eddigi tapasztalatai is mutatják, hogy a nagy célra törőnek az a rendeltetése, hogy »laudatur ab his, culpatur ab illis.« A debreczeni írók gáncsát mások javalata enyhíti ugyan, de szükségesnek tartja, hogy álláspontját bővebben megmagyarázza, mert »félreértetni szomorú dolog«.

Mily úton-módon kívánta Kazinczy e félreértést eloszlatni: nem tudjuk. Valószínűen a tervezett kiadás elé írandó részletesebb jellemrajzzal, a melynek megírására többen, így kivált Puky István, a költő egyik leghívebb barátja, tüzelték. Azonban míg ő a kiadáshoz szükséges előkészületekkel volt elfoglalva: újabb fordú-

latot vett az egész ügy, s ez újabb fordulat még inkább kedvezett föltett szándéka érvényesítésének.

Erdélyből egy éles visszhang felelt Kazinczy nekrológjára, Cserey Farkas szavában, a ki ifjú, de gazdag főúr, eszményi törekvésű, lelkes hazafi volt, fia az idősb Cserey Farkasnak, a Mária Terézia és József császár referendariusának és sógora az idősb Wesselényi Miklós bárónak. Ő is szükségesnek találta a Kazinczytól megjavítandó kiadást, nem azért, hogy a finomabb ízlés ezzel is terjedjen, hanem, hogy »méltó díszébe juthasson az örök emlékezetre Csokonainak neve.« Ezzel azonban még nem rója le íranta nemzetünk háláját. Ha a felvilágosodottabb nemzeteket követni akarjuk: a megholt költő emlékezetét más eszközökkel is állandósítanunk kell, mert ezzel egyszersmind nemzetünk díszét gyarapítjuk. »Az én ítéletem — írja Cserey Farkas — sőt magamban elszánt valóságos vágyódásom az volna: hogy mi *a háladatos nemzet nevében* ezen hazai verselőnknek emlékezete állandósítására lakta helyén állíttatnánk egy monumentumot; tudom, érdemes anyja és vérei nem fogják ellenzeni, hogy lakása helyén a háladatos tiszteletnek és szeretetnek ezen legfőbb bizonyoságú jele emeltessen.« S mivel a művészeti dolgokban Kazinczy-nál senkit sem ismer jártasabbnak, arra kéri, hogy ha eszméje helyesléssel találkozik, ismertesse meg vele e részben véleményét. Kazinczy tetszéssel fogadta ez eszmét. Példa is volt előtte, a Bürgeré, a kinek barátai és tisztelői közadakozásból állítottak emléket. Nálunk ez még egészen szokatlan volt, a mi azonban nem tartotta őt vissza az eszme helyeslésétől, csak azt kívánta, hogy a kitől az eredetileg származik, az szólaljon föl a nyilvánosság előtt első ízben. Cserey azonban a Kazinczy tekintélyétől várta a közrészvétnek hathatósabb fölgerjesztését s azért ismételtlen sürgette, hogy ő, a kinek »szólása nemcsak szívreható, hanem a megindult szívet nemes fölhevülésiben úgy megtartja, hogy ezen állhatatosság jeles intézetre segítse a feltételt«, szólítsa föl a nemzetet közadakozásra.

Kazinczy olyan szempontból fogta fel az emlékkő létesítésének gondolatát, a mely izgató tevékenységének teljes mértékben becsületére válik. Legott eszébe ötlött Sallustius véleménye, a mely szerint a nagy emberek képe az erény szeretetére lobbantja a szíveket, s így bizonyosan a Csokonai emlékköve is a haza és nyelv szeretetére fogja nemzetünket tanítani, pedig ennél

jobbat, szükségesebbet valóban nem taníthatna. Másfelül az emlékoszlop szemlélete önbecsérzetet gerjeszt a nemzetben, pedig — mint Rousseau mondja — *»ezen kell kezdenünk a dolgot, midőn egy elaljasodott nemzetet föl akarunk emelni.«* Világos tehát, hogy Kazinczy törekvéseinek legfontosabb elemét látta a czéllal együtt megvalósítva s elhatározá, hogy többé nem szabadkozik a felszólalás kötelességétől.

Miután Kazinczy minden levelezőjével megismertette a készülő tervet, Cserey pedig az erdélyi főúri körökben ügyekezett annak híveket szerezni: azt várhatta volna az ember, hogy az emlékkő felállítása csak rövid idő kérdése. Valaki megismerte a tervet: mindenki helyeselte s részvételét ígérte. Kazinczy azonban egy pillanatra ingadozni látszott: vajjon a javasolt közadakozás iránti felszólítás megteszi-e a kívánt hatást? Az emlékkő létesítését föltétlenül helyeselte, de a szokatlanság s a félelem, hogy a censor haragját magára vonja s az egész czélt veszélyezteti, gondolkozóba ejtették.

Ehhez járult még egy fontos körülmény, a mely Kazinczy tapintatosságának, kiállott szenvedéseiből tanult óvatosságának s kémlelő körülményeként egyaránt bizonyosága.

A fogságból szabadon bocsátott Kazinczynak értésére adták, hogy minden feltűnőbb, mozgalmasabb élettől tartózkodjék legalább néhány évig. Ezt tudta a család is, épen azért anyja és testvérei különösen óvni törekedtek őt az írókkal való barátkozástól, folyvást rettegven, ha Kazinczy ismeretlenebb férfiktól kapott leveleket, a melyek közül a gyanúsabbakat az ő távollétében maguk is feltörték. Résztint e szemmeltartás és a család aggodalma, résztint szenvedéseinek keserű emléke s a nyomában járó anyagi veszteségei arra tanították, hogy számot vessen céljaival és eszközeivel s hangban és modorban lehetőleg kerülje a hazafiság hevesebb kitöréseit. Prónay László báró, régi barátja is azt tanácsolta neki, hogy *»ne járjunk zörögve«*. A szemfüles titkos rendőrség csírájában elfojthatja a hazafias ügyekezetet, a melyre az újságlevelek censora is figyelmessé levén, magát a czélt kockáztatják. E mellett attól is tartott, hogy a többi írók és költők (*»genus irritabile vatum et scriptorum«*) sem fogják jó szemmel nézni az ő nyilvános felszólalását, mivel még egyetlen magyar írónak, sőt egyetlen magyarországi írónak sem állítottak hasonló melékkövet. Legjobbnek tartja tehát, ha *»dobra verés nélkül«* szed-

nek össze vagy száz forintot s abból valósítják meg a Cserey eszméjét. S csak midőn már az emlékkő fennáll, akkor adják tudtára a közönségnek a bevégzett ténnyt.¹

Az okok, a melyek Kazinczyt tartózkodóvá tették, úgy látszik, Csereyt is meggyőzték. Kazinczy vagy egy egyszerű piedestalt, vagy egy római ízlésű cippust tartott a költő emlékéhez leginkább illőnek. Cserey ellenben egy vas obeliszk-féle emléket szeretett volna állítani, a melyen »bekanyarodó kígyók tartanak lauruskoszorút, mely környékezi Csokonainak ősi czímerét«; alsó része téglából készült volna, a melyre egy faragott kő vala elhelyezendő az emléksorok számára; az egész emlék körül lett volna ültetve platanus orientálissal és olasz jegenyékkal. A faragott kőre helyezendő vasobeliszket ő a maga költségén elkészítteti, csak a faragott kőre s a munkára szükséges pénzt kell összegyűjteni. Kazinczy nem helyesli az emlékkőnek a Cserey ajánlotta formáját; véleménye szerint a márványt Debreczenben letördelik, a platanus meg kivész a hidegben. Antik emléket kíván, a milyeneknek egész rajzgyűjteményét adta ki Hamilton Nápolyban. Ezek közül kell egyet választani, azt kifaragtatni. Nincs szükség a czímerre sem, mert »Csokonai poéta volt és felcser fia volt«, tehát a »czímer kevélységére sem nem vágy, sem számot nem tarthat«, a helyett egy lepkét lehetne reá metszetni. S már itt megmondja, hogy milyen fölírást tartana Csokonaihoz illőnek.

Cserey beleegyezett a Kazinczy tervébe, a melynek kivitele azonban így is egyre halasztást szenvedett. A napoleoni háborúk iszonyú válságai s az újházas Kazinczy magán körülményei sehogyssem kedveztek a megvalósításnak. Aztán a bécsi Magyar Kurirban nem is akart Kazinczy a közönség részvételére hivatkozni az érintett okokból. De 1806 elején megindította Kulcsár István a *Hazai Tudósításokat*, a minek Kazinczy örült legjobban. Végre hát lesz egy időszak folyóiratunk, a mely az irodalmi munkákról is tudósítja a közönséget; jól-rosszul, az nem kérdés, csak az írók felriasztassanak álmoságukból s ügyekezzenek az értelmesebbek javulását megnyerni. Itt már késznek nyilatkozott ő is a közönség áldozó készségére hivatkozni a Csokonai emlékköve iránt, félretevén minden tartózkodást. S mivel Cserey sem szűnt meg

¹ L. különösen a 803. számú levelet, III. k. 409., 410. l.

őt erre folytonosan ösztönözni, 1806. július 30-dikán megírta rég tervezett felszólítását a Kulcsár lapjába.¹

Kazinczy a költő iránti kegyelettel szól a művelt közönséghez, különösen az írókhoz, hogy támogassák a szép terv létesítését. Cserey önmaga is kész volna az egész költséget födőzni, de mégis jobbnak látta, hogy »a szándéklott tisztelet a nemzetnek minél számosabb tagjai által tétessék.« Hivatkozik a nemzetiség szent ügyének szeretetére, a melynek szívesen áldoznak azok, kik a szép, jó s igaz gyarapodását óhajtják, tudván, hogy ez áldozattal nemcsak a költő tiszteletét, hanem a nemzet becsülését is öregbítik. »A kő (úgy végeztük el azt egymás között) — írja Kazinczy — nem a medenczés piedesztálok igen is közönségessé vált formájára lészen állítva, hanem a régiék szép egyszerűségében. A márványba metszett írást e kevés, de sokat jelentő szók teszik:

Csokonai Vitéz Mihálynak hamvai.

Született 1773. Novemb. 17-d.

Megholt 1805. Január 28-d.

Arkadiában élttem én is!

A monumentum felső részében pedig a lepc (rút és közönségesebb neve: pillangó) — fog lepdetni. A márványt Zsibó adja hozzá, s Csereynek ajándéka lészen.« Aztán megnevezi a pénz beszédésére fölkért férfiakat s jelenti, hogy az összegyűjtött pénzről beszámolnak a közönség előtt, és ha több gyűlne össze, mint a mennyit a szándék kíván, azt a »kesergő anya sajátja gyanánt« fogják tekinteni.

Kazinczy azonban ennyivel nem érte be. Mint föntebb mondtuk, ő szükségesnek tartotta a nekrolog félreértett szavainak a fölvilágosítását s íme most az első alkalmat meg is ragadta, hogy a gyanúsítást végkép eloszlassa. Mind a nekrolog idézett sorainak értelmét, mind a kiadás iránti szándékát részletesebben földeríti s bár az ítéletalkotás szabadságát az emberiség legbecsebb kincsének tartja, lehetetlen elhallgatnia, hogy ahhoz tehetség és tanulmány szükségesek, mert »a sárgaság kórja is a maga sze-

¹ L. a Hazai Tudósítások 1806. II. 14. számát. Közölve van a Kaz. Lev. IV. k. 245—248. lapjain is és csokonán a *Magyar Pantheon* 215—217. lapjain. Az Irod. tört. Közl. V. évf. (1895.) újra közzétette Gyalui Farkas a nélkül, hogy hivatkozott volna a Kaz. Lev. illető helyére, holott a IV. kötet már 1893-ban megjelent.

mével lát és mégis hibásan lát, midőn azzal lát.« Nem szabad tehát másokat kárhoztatnunk, kivált olyanokat, a kik értenek is a dologhoz.

Kulcsár azonban a felszólításnak az utóbbi, kritikai részét nem közölte. Nemcsak azért nem, mert azt vélte, hogy a Kazinczynak kissé éles hangú kritikai észrevételei esetleg épen az elérendő cél kockáztatják, nem is épen azért, mert »aggodalmasan békés természetével« ezt meg nem férőnek találta:¹ hanem valószínűen Kulcsár is azok sorába tartozott, a kik Kazinczyval nem értettek egyet a nekrolog gáncsolt szavaira nézve. E mellett azt is tudta Kulcsár, hogy Kazinczyt nyilvánosan, a közönség előtt senki sem támadta meg, nyilván úgy gondolkozott tehát, hogy magánlevelekben tett észrevételek ellen a nyilvánosság előtt védekezni szokatlan is, czélszerűtlen is. Mindezen okok közrejátszottak tehát, hogy Kulcsár a polemikus részt egyszerűen mellőzze, a mi természetesen sehogysem lehetett Kazinczynak kedvére. Nem hiszszük ugyan, hogy »e rész néhány, szívből jövő meleg sora eleve lefegyverezte volna a támadókat — mint Gyalui Farkas véli — és talán, ki merné biztosan állítani, *más* magyarázatát is találták volna az Arkadiának, ha olvassák vala Kazinczynak bevallott meleg vonzalmát Csokonai iránt.« E vélemény ellen a polemia előzményei és következményei egyaránt tiltakoznak. A debreczeni írástudók ingerültsége nem annyira a szavak értelme, mint Kazinczynak egész föllépése ellen támadt. Azt hitték, már abban is némi lenézés van, hogy Kazinczy az egész város írói közt nem gondolt senkit, a ki a költő nekrologját megírja, s a ki műveit kiadja, azért avatkozott bele hivatlanul az egész dologba. Aztán ismerték Kazinczy elveit, ismerték a Csokonaira mondott éles észrevételeit: könnyen támadhatott tehát a gyanú, hogy ő csupán hiú becsvágyból tette ismert lépését. A költő méltánylata sem elégítette ki a debreczenieket, tudván, hogy Kazinczy épen a nagy közönség ízlésének tetsző darabokat akarta »megtagadott munkák« czíme alatt a kiadás végére hagyni. Valószínűen a kritikai észrevételek még hamarabb kitörésre juttatták volna az ellentéteket, ha azokat Kulcsár közzéteszi vala.

¹ Gyalui F. magyarázata az idézett helyen egyoldalúnak látszik, bár ő azt *hitelesnek* tartja.

III.

Kazinczynak a Csokonai sírköve iránti felszólalása nemcsak nem enyhítette az ingerültséget, ellenkezőleg táplálta, élesztette azt. Míg Cserey nagy elragadtatással olvasta barátja sorait: Kis Imre, Fazekas Mihály s mások sem az emlékkő alakját, sem a fölírást nem helyeselték. Azt lehetett volna várni, hogy a szép terv minden akadály nélkül megvalósul s kicsínységen, csak a cél eléréséért, sem Kazinczy, sem a debreczeniek nem fognak fönnakadni. De éppen az jellemzi a veszteglő nemzetiségi öntudatot, hogy a nagyobb rész önmagától semmi szokatlan kezdeményezést nem merészel, sőt ha valaki ilyent akar, nem látván a cél valódi hasznát, mindenféle mellékes tekintetek ürügye alatt hátráltatja azt. Az önmagától munkára képtelen a mások működését is ellenzi. A magyar közélet dermedtségének nem utolsó bizonyága, hogy Kazinczy nyilvános föllépte milyen hangulatot kelt a magába süllyedt, eszmélni s tanulni nem akaró közönségben; hogy szándékának tisztasága, céljának a nemzeti önbecsérzet gerjesztésére hivatkozó hatása vastag ködbe burkolva tűnik fel az avatatlanok előtt. Ennek a vastag ködnek a szétoszlatása vala fentartva Kazinczynak, s most elérkezett az idő, hogy az izgató, a magyar műveltség reformátora először szálljon szembe a maradisággal, a csökönyös ódiság gyámolítóival, nem bánva, ha kissé túlmeleg is a határon. Elérkezett az idő, hogy a reform zászlaját kezébe vegye a haladás útját megjelölje; hogy a magyar közéletben valami pezsgő vegyfolyamatot idézzon elő, a mely a kívánt eszmesűrűlódás forrása s így a nemzeti átalakulásnak egy fölötte fontos eleme legyen. »Mi csak kezdők a menést« — mondá később, pályájára visszatekintve; ekkor tette meg már mint széphalmi lakos az első lépést fogsága után.

Ha a múlt évben az eszme fölvetésekor egy ideig ingadozni láttuk, most annál bátrabban kiszáll a síkra felfogásának s igazságának megoltalmazására. A mint Kulcsár lapjáról hírt hall: azt hiszi, többé nincs értelme tartózkodásának. Valamelyes eszköz immár szolgálatába állhat, s ez eszközt felhasználni célravezető lehet. Nem is késett az első alkalmat megragadni, hogy a nyilvánosság előtt is elmondja, a mit már debreczeni barátainak annyiszor elmondott. Nem rajta múlt, hogy felszólalása nem a célzott irányban hívta ki az ellenvéleményűek kritikáját. Ő kész volt a

csatára, de mindjárt az első lépésnél tapasztalnia kelle a gátakat. Hanem a kritika azért mégis megszólalt, bár nem abban az irányban, a melyre ő a vitát terelni ügyekezett.

A debreczeni areopag nevében Kis Imre, a cs. és kir. salétromkészítő intézet főfelügyelője s több vármegye táblabírája, Csokonainak ismert jó barátja, tolmácsolta Kazinczy előtt a műveltebb közönség felfogását¹ egy magánlevélben, de hivatkozva a városi közvéleményre. Csokonainak — úgy mond — inkább emlékkövet, mint sírkövet kellene állítani, erre a költő sírja nem is alkalmas. És ha mégis »valamely *erőszak* az akadályokat elhárítván, fölemeli is azt«: messziről senki sem látja; aztán idővel szögleteit leverik, összekarczolják, úgy hogy senki sem tudja, mit jelent a síremlék. Jobbnak gondolna valamely nagyobb könyvtárban egy emlékoszlopot a kívánt célra. De ha éppen a sírkő mellett döntene a »közönséges megegyezés«: legalkalmasabb volna a pyramis, mert az már messziről kimutatja rendeltetését. Ez az észrevétel azonban csak mellékes. Fontosabb a Kazinczy ajánlta emléksorok kritikája. Az emléksorokban nagy lyrai ugrást lát, mivel a három első sor harmadik, az utolsó első személyben szól, tehát »az olvasónak sokat kell közibe gondolni és nagy hézagot kell magától kitölteni, hacsak valamelyik Jézus szerzetesének commentariusai vagy notái ki nem segítik képzelő tehetségét.« Szebb volna tehát vagy mind harmadik, vagy mind első személyben mondani. Aztán a »Mihály« mellé a *nak* ragot nem szükséges ragasztani; a *hamvai* pedig a régi égetésre emlékeztet. »Van olyan értelem is, mely azzal tartja, hogy *rúgás van ebben a szóban, Arkadia, nemes Debreczen városára*«, legalább azt mondatja Barthélemy Anacharsissal Arkadiáról, hogy az kitűnő legelő, kivált szamaraknak. Ő ezt nem vitatja, de mert éppen Anacharsisra hivatkozik, hallgatólag mintegy megerősíteni látszik a gyanús rebesgetést. Végül kíváncsnak tartja, hogy az emlékkő felállításakor »arkadiai ünnepet ülhethének Dárcziában.«

Az *Arkadia* oly értelmének Debreczenre vonatkoztatása, a mely sérthette a városi közvéleményt, legvalóbbszínűen magától Csokonaitól eredt. Már régebben kifejeztem ama véleményemet, hogy Barthélemy idézett sorait ismerték ugyan Debreczenben tagadhatatlanul, de azok még sem lehettek oly általánosan ismer-

¹ L. »Kaz. Lev.« IV. köt. 287—289. lapjain.

tek, hogy azokból a közvélemény mint forrásból meríthetett volna. Azt hiszem, Csokonainak az *Amaryllis* című idyllje, mely 1803-ban jelent meg először külön, volt a főforrás, a mely a tudákos közönséget arra a gondolatra vitte, hogy Debreczen vidéke az *Arkadiá*-val összehasonlítva semmi más, mint szamaraknak, illetőleg marháknak való legelő. Csokonai ugyanis az idézett vers 9. jegyzetében ezeket írja: »*Debreczen vidékét s a lapályos marhatartó Alföldet itt is Arkadiának nevezem*, mint már másutt is az ódáimban, p. o. gr. Széchenyi Ferencz ő Excellentiájához, kit alább, mint fő pártfogómat, lakóhelyéről *czeni napnak* nevezék.« Ez átvitt értelmet tehát Csokonai akarta mintegy közkeletűvé tenni, s mi természetesebb, mint hogy az írástudók az *Arkadia* értelmében nem is kerestek mást, mint oly jelentést, a mely épen Csokonai sírkövén csak sértő lehetett a híres városra. Szemere később számos adattal mutatta ki, hogy az *Arkadia* a régi és újabb irodalomban egészen más értelemben használtatik. Azonban az izgatott városi közvélemény Anacharsis és Csokonai után hallani sem akart más magyarázatról.

E szörszálhasogató, kákán is csomót kereső észrevételek Kazinczy írói tekintélyét alapjában támadták meg. Sőt többet ennél. Megtámadták egész tehetségét, föltett szándékának helyességét. Legalább a széphalmi vezér így fogta fel a támadást. Mert ha első nyilvános föllépte is ilyen szerencsétlen, sem tudománya, sem tehetsége, sem ízlése nem tudja eltalálni a kellő utat, a mely a közönség érdeklődéséhez, fogékonyságának fölbresztéséhez vezesse; akkor működése kárbaveszett, sikerre nincs remény. Ha a nemzet az ő hathatósabb iparkodását csupa gáncscsal fogadja, vagy készakarva félreérti: mi adhat tápot további ügyekezetének? Az »irtás lelket ölő munkája« végtelen türelmet s önmegadást kíván: képes lesz-e ő várni, hogy majd pályája végén a győzelem babéra koszorúzza homlokát? Kazinczy fogsága előtti működéséből bizvást azt a reményt meríthette, hogy izgató tevékenységének s írói munkásságának hatása még életében a nemzetiség fejlődésébe olvad, s most e remény is csalóka? Nem. Az ellenfél álláspontja téves. Ő tisztán lát. Önbizalma a külföldi példákön s a kiválóbb magyar írók javalatán megerősödve bátran szembeszáll a kicsinyes támadással s nem retteg a veszteségtől; öntudata szilárdabb, igazságérzete elevenebb, semhogy a megkezdett úton visszaforduljon. Épen most nyílik alkalma, hogy kifejtse véleményét a nemzet

haladásának irányára nézve. Győz vagy vesz: szavai mindenkép csak jótékony hatással lehetnek a zsidó nemzeti életre. Ilyen elhatározással fog a támadás visszaveréséhez, a maga álláspontja helyességének kimutatásához.

Heves izgékonyágát, türelmetlen erélyét családi vesztesége csak növeli. Első gyermekétől ekkor fosztja meg a halál. Hogy bánata enyhüljön, fájdalma csillapuljon: szinte szüksége van az írói tevékenységre, a mely a közélet hullámszámba hozatalának valamelyes forrása legyen. A debreczeni írók véleménye megadta neki az ingert a további működésre. Némi higgadságra törekszik feleletében, mind a mellett igazságérzetének hevét sem nem tudja, sem nem akarja elnyomni. Pontról-pontra veszi a támadást s kimutatja, hogy az egésznek a szülőke semmi más, minthogy a Csokonai vak bámulói azt tették föl magukban, hogy a mit ő Csokonaira nézve mond, semmi se találtassék helyesnek. Tévedhet mindenki; de ha egy komolyan eszmélő író sokáig érlelődött véleménynyel lép a közönség elé, tévedésének kimutatása hasonlóan komoly gondolkodást, beható elmélkedést kíván. Más szóval: a ki egy művelt írot megtámad, a kinek tehetsége és tanulmányai révén sikerült némi tekintélyre jutnia, annak a tehetség és tanulmány hasonló mértékével kell birnia. Nem szabad tehát min kis világunk szűk köréből kárhozatni az olyat, a kit »nem találtunk mindég méltatlannak becsülésünkre«; ellenkezőleg föl kell tenni, hogy ő is »lát valamit«, neki is lehet igazsága. Türelmetlen erélye tehát a gondolkozás türelmére, izgató tevékenysége az elmélkedés folytonosságára, sokoldalú tanulmánya a megújulás életföltételére, hasonló tanulmányra, művelt ízlése a magunk hibáit is takargató ízléstelenség megszüntetésére hivatkozik. Csak ez úton gerjed a fogékonyság a nemzet keblében, a mely alapja a nemzetiség fejlődésének.

A debreczeni írók véleménye határozottan ellene fordult. Ha már föltehették róla, hogy az Arkadiára való emlékeztetéssel »rúgást ad Debreczennek«: mért ne tehetnék föl azt is, hogy egyszersmind Csokonait is rágalmazza az emléksorokkal? A költészet és festészet legkiválóbb emlékeire utal, hogy az ellenvélemény tarthatatlansága kitűnjék, s a képes beszéd stílbeli szépségeit állítja Kis Imre gyöngé felfogása mellé, hogy a látott hézag kitöltésének könnyű feladatát megmutassa. Mindenek fölött pedig a maga nyelv-érzékére, ízlésére, tekintélyére hivatkozik, hogy a művészet titkai-

nak zárait lepattantsa a homályosan látó közönség előtt. Tágítani a maga felfogásától egy hajszályhíra sem hajlandó sem az emlékkő alakjára, sem helyére, sem a fölírásra nézve. Bármilyen szűk a költő sírja, bármilyen félreeső, vagy »tán éktelen«: »szent hely, mert ő fekszik ott.«

A támadás, bár csak magánlevélben történt, sokkal mélyebben hatott Kazinczyra, semhogy a nyilvánosság ítéletére főlebbezni elmulaszthatta volna. Emberi és írói jellemét látta megtámadva s nem habozott egy perczig sem, hogy önmagát tisztázza. Nem kérdezte, hogy mivel az ellenvélemény még csak barátságos úton közöltetett vele: szabad-e az egész nemzet ítéletére hivatkoznia nyilvánosan; szabad-e egy magánlevél alapján egy egész városi közvélemény ellen sikra szállnia. De tudta, hogy hallgatnia lehetetlen. Előbbi felszólalásának a szerkesztő ollajától szenvedett megcsönkítése ugyan kevésbé bátoríthatta, hogy feleletét minden kihagyás nélkül közölje Kulcsár, de ügyének igazsága sokkal jobban szívéen feküdt, semhogy e miatt kételkedhetett volna. Néhány nap múlva már elküldé a »Magyarázó jegyzések a Csokonai sírköve eránt tett jelentésre« czímű feleletét.

De mielőtt Kazinczynak ez a felelete megjelent, már egy másik »bajnok« is kiállott a debreczeni közvélemény oltalmára. Fazekas Mihály, a *Ludas Matyi* szerzője, a debreczeni írók egyik legtekintélyesebbje, vonta kérdőre Kazinczyt, mit ért ő *debreczeniség*en: a nép söpreit-e, vagy az egész város lakosságát, a melyet »vagy igen ostobának, vagy gonosznak tart.« Ő a Kazinczy föléptét csak úgy fogja föl, mint midőn valamely pajkos gyerkőcz más háza tetejére dobál s a gazda kérdőre vonja a gyerkőczöt ilyen formán: »Hé, Ferencz, a hajigálás, kivált a más háza tetejére, egy oskolába járó gyerekhez nem illik, te felőled különösen fel nem tettem volna, a kit szüleid, szinte úgy, mint engem, jó erkölcsbe neveltek; de te talán nem is pajkosságból, hanem gyűlölségből, vagy utálásból hajigálsz fedelünkre. Magyarázd ki magadat, és vagy hagyj fel a mi bántásunkkal, vagy a jó emberek tiszteletére, melylyel mi tanuló gyermekek eránt viseltetünk, számot soha se tarts.« A kritika szabadságának jogát ő is követeli a maga számára, s ő talán nem tartozik a *debreczeniség* fogalmának körébe, mivel Kazinczy »magaviseletét rostálgatni, vagy abban hibát képzelni is mert.« Az ő felszólalása nem vak enthusiasmus Debreczen mellett, bár mindig kész a harcra, valahányszor »egy

magános személy egy egész társaságot *szembetűnő ok nélkül és minden kifogás nélkül* megtámad.«

Alig lehet kiáltóbb ellentétet képzelni, mint a Kazinczy és a debreczeni írók véleménye, előadása, modora között nyilvánult. Amott egy magasabb szempont, a nemzet fogékonyságának fölébresztése: itt a kishitűség, az emelkedettebb gondolkodásra való képtelenség; amott a külföldi fejlett műveltség példáinak a nemzet közéletére való hatása s utánzása: itt a régi ósdi felfogás körülbástyázása, a mely idegenkedve fordul el minden újítástól, a mi nem magából a nemzeti élet szűk köréből fejlett. Kazinczy csatába viszi sokoldalú tanulmányainak, finom ízlésének, művészi képzettségének s az egész nemzet megújhódására irányuló törekvésének majd minden fegyverét: a debreczeni areopag mintha képtelen volna a széphalmi vezér nagyfontosságú szerepét megítélni, pajkos gyerkőcöt lát benne, a ki a más háza tetejére hajigál, s azért semmikép nem hajlandó tőle tanulni. Kazinczy azt várta, hogy véleménye körültekintő s beható elmélkedésre indítja a közönséget, óvakodott »ciceronéi szolgálatokat« tenni, megtanulván Les-singből, hogy az írók »tartsák illetlennek a magok érdemekhez apróságos magyarázatokra ereszkedni, olvasóikat képzeljék tanultabbaknak, mint a milyenek, s bízzák önmagukra, hogy a mit nem értenek, hányják fel könyveikben vagy kérdjék meg mástól.« De most látja, hogy ha a »mesterség szeretetét« gyarapítani akarja, le kell ereszkednie a közönség felfogásához s felejtienie kell artistai büszkeségét. Ő oly ügyben szólalt föl, a mely az egész nemzet ügye, s úgy szólalt föl, a mint érzése s józan esze sugalták. Sorsa a meg nem értetés vagy szándékos félreértés volt. Jóllehet egész élete az írókkal való foglalkozásban, a művészet titkainak tanulmányozásában telt el: olyanok szólalnak föl ellene, a kik még alig adták valami jelét hasonló értelmi fejlettségüknek. Ha ő a hadi és botanikai tudományban meg akarná leczkéztetni Fazekast és Kis Imrét, méltán igazítanák őt vissza saját mesteriségéhez, mint a »csizmadiát a kaptához«. De ő ért a szóban forgó dologhoz, ellenfelei pedig ha értenek is valamit, eddig még nem mutatták meg, s mint felszólalásaikból látja, csak el akarják őt riasztani megkezdett útjáról, s ők sem tesznek mást, mint a debreczeniséget ápolják. A támadott pontokat bátran s mindig bizonyos elsőség érzetével védi meg, érveit sorrendben hordva fel s retorikai hévvel kapcsolva össze.

Legjobban fájt neki az *Arkadia* szónak czéltott értelméből való kiforgatása, mintha ő »sicariusi döfést akart volna adni Debreczennek.« Vajjon — kérdi — »hihető-e, hogy *sírkövön* — úgy *a maga helyén kívül*, adassék döfés? S mikor hoztam én és mi által abba a gyanúba fejemet és culturámat, hogy valakit a Silenus paripája rokonságával szidalmazni nem tartom illetlennek magamhoz?« Mint már előbb a Kis Imrének írt magánlevelében, most is hivatkozik Vergiliusra, Schillerre, Poussin Miklós francia táj- és történeti festőre, s egyszersmind a nekrolog gáncsolt szavait is bővebben felvilágosítja. A kritikai szabadság jogát némileg körvonalozza s a maga műveltségének elsőbbségét ha nem is élesen, de eléggé határozottan kimondja: »Az író szintűgy hibázhat, mint a kritikus; de miért ne hibázhatna a kritikus is, mint az író? *kivált midőn azt lehet, sőt kell feltennie, hogy az író, a ki magát a mesterségben* — annyira-mennyire! *gyakorlotta, jobban érti azt, mint a kritikus; hanemha szoros studiumává tette az író mesterségét ez is.*« Csokonainak nagy érdemeit elismeri, sőt azt mondja, nálánál jobban senki sem ismeri, de hibáiról sem feledkezik meg, s míg »némely tisztelője csak azt tartja igazságos becsülőjének, a ki őtet vakon csodálja: ő nem húny szemet azon tévedések előtt sem, a melyek a kiforratlan ifjú tévedései. »Eszméljünk fel butaságunkból!« ezt kiáltja a nemzetnek, s ismerjük meg min hibáinkat és a pirító magasztalást kerüljük.

Képzeltető, mennyire sértette a debreczeni írástudókat Kazinczy válasza, különösen, a mit a sorok közül könnyen kiolvashattak, hogy a széphalmi író őket a dologhoz nem értőknek hirdette, a miben igaza is volt. A »Magyarázó jegyzések« után tehát sokkal hevesebben támadták a debreczeniek Kazinczyt. Kis Imre zokon vette, hogy Kazinczy az ő magánlevelére írta válaszát, ámbár nem nevezte meg a támadót s most már elhatározta, hogy közzéteszi a Kazinczynak írott magánlevelét, még pedig azért, hogy »a publicum legyen bírő, ha méltó volt-e ez az írás azon *Magyarázó jegyzésekre*, melyek — *egy egész város becsületét sértegetik.*«

Kazinczy egy szóval sem mondta, hogy ne tegye közzé a levelet, de azt helyesen állította, hogy a gyanúsításokra, a melyek Csokonai nekrologjának megjelenése óta mind hangosabbak lőnek ellene és Csokonai édesanyját is elkeserítették s feltűzelték tiszta meggyőződése s még tisztább szándékai ellen, joga volt felelni a

nyilvánosság előtt annyival is inkább, mert barátainak soraiból azt látta, hogy az egész városi közvélemény ellene zúdult. Ily szempontból fogva fel az egész ügyet: hallgatni tovább nem lehetett, mert a mellette nyilatkozó közbecsülést látta megingatottnak. Egyéni és írói jelleme egyaránt tiltakozott a hangos gyanúsítás ellen. S vajjon, ha e gyanúsítást eloszlatnia nem sikerül vala: remélhette volna-e, hogy a nemes célát támogatják? Kis Imre főleg azért neheztelt, hogy az ő levele volt a polemia egyik forrása s »ő miatta szenvedt az egész város.« Fazekas pedig a *debreczeniség* miatt jött tűzbe. S most már ő is tollat fogott Debreczen védelmére. Ki gondolta volna, hogy Kazinczy az egész magyar közönségnek adott leczkét magyarázataival, a melyek csak Debreczennek voltak intézve? S hogy gondolta volna ezt kivált Fazekas Mihály, a ki már előbb annyira fogadkozott a viadalra szállás készsége mellett?

Midőn Kazinczy azt hitte, hogy magyarázó jegyzetei után nem lesz többé szükség a nyilvános felszólalásra: mind Kis Imrének már ismertetett levele megjelent a Kulcsár lapjában (35. sz.), mind Fazekas durván-éles támadása (37. sz.). Ő mind a kettőre válaszolt. Kis Imrét most már néven nevezve, okát adja, mi indította őt a magyarázó jegyzetek megírására. »Immoralis« cselekedet gyanújába vették s ez ellen tiltakoznia kellett. Nem a gondolkodás szabadságát vitatta ő, hanem a szakértelem szükségességét; nem a gáncs szólította sorompóba, hanem jó hírnevének becsülete, a melyet féltékenyen őrizni mindenkinek joga és kötelessége. Sajnos, célját nem érte el. A hazai levegő ködösségét megtisztítani nem sikerült; az ostromlott téves vélemény továbbra is megmaradt. Mint a tanulatlan közönség nagy része, Debreczenben is mindenki érteni akar mindenhez: a Verbőczyi tanítványa leczkét ad a Brownéének, a botanikus salétromot tanít főzni, ez meg Herschelt tanítja, stb. Magyarul senki sem tud, hanemha a Debreczeni Grammatika elveire esküszik, s Révai nyelvtudományi munkái merő silányságok. Látni való, hogy Kazinczy a vitát mind általánosabbá ügyekszik tenni s a közönség gondolkozására mennél hatékonyabbá. Elvi magaslatra emelkedik s mindinkább nyilatkozik soraiban az izgató. »Áldozzunk a gráciáknak, — végzi sorait — hogy *erkölcseinkben mind azt, a mi darabos, simítsák el s tanítsanak bennünket jobban szeretni az igazat önmagunknál.*«

Szavai csak újabb ingerültséget okoztak. Ha Fazekas érintett

magánlevelében csak pajkos gyerkőczöt látott Kazinczyban: most valóságos doronggal ment ellene s felszólalásait »vad öklelődésnek«-nek hirdette. Szerinte a Kazinczy felfogása a debreczeniségről merő rágalmazás, magyarán sült bolondság, a mely inkább szánakozást, mint neheztelést érdemel. Volt olyan lakója Debreczennek, a ki különben ép eszű volt, de ha köhintett valaki, azt hitte, őt csúfolja; egy másik lakója pedig midőn télen fázott s didergett, szidta a hideg Debreczent. Szerinte Kazinczy is ezek közé tartozik.¹

Egy pont azonban e vastag durvaság közül is figyelemre méltó. Fazekas szerint az *Arkadia* fogalmán kies és boldog földet értett Schiller és Poussin: de vajjon századok múlva is tudja-e ezt a Csokonai emlékkövén mindenki? A magyar nemzetnek magyarul kell a hasonló fogalmat kifejezni s nem idegen szóval erőltetni arra a közönséget. Természetesen Kazinczy a classicusokban való jártasságot föltételezi minden művelt magyar emberben, s az ő szempontjából neki igaza van; de Fazekas álláspontja is különös figyelemreméltó ez észrevételre nézve, s helyességét elvitatni alkalmasint nem is lehet. De modora a hitviták legelkeseredettebb korszakára emlékeztető, sértő és goromba. A gondolkodás ama kiskorúságának kifejezése, a mely a sorrendbe szedett érvek általános hatását veszi észre csupán a nélkül, hogy bizonyítékra bizonyítékot, gondolatra gondolatot tudna rakni. A gyűlölet elfojtja a józan értelmet, s a düh hevessege abban talál kielégítést, hogy a tiszta ész zavarodottságát hirdeti. Egy művelt embert, egy elsőrangú író, éppen Kazinczyt futó-bolondhoz hasonlítani: ez több a legdurvább sértésnél is, a melyre a vitázó feleket csak az elvakult gyűlölet ragadhatja. »Az az észnek éppen úgy van ellenére írva, mint minden culturának«, mondá Kazinczy, a ki addig mindig késznek nyilatkozott tisztességes fegyverrel harcolni, de most széttépte a már megfogalmazott válaszát. Pedig a gorombaságot nem is fogta fel a maga egész mivoltában. Nem tudta, hogy Fazekas egy debreczeni őrjöngőhöz hasonlította.

Nemcsak Kis Imre és Fazekas, mások is megrótták Kazinczyt magyarázó jegyzeteiért. Még Szentgyörgyi József orvos sem ismerte el Kazinczy védelmének jogosságát, s pár évig magánlevelekben és hírlapi közleményekben egyaránt folyt a vita Kazinczy

¹ L. a Kaz. Lev. IV. k. 610., 611. lapjait.

felfogása ellen és mellett. Kazinczy saját szempontjait hévvel védelmezte, de Kis Imre nyilvános fölléptének helyességét tagadta; őt senki sem kényszerítette arra, hogy a Kazinczynak írt magánlevelét közzétegye. Tagadhatatlanul érezte Kis Imre, hogy a debreczeni közvélemény tisztában van azzal, hogy ő forog kérdésben; csak ez igazolja a közönség ítéletére való hivatkozását. Kazinczy megmaradt régi álláspontján, sőt czélzott a forrásra is, a melyből kiindult. Magától Csokonaitól származott e forrás, ő fakadt ki a debreczeniség ellen »pipa-czéh« nevezet alatt. S ha Kazinczy a Csokonai felfogásában osztozott, erre neki száz oka volt. Érzi, hogy a vitázó felek roppant távolságra vannak egymástól. Neki még azt is magyaráznia kell, hogy a vitában nem a maga személyét nézi a vitatkozó fél, hanem ügye igazságát. Kazinczy a vitázók fölindulását, hevesességét nemcsak nem vette balúl, sőt a hang élességét, szenvedélyességét kikerülhetetlennek tartá; de bizonyos korlátok túllépését azért épen olyan veszedelmesnek, mint a műveltséggel össze nem férőnek hirdette. Fazekas a művelt észnek minden korlátján túlment.

Innentől kezdve már nem arról vitáztak: hol és miként állítsák föl a Csokonai emlékkövét, hanem arról, hogy a magyar közélet az idegen műveltség átalakító hatása alól kivonja-e magát, vagy megnyissa előtte csatornáit, úgy, miként Kazinczy óhajtá. Nem az emléksorok helyessége vagy helytelensége volt többé a vita tárgya, hanem a régi és új irodalom remekeinek ifjító erejéből várható haladása nemzeti nyelvünknek, irodalmunknak s egész szellemi világunknak, vagy a régi, elavult tudákosság, a finomabb ízléstől óvakodó parlagiság tekintélyének fentartása, a magyar közélet mozdulatlanságának, veszteglő maradiságának s fenyegető veszedelmének föl nem ismerése.

Ez a fontossága az egész »arkadiai pör«-nek mind Kazinczyra, mind irodalmunk történetére. Kazinczy önvédelme csak másodrendű, első az elvek kimondása s azoknak a nagy közönség felfogásával való szembeállítás. Mint egész pályája, úgy e vita is nagy tanulság előttünk. Egyik kiváló eredménye, a melyre Kazinczy előre számított, a közönségesnél nagyobb érdeklődés, már vita közben nyilvánult. Az írók s közönség egyformán pártokra oszlak. Az újítás ellenségei kárhoztatták Kazinczyt, hogy a nyilvánosság elé vitte az ügyet; barátai örültek, hogy éles hangjával vitát indított. Amazok önméltóságukat látták veszélyben forogni:

emezeknek nem volt mitől félniök. Mindkét fél követelte az ítélet szabadságának jogát; de amazok a hozzáértés, tanulmány s tágabb látókör nélkül való öntetszergés alapján alkották ítéletöket: emezek a szakértelem forrásaira, az írói művészet s a fejlettebb ízlés példáinak önmagukra tett hatására utaltak, midőn védelmezték Kazinczyt.

Hátra volt még, hogy a Fazekas hírlapi támadása is megkapja a magáét. Kazinczy maga bevallja, hogy előbbi két polemikus czikke »tűzzel« van írva, Fazekasnak már »nagy megvetéssel« felelt, de »vadság nélkül«. Még ugyanazon év novemberében elküldte utolsó cikkét Kulcsárnak, de az most is késlekedett és csak a következő, 1807. év január 24-diki számában közölte »Végső szavam a debreczeni perben« czímmel, azonban némileg szelídítve.¹ Kazinczynak jól esett, hogy érdessége Kulcsár szerkesztői tolla alatt valamit simúlt. Fölindulását, hogy Fazekasnak a Vergiliusból vett idézetét »marhai citatio«-nak nevezte s »galád hazugságocská«-t vetett szemére, már megbánta; ezeket a kifejezéseket a szerkesztő csak vonásokkal jelezte, de így is méltó volt a felelet a támadáshoz. Kazinczynak ilyen támadás ellen — mint mondja — nincs fegyvere és megvetéssel fordul el tőle a művelt közönséghez és Aemilius Scaurus példajaként azt kérdé: ki a vétkes? A kit a bírák annak ítélnék, az lakoljon. Eddig Kazinczy a satyra fegyverét nem használta, most ezt veszi kezébe s megsuhogtatja utoljára az elbizakodott debreczeni írók felett. Nem azt a közönséget értette, midőn Debreczenről szólt, a mely nem tesz mást, mint naponként a piacra jár, a mely egyik napját, mint a másikat rendes napi foglalkozásban tölti, az egyetemes nemzeti életről nem is eszmél; ez a közönség valóban nem vétkes. De ő azokra célzott, a kik azzal dicsekszenek, hogy mindenhez értenek, valójában pedig semmihez sem; a kik követelik, hogy az ő ízlésükre is adjunk valamit, de a német irodalom legkiválóbb alakjait nem ismerik s nem is akarják ismerni, hanem azért vitatják, hogy a német nyelv nem is alkalmas a classikai formákra. Általában a »leghomloktalanabb praefidentia« az, a melyet szó nélkül nem hagyhatott. De többé föl nem szólal. Még egyszer ajánlja a szép tervet Csokonai minden becsülőjének, mert »ki tudja, nem fog-e az egy új Themistoklesnek könyeket fakasztani szemeiből?«

¹ L. a Magyar Pantheon 228—231. lapjain.

Ezzel Kazinczy a tulajdonképi vitát befejezte s úgy hitte, hogy a kik czélja valósításában gátolni akarták, megkapták a magukét. A »debreczeni intolerantia s mások munkáinak piszkálgatása megérdemelte, hogy valaki megszólamljon s Debreczennel éreztesse, hogy nem mindég hiba az, a mit ő annak bélyegez és hogy fulmina torquere nem az ő, legalább nem mindenben az ő jusa.« Más szóval: a magyar közélet rátartó embereinek akarta megmutatni, hogy annak a szava döntő súlyú, a ki több tehetséggel s tágabb látókörrrel fekszik tanulmányainak. Nem elég a nyelv, irodalom és művészet körében pusztán józan eszünkre támaszkodnunk: gyakorolnunk kell magunkat, hogy készségünk legyen. Az ifjú nemzedék jövője lebegett előtte, a mely »örvendeni fog, hogy valaki ostort mert mutatni az imádott, vagy csak magokat imádtatni akaró nagyoknak.« Tudja, hogy az ő föllépte, elveinek bátor hirdetése sok izgalommal járt: de »nem szereti eléggé az igazságot, a ki ezen kedvetlen dologra is nem kész, a hol azt reményli, hogy hasznos lesz szólása.« »Jól teszi — írja Kis Jánosnak — a ki csendesen megyen elébb-tovább a maga útján, s nem igyekszik mindent, a mi görbe, egyenessé tenni; de valóban szomorú volna az ember élete ezen a szép és jó világon, ha minden csak azt cselekedné. A jónak heves fejű védelmezőkre is van szüksége, s csak arra kell vigyázni, hogy a *modus* tartassék meg.«

Ime Kazinczy önvallomása, a mely arra utal, hogy nyilvános fölléptét s a vitában tanúsított magatartását legsajátosabb egyéni s írói jelleméből magyarázzuk s értsük meg. Ha — miben nem kételkedett — íróbarátjai, aztán Cserey, Wesselényi, Dessewffy, Vay és a Prónayak, tehát a közélet kiváló emberei kedvezően fogadták megszólamlását: czélját érte. Véleménye szerint lassankint a nagyobb közönség is azok véleményéhez igazodik, s így lesz czélzott hatása idővel a nemzeti élet fejlesztő elemévé. »Fentebb czélom volt — írja — midőn a *privatus* pert a *publicum* elébe vittem; legalkalmasabbnak láttam azt a pert arra, hogy Debreczen azon Unartjáról, melylyel őtet . . . mind azok, a kik azt a mindentudó kisvárosokai lelke nagy várost ismerik, vádolják, leszoktatgattassék.« Voltakép az egész akkori irodalomnak ügyekezett ő mondott »Unartját« megostromolni. Békülékenysége és simülékony természete azonban csakhamar feledte s támadást s még ugyanazon év végén teljesen kiengesztelődve felelt Kis Imré-

nek: »Küzdöttünk — mondá — a publicum előtt, s a publicum vagy tanult azokból, a miket egymásnak mondogattunk, vagy mulatta rajtunk magát, vagy annak hitelében erősödött meg, hogy czivakodni rút dolog, s az sincs minden haszon nélkül.« Nem volt oka megbánni, a mit tett, tudván, hogy harcza csak előcsatározás volt, a mely mintegy bemutatta egymásnak a küzdő feleket. A vita hevét a barátság szelíd érzései foglalták el újra keblében, s most már a tulajdonképi cél, az emlékkő létesítéséhez foghatott.

IV.

»Szép volna csakugyan látnunk, hogy az olvasni szerető publicum mennyire empfanglich immár a háladatosságra kedveltebb írói eránt.« Ezt írta Kazinczy Csereynek még 1805. júl. 17-ki levelében, s pár évig nem is mulasztott el egyetlen valamire való alkalmat sem, hogy a sírkő felállítását lehetővé tegye. Magánleveleiben, hírlapi czikkeiben s társadalmi érintkezéseiben egyaránt buzgólkodott a szép terv mellett annyira, hogy hajlandónak mutatkozott a magáéból is pótolni a begyűlendő pénzösszeget. Nincs rajta mit csodálnunk, hogy — mint főtebb előadtuk — egy kevés időre maga is gondolkozóba esett a nyilvánosság elé vitt terv békés kivitele iránt; de a mint elhatározása megszilárdult, onnantól fogva izgató munkásságának egyik közeli célja a sírkő felállítása volt. Nem akadályozta őt e buzgólkodásában a harcz hevessége, a melylyel ő is, ellenségei is a magok véleményének helyességét vitatták, sem a részvétlenség, a melylyel a közönség felszólítását fogadta. Hisz épen azzal mutatta ki vezéri szerepét, hogy szembe mert szállni minden akadálylyal. A debreczeni közvélemény nyilvánulásából azt olvasta ugyan ki, hogy a Csokonai vak bámulói föl akarják forgatni az egész tervet, mert nekik rossz szül van megválasztva az emlékkő helye, alakja és fölírása; szerintök a Széchenyi-féle könyvtárba kell vala azt felállítani, vagy a nagy erdőben. De midőn épen a vita megindult, arról értesült Kazinczy, hogy a nevezett könyvtárnak már helye sincs, mert »azt az épületet, a melyet az udvar e végre rendelt, tőle ismét elvette, úgy hogy most már kénytelen a gróf házat is venni a bibliothekának.« Másfelül ide azért sem lehetett volna a Csokonai emlékkövet felállítani, mert Csokonai nem tudós volt, hanem költő. Az

úgy nevezett nagy erdőben pedig Kazinczy szerint csak olyan férfiúnak emlékére állíthattak volna oszlopot, a ki a város előhaladásának, társadalmi és politikai fejlődésének volt vezérharczoja. Igaz, hogy még azok is, a kik többé-kevésbbé helyeselték a tervet, úgy gondolkoztak, hogy a temetőbeli emlékkövek nagy romlandóságnak vannak kitéve a semmi kegyeletre nem birható »vandal« kezek pusztításai miatt: de Kazinczy épen ezért téglából akarta az alaprészt elkészíttetni, hogy a szándékos pusztítástól megóvja azt. Legnagyobb akadályt látott a debreczeniek önzésében. »Hogy az ő gondolatjuk süljön el — így gondolkozik — ellenkezik a más gondolatjával, s azokkal a kritikákkal azt cselekszik, hogy contribuálni senki sem fog.« De hiszen az éretlen eszű és szívű emberekkel nem szabad annak gondolnia, a ki valamit igazán akar.

Majd féléve telt már el a felszólítás megjelentének s még összesen csak ötven forint közadakozásról volt Kazinczynak tudomása. Kis Imre Debreczenből csak húsz forintot gyűjtött össze, Dessewffy József gróf ugyanannyit ajánlott, Fábchich József pedig tizenegy forintot küldött hozzá. Cserey pedig egy krajczárt sem kapott sehonnan sem. A tervet sokan helyeselték, de áldozni érette nem akartak. Jellemző, hogy Mártonffy, az akkori erdélyi püspök, a kit szintén fölkért Cserey a közadakozásra, azzal utasította el őt, hogy Csokonait nem ismerte; ha megismerteti vele Cserey, nem »vonja meg kevés részét jövődő emlékezetétől, de *csak titkon*, mivel sokra nem terjeszkedhetik.« Megjegyzendő, hogy a püspöknek hetvenhat ezer forint évi jövedelme volt. Cserey elkeseredetten tudósította barátját a püspök részvétlenségéről, s föltette magában, hogy többé nem alkalmatlankodik nála hasonló kérelemmel, sem Csokonai érdemeivel meg nem ismerteti őt. Aranka Györgytől is szomorúan értette, hogy »még egy batkát se kapott.« Minden arra mutatott, hogy nekik maguknak kell a tervet létesíteni. »Én — írja — Cserey — föltétemtől el nem állván, sem attól elállani nem rettenvén, kipótlom a begyűlt summát a nélkül, hogy a nemzettől el akarnám venni e nékie illő dicsőséget; nem akarván t. i. azt elhítni a publicummal, hogy Csokonainak én emeltem követ, mert azt tenni legszebb és legszentebb kötelessége is a hazának.«

Míg a vita lezajlott, hol Cserey tüzelte Kazinczyt a terv létesítésére, hol emez Csereyt, a kinek szívét mélyen elkeserítette

a nemzet részvétlensége. Föltette magában, hogy ha néhány hónapí várakozás után sem éri el a kívánt czélt: előáll és »senkinek sem engedi többé a dicsőség fényét.« Felszólítja Vay Józsefet is, hogy az országgyűlés rendei előtt próbáljon szót tenni a Csokonai sírkövről. Azonban Vay József válasza is kevés biztatót tartalmazott. »Most — írja Vay Csereynek — midőn erő felett való segedelemre volna szükség, itt a diaetán más gondolat nehezen talál helyet.« E válasz Csereyt nagyon lehangolta. Azonban Kazinczy nem szűnt meg tovább is egyre ösztönözni. »Az akadályok — írja 1807. május 1-i levelében Csereynek — a nemes elmét csak ingerlik. Ezt érzem én a Csokonai oszlopa eránt... A Csokonai köve állani fog sírja mellett, még pedig hozzá és magunkhoz méltóképen.« Ő már beszélt is a kőfaragóval s alkudozni is kezdett vele. Az nem akadály, hogy Csereynek sok költsége van: neki még sokkal több van; kezdő gazda, osztozatlan testvér, fog-sága is sokat fölemésztett s mégis kész az áldozatra. »Vetélkedjünk egymással — mondá — mert tiéd ugyan a gondolat nemes-ségének a dicsősége, de minek utána engem választál eszközévé teljesítésének, benne társaddá lettem. Ne sajnáljunk semmit, bármely nehezen essék és ne halaszszuk sokára.« Azt hiszi Kazinczy, hogy 1807. augusztusában már készen lehet a sírkő. De a kőfaragó megcsalta, mert azt állította, hogy nincs munkása a kő fejtésére; holott Kazinczy szerint olyan követ választott, a mely a hidegben szétrepedezik. Az újabb halasztás alatt pedig a kőfaragó meghalt, s a terv valósítása egyre késett.

A kőfaragó halála felforgatta az egész terv pénzügyi alapját is; mert a begyűlt összegnek egy részét kikérte Kazinczytól előleges költség fejében, s halála után valószínűen senki sem térítette vissza az elköltött pénzt s nyilván ezt is Kazinczynak kellett pótolnia a magáéból, a mi azonban nem gátolta ügykezetében. »Engem — írja Csereynek — a Csokonai köve eránt tett láрмаütés fojtogatni fog, valamíg azt nem látom, hogy felállott a kő.« Előbb már elhatározta, hogy dóriai triglyphekkel lesz díszítve az oszlop, közben azonban jóniává változtatta, mert az jobban illett költő-höz. Egyébiránt hajlandó volt Kazinczy az egész terv megvalósítását egészen Csereyre bízni, csak végre sikert érjenek. »Compromittálva vagyunk mindketten a publicum előtt, s sok szem néz ránk, hogy mi lesz ebből a nagy lármával kihirdetett dologból.« A Kazinczy barátai szintén azt vélték, hogy a terv már létesülő

félben van. Döbrentei 1807. szeptemberében azt írja, hogy valahára már meg is látja a Csokonai emlékkövét. Cserey azonban mindenben Kazinczyra támaszkodott. Ő is nagyon idejét látta már a kő felállításának, különben »tetemes és orvosolhatatlan hibát követnének el.« Biztosítja Kazinczyt, hogy ha az alkut megteszi a kőfaragóval, a szükséges anyagi segítséget azonnal kezéhez küldi. Így lehet tökéletesen megszégyeníteni a debreczeni írókat.

A következő év elején mégis majd háromszáz forint gyűlt össze; Vay Miklós báró egymaga kétszáz forintot küldött Kis Imrének. Ez összeg tehát már kevés pótlékkal fődözte volna a költséget.

Ez új adományról örömmel tudósítja Kazinczy Csereyt, mert azt hiszi, hogy most már semmi akadály sem hátráltatja az emlékkő felállítását. Azon lesz, hogy legalább 1808. augusztusában teljesedést érjen a szép szándék. »Örvendj, barátom! — írja Csereynek. A te ideád teljesedést ér.« Cserey megígérte, hogy az ünnepélyre maga is Debreczenbe megy, hogy szívéhez szorítsa barátját, kinél forróbban egy barátját sem szerette. Közben Wes-selényi Miklós báró is késznek nyilatkozott gyámolítani a tervet, s így mind alaposabb volt a remény, hogy végre valahára elkészül az emlékkő. Sajnos azonban, Kazinczy most sem boldogult. Már 1808. június 12-én azt írja Csereynek: »Isten tudja, mikor boldogulhatok szomjúzva szomjúzott feltételünkben.«

Előbb szó volt arról is, hogy a Cserey ajándékából létesítendő debreczeni fűvészkertben lehetne Csokonainak egy hozzá méltó emlékoszlopot állítani, s lehet, hogy ez újabb terv megvalósítása sem maradt számbavétel nélkül; de annyi bizonyos, hogy az előbbi terv létesítése végkép abban maradt. A mint Kazinczy a Csokonai munkáinak kiadásáról lemondott, lassankint az emlékkő felállításának eszméje is elaludt. Ennek egyik főoka kétségtelenül az izgalmas politikai válság, a mely a következő évben a nemzet áldozó készségét a legnagyobb mértékben kimerítette s az ország békéjét felzavarta; de másik, szintén lényeges oka Kazinczynak az a törekvése, hogy részint önmaga lépjen a közönség elé fordításaival, részint Dayka műveit tegye közzé, a mitől a szép ízlés fejlődését sokkal inkább előmozdítani remélte. Egyszersmind a nemzeti műveltség irányítását czélzó felfogásában újabb változás ment végbe, a minek következtében Csokonai költészetének csak árnyoldalait látta s még addig magasztalt legkitűnőbb lyrai költemé-

nyeiben is mind több hibát fődözött fel. Dayka, Kis János és Virág voltak ekkor előtte a magyar költészet főalakjai. »Csokonai — írja Kis Jánosnak — nem arra való, hogy az ő nevét ott említsük, a hol a te és a te társaid nevei említetnek.« A *Dorottya* jeleségeit épen nem tudta felfogni, mert az egész költemény semmi classikai színt nem mutat.

E nevezetes komikai eposról épen ez időben jelent meg egy derék bírálat a bécsi »Neuere Annalen der Literatur des oest. Kaiserthumes« című folyóiratban,¹ a hol Csokonai Wielanddal van párhuzamba téve. Az ismeretlen bíráló a *Dorottyát* az elbeszélő költészet komikai nemében mesteri műnek mondja, a melynek szerkezete és jellemei egyaránt mutatják a genialis költői tehetséget; s a leleményben, a magyar nemzeti jellem rajzában, a satyrában, nyelvben és verselésben mindenütt érvényesül Csokonai művészete. Kazinczy nincs megelégedve a *Dorottyanak* sem csodálatos elemeivel, sem főleg az egészen átvonuló alsóbb komikumával. Szerinte is megérdemli ugyan Csokonai a közbecsülést, még a csodálatot is, de *nincs benne semmi classikai*. »Verselése — írja Rumynak — elragadó, genialis alkotásai sok és nagy örömet szereznek, de legtöbbször csak a külső csillogás az, mely a szemet kápráztatja. Mily egészen más mindez Virágnál, Daykánál és az én Kisemnél.«

Elméletileg többször magasztalja Csokonai néhány költeményét, de gyakorlatilag egészen más irányban halad. Az ifjú költőnek soha sem ajánlja. Megmondja ugyan, hogy »igazságtalan, a ki Csokonai érdemeit meg nem vallja, s tompa, a ki nem érzi«: de azért látszik, hogy Csokonai egész költészetében mindössze egy pár lyrai költemény nyeri meg tetszését. Elvi felfogása a maga álláspontjából egészen helyes, de a gyakorlatban nem marad hű ahhoz. Tudja, hogy sokan nem értik, mert Csokonait nem imádja *vakon és mindenben*. »Olyan vagyok én — írja Kölcheynek 1808. augusztusban kelt levelében — azzal hízelkedem magamnak, mint az a religiosus, a ki keveset hiszen, de tisztán és tökéletes meggyőződésből, a helyett, hogy mások sokat hisznek, Isten tudja, *hogyan és miért*.« Úgy látja, hogy a közönség legnagyobb része Csokonait pusztán könnyű verseléseért bálványozza, pedig ez még nem tesz nagygyá egy költőt sem. A »Tübingai pályáírása«-ban összehasonlítván Csoko-

¹ L. 1807. évf. II. 78—80. lapjain.

nait Daykával, úgy találja, hogy az költőink között legjobb műveivel legközelebb jár Daykához, csak hogy *érzései nem oly hevesek, mint a Daykáéi, nyelve nem oly nemes, sokszor hibás, sőt alant járó*. Azonban a legjogosabb reménnyel nézhettünk pályája elé, a ki már ifjú korában oly nagy haladást tett. S vajjon miben gáncsolja leginkább Csokonait? Abban, hogy »debreczeni példák szerint« él némely kifejezéssel; más szóval: a népies nyelvet használja, például: *nálamnál, öszvecsúfol, gyöngyalak*, stb. Ilyeneket a »kényes ízlésű« költő meg nem szenvedne műveiben.¹

Ime az egyik főok, a miért Kazinczy végkép lemond a Csokonai költeményeinek kiadásáról s az emlékezetét megörökítő oszlop felállításáról.

Hanem a megvitatott terv épen az ő izgatásainál fogva belekerül a német folyóiratokba is; valamint a magyar írók közül is hozzászól egy pár, hogy Kazinczy felfogásának helyessége semmi kétséget ne szenvedjen. S végül az egésznek mintegy maradandó tanulságául Kazinczy még egyszer hangsúlyozza a maga irányának, műízlésének jogosultságát.

Rumy Károlyt fölkeri, hogy a német folyóiratokban mondana el egyet-mást a debreczeniek ellen, nem azért, hogy megszólja őket, hanem hogy tanítsa, a mivel nagy hasznot tehet. Rumy szót is fogadott neki s az említett bécsi folyóiratban² meg is írta röviden a lezajlott vita történetét. A tervezett emlékoszlop költségeire nagyon kevesen adakoztak — írja Rumy — s ezt Cserey annál inkább sajnálja, mert földieinek közönye és hideg részvétlensége szegyenpírt kerget arczára, holott tetemesebb áldozó készséggel megbizonyíthatták volna aesthetikai ízlésüket s az oly korán elhunyt költő nagy érdemei iránti elismerésüket, a ki a magyar Helikonnak valódi ékessége volt. Debreczen nem kedvelte Csokonait s még halála után sem volt igazságos iránta. »A debreczeniek közül egy pár író hosszadalmas, elkeseredett és zajos vitát kezdett Kazinczyval a Csokonai emléket illetőleg, *a melyből minden pártatlan hazafi ítéléte szerint Kazinczy mint győző, az igazság aegisével megoltalmazva került ki*.« Egyszersmind szemökre hányja Rumy a debreczenieknek, hogy eltiltották a collegiumtól s nem engedték meg, hogy a tanulók vele érinkezhessenek. S a mi

¹ L. a Kaz. Lev. VI. k. 49., 64., 65. lapjait.

² Az Intelligenzblatt 181. lapján.

legfőbb, hivatkozik egy levélre, a melyből Rummy a következőket idézi: »A debreczenieknek annyiban igazságuk van, hogy ha a monumentum márvánnyal ékesíttetik, sőt ha csak fővenykből lesz is, a debreczeni vandalusok azt még az első esztendőben expilálni fogják, s a kő vagy káposztás hordóra fog tétetni, vagy palló-szolgálatokra fog fordíttatni a házuk küszöbei előtt a sárban.«

Ki nem ismert e cikk eredeti forrására? S ki nem látta, hogy Kazinczy épen úgy túlmént a kellő határon, mint ellenfelei? Értethető, hogy a debreczeni írástudók, sőt az egész város közvéleménye még jobban felzúdult ellene, bár a szóban levő hírlapi cikk hangja nem volt egészen Kazinczy kedve szerinti. Nagyjából szerette, hogy az ellenfél újra megkapta a magáét, de a levélre való hivatkozás visszatetszett előtte.

Már előbb, midőn Kazinczy javasolt emléksorait először támadták meg, Dessewffy nagy hévvel kelt barátja védelmére egy magánlevélben, a mely a debreczeniek ellen a satyra ostorát suhogtatja. Ő sem helyesli, hogy pyramist akarnak a költő sírja fölé állítani. »Meg nem foghatom, — úgy mond — hogy fakadhatott valaki a pyramisra, szinte Debreczenben, a hol merő czölönkök ágaskodnak ki a temetőből.« De legneveztetesebbnek találja, hogy a debreczeniek a *hamvai* kifejezést sem tartották helyesnek. Akkor Dessewffy szerint nincs más hátra, minthogy a pontos kifejezés kedvéért ezt kell mondania Kazinczynak: »Vitéz Csokonai Mihály dögi.« Természetesen az *Arkadia* értelmét ő is úgy fogja fel, mint Kazinczy, mert bármilyen volt is az, bizonyos, hogy »szép, gyönyörű és költő tartománynak kellett annak lennie a hol Merkurius a Khelidorea hegyén a tekenős békából magának lantot készített.«

De legbővebben s legrészletesebben kimutatta Szemere Pál az ó-classicusokból s ezek német és francia utánzóiból, hogy az *Arkadia* fogalmán megütköznünk s abban Debreczenre »sicariusi döfést« látnunk csakugyan nem lehet. Pontos idézetekkel bizonyítja, hogy kivált az újabb írók mindig a Vergilius »szép jelentését« tartották szem előtt, s így »mind hitelt, mind követést érdemlenek.« Azon férfiú iránt pedig, a ki e név igaz értelmére tanítja a magyar közönséget, »hálaadó hazafisággal« viseltessünk. S az ifjú Szemere a tanítvány lelkesedésével s örömeivel magasztalja mesterét, a széphalmi vezért, így végezvén sorait: »Én pedig

lelkemnek megilletődésében könyes szemmel fordulok el a sírkőtől s ismétetlen Arkadiámba térek vissza, a hol az arkadiaiak szokásaik szerint oltárt emelvén, valahányszor a rózsza kivirít, a *Szép-halom érzékeny ura eránt* való buzgóság közt ülöm meg a grációk ünnepjeit.«¹

Jól esett Kazinczynak a közönség előtti szerény hangú s mégis bátor védelem, a mely írójának a classikai és újabb költészetbeli nagy jártasságát fényesen bizonyítja. Immár mutatkozott az irodalmi vitának az a hatása, melyre Kazinczy mindenek előtt számított. Harcza tehát nem volt haszon nélküli az irodalmi életre. Ha a terv meg nem valósult is: az izgató vezér tulajdonképeni célja egy lépéssel előbbre haladt. S most már nem volt más hátra, mint hogy a lecsillapult izgalom után ő is kimondja a végszót. Bár a Szemere Pál cikke »minden kétségnek véget vetett«, nem hallgathatja el *Landon* művének, a »Französische Kunst-annalen«-nek jelességeit, a melyeknek tanulmánya oly igen szükséges a magyar közönségnek. Egyszersmind megemlíti, hogy Goethének *Propyläen* című műve szintén közkézen forog. Ilyenekből kell a léleknek táplálékot szereznie. Különösen tanulmányoznunk kell Goethét, a »kinek Lessing kritikája, a Klopstock ereje, Wielandnak és Schillernek elegantiája, tulajdon lelke nagyságán kívül, mely nem ismer párt, osztályrész és poltolék gyanánt jutott.«² A külföld irodalmát s művészetét vizsgálva, lelkünk önkénytelenül is követésükre buzdúl s nem fog oly fenhangon kérkedni tudatlanságával s az önmagával való elteléssel. Nincs más módja a nemzet fejlődésének, az ízlés csinosodásának s a szellemi élet kialakulásának.

Kazinczy és a magyar közönség felfogása közt ez első összeütközés nyíltan kimutatta, mily eszközökkel érhetjük el a magyarság művelődését. Legalább Kazinczy többször hirdette elveit, a melyek az idegen műveltség utánzását s követését hangsúlyozták. Ellene és mellette napról-napra szaporodott az érdeklődők tábor, s azért úgy tekinthetjük az »arkadiai pör«-t, mint az első tanító

¹ A »Hazai Tudósítások« 1807. évf. toldalékjában; közölve Szemere munkái (kiadta Szvorényi J., Budapest, 1890.) II. k. 190—192. lapjain.

² L. a Hazai Tudósítások, 1807. évf. 47. sz. toldalékában. Ferenczi Zoltán úr szívességéből jutottam e cikk tartalmához, mert a budapesti könyvtárakbeli példányokból ez a toldalék hiányzik.

szózatot, a mely a széphalmi vezér izgatásai következtében a különböző irodalmi pártokat életre keltette. S azt a kissé megtisztított levegőt, a mely a tanúlatlan tollforgatók »ködös homálya« eloszlatása után szétáradt, használja fel Kazinczy, hogy a művelt külföldi ízlés fontosabb eredményeivel, az *Egyveleg írások*kal lépjen a közönség elé. Ez okból a debreczeniekkal vívott csata az ő gyakorlati működésének is mintegy bevezetése, illetőleg a várt hatásnak mintegy előkészítője volt.

DR. VÁCZY JÁNOS.

BEŐTHY LÁSZLÓ.

(Emléktáblája leleplezésekor, Komáromban, 1895 okt. 13-án.)

Az a ház, melyet irodalmunknak mai ünnepén meglátogatunk, nem csupán azon az alapon számíthat a magyar közönség kegyeletére, hogy Beőthy Lászlót 1826. május elsején születni látta. Annak előtte Vajda Pál lakta, kinek leányában, Juliannában Csokonai Vitéz Lilláját tiszteljük. A Lilla-dalok muzsikájából talán még akkor is otthangzott egy-egy csalfa zengzet, egy-egy elhaló lány trilla, mikor László eszmélni kezdett. De ha e dalok zsongása elnémult is, a rájuk való emlékezés lehetett az irodalmi hatások elseje, melyek őt rövid, de gazdag eredményű életében végig kísérték.

Az első de nem egyedüli. Hiszen szülővárosa már a század elején telve volt írói hagyományokkal. A komáromi tudós társaságot, s azt a költészetért lelkesülő kört, melynek Csokonai énekelt, alig lehetett könnyen elfelejteni. S e hagyományok nem mulhattak el nagyobb hatások nélkül: Komárom azóta sok kiváló névvel gazdagította köz- és szellemi életünk történetét, különösen az irodalmat, melyben Beőthy László egy írói nemzetség megalapítójává lett. A humorista és regényíró, kit ma ünnepelünk, e nemben sem áll egyedül földieie között. Előtte járt *Szekér* Joakim, ki mint katonapap, a szelid műzsákkal társalog s az első magyar Robinsont adta nemzetének, vele együtt indult s őt követte *Jókai* Mór, városunk-és irodalmunknak mindvégig élő dicsősége.

A szülő város és a szülői ház bizonyára megihlették Beőthyt, e fiatalkori benyomások legalább útját eleve kijelölni látszanak. E kör, e hatások, ha nem voltak is döntők, de közreműködtek a gyermek lelkének fejlődésében, kinek már egyénisége is, úgyszólván, íróra mutatott. Atyja, Gáspár, tekintélyes gabona-kereskedő, gondos és szerző ember volt. Tipusa a jó ízű, nemes uraknak. Megye-utczai kuriája valóságos *Salva guardia*, hova nem egyszer fogadott be zaklatásnak kitett jobbágyokat. Megtörtént, hogy a vármegye kezétől tartó szegény-legények bizalommal fordultak hozzá üldözőik elől, s ő mindig szívesen adott menedéket azoknak, a kiket a földesúri szigor vagy a szolgabírói önkény menekülni készített; a bűnösnek azonban nem adott kegyelmet. Kondor füstöt eregetve

pipált kint a czímeres kapu alatt, szóba állva minden arramenővel s onnan nézve, várta iskolából hazatérő gyermekeit. Szigorú, szókimondó, őszinte és hirtelen haragú, de könnyen békülő ember volt s minden fáradságát családja javára szentelte. Nem dolgozott hiában. Jómódú élet, csendes megelégedés ütött tanyát a Beöthy házban, melynek éltető lelke a jó feleség, Kovács Katalin volt, a későbbi humoristának, Kovács Pálnak édes testvére. László tőle örökölte írói hajlamát, érzéseinek nemességét, kedélyének mélységét. Anyja, a magyar anyáknak ismeretes típusa, gyakorolt rá mély és holtáig tartó benyomást. Fiatalságában s férfi korának minden változandósága között anyja szeretete kísérte. Kortársai nem egy szép vonást jegyeztek föl róla, de egyet se szebbet, mint azt, hogy anyját a végtelenségig menő gyöngédséggel szerette, mondhatni bálványozta.

László gyermekkorát és iskolai életének első szakát Komáromban, családja körében töltötte. Anyja gondos felügyelete és atyja szigorú szeme előtt növekedett. Zsófi, a legidősebb testvére, volt első mentora; Zsigmond és Károly volt első társasága. A fiúk együtt frekváltak a kálvinistáknak akkor nagy hírű kollégiumát. S ha e három fiúra és iskolatársukra, a kis ásvai Jókai Móriczra gondolunk, kik az épület küszöbét egymás után lépegették át, igazat adunk a márvány boltú kapú fölírásának: *Mvisis positvm.* Az évek gyorsan teltek s László nem sokára Pozsonyban volt német szóra, hol előbb a katolikus gimnáziumot, majd az ágostaiak liceumát látogatta. Filozófiát Pápán, jogot Kecskeméten hallgatott. Rendesen tanult, tehetségével és dicséretreméltó modorával mindenütt föltűnt, de élénk temperamentuma miatt néha egy-egy kellematlensége is akadt. Az iskolai fegyelem ellen soha sem vétett komolyan, de a professzorok rigolyái ellen annál többet feszengett. Szívesen és sokat olvasott, s mint aféle gyengébb testalkatú gyermek, inkább könyveivel, mint merészebb diák-csínyekkel foglalkozott. Élénk társulási szellem, érdeklődés az irodalmi kedvtelések iránt, odaadó barátság meghittjeivel szemben s kitörő vidámság a mindennapi érintkezésben, vagy hirtelen elborulás, minden igaz ok nélkül: a gyermeknek e vonásai későbbben a férfit is jellemezték. S a kis diákot épp úgy s épp oly hamar megszerették társai, mint később a neves író s ő épp úgy lelke volt egy-egy játékos csoportnak, mint Pesten egy-egy mulatozó társaságnak. E vonások épp oly korán nyilatkoztak benne s épp oly állandókul maradtak meg nála, mint ama vonzalom, melyet az irodalom iránt táplált. Pozsonyban főként azért ment át az ágostaiak iskolájába, mert a fiatalágnak nyelvmívelő társasága volt. Pápára is e célból vágyott, ámbár édes anyja főleg azért volt Pápa mellett, hogy ott anyai nagymamájának gondos felügyelete alatt állhasson, kinél csakugyan nyugalmas otthont és szerető családi kört kapott. 1834—35-ben járt itt a kollégiumban. Petőfi már akkor Pesten, Jókai Kecskeméten lakott, s kortársaik, Orlay Petrich Soma, Kerkapoly Károly, Kozma

Sándor, Szücs Dániel, Vályi Lajos stb., kiknek dolgozataiból Tarczy a társaság első almanachját (Tavaszi, 1845) szerkesztette, szétmentek, de a fiatalság szellemében még mélyen benne éltek. Ez a szellem különösen a lelkes Tarczy, vonzotta Pápára, ez sugallta első kísérleteit s ez mutatta hatását ama népies versén, mely a társaság érdem-könyvében ránk maradt, E *Népdal* eléggé szabad s eléggé pattogó ugyan, de alig sejteti a későbbi humoristát, inkább a kör és az irány hatása, mint saját egyénisége nyilatkozik meg benne. Érdekesnek tartom a versnek egyik strófáját arra, hogy ide iktassam:

Jobbra, balra, ez már aztán
A magyar,
Nem pedig, mint a német
Mely csak hadar!
Enyje lelkem, be jól áll a
Táncz neked,
Oszlani kezd bűm, hogyha rád
Nézhetek.

(Figyelő, 1878. XIV.)

Mily távolság választja el ezt a negédes verset későbbi műveitől, például az *Ördög Róberttől*, vagy a *Menyasszonytól*! ki talál ebben egyebet, mint ama nemesebb ösztön megnyilatkozását, mely őt az irodalom felé vezette, mely mind mohóbban ragadta s mely benne aránylag rövid idő alatt a maga igazi valójában mutatkozott, mely valósággal geometriai arányban emelkedik. A következő évben, Kecskeméten már nyomtatott munkája jelenik meg.¹ Kicsinyke hölgyeknek szól könyve, melyben mesék, versek és elbeszélések foglaltatnak s e könyvnek nem utolsó érdeme, hogy szerzője erején és körén nem akart fölülemelkedni. »A *Hajnalka*, írja róla bátyja, a *Válogatott Művek* előszavában, szerény s az író jövőjét alig sejtető könyvecske.« De mi hozzá tehetjük, — az író hivatását mutató könyvecske.

Jól választottuk a szót, Beöthynek igaz és mély hivatása volt az irodalom művelésére. Egész életében szokatlan hévvel s nála kivételes szívóssággal ragaszkodott az írói tollhoz. Kora megbecsülte íróit és megtisztelte nemes hivatásukat a legnagyobb jutalommal: hű emlékezetet hagyott róluk az utódok számára. Ez az eszményi fölfogás, társadalmi állásuknak kiemeltsége sok csábító erővel hatott az írókra, de egyet sem tudott állandóan az irodalomhoz csatolni, kiben valódi hivatottság nem lakott. A ki e korban íróvá lett, két csillagot kellett s lehetett követnie, egyik az eszmény, másik a honszeretet csillaga volt. Olcsó mesterkedésért nem pazarolták az írói nimbuszt, valódi költészetért nem tudták azt eléggé pazarolni.

¹ Beöthy László: *Hajnalka*. Szorgalmas növendék lánykák számára. Kecskemét, 1846. 12-r. 4, 152 l.

Beöthy a maga sajátos egyéniségével teljesen bele illett lelkes korába. Egy jó ötletért szívesen elolvastak három unalmas oldalt s azt, a ki minden oldalon gazdagon, elmésen, jó humorral irta könyveit, hamar magasra emelték. Így történt vele is. Könnyű kedélye nem nehezedett meg hányt-vetett sorsában, sőt inkább e nyugtalan élet mind több és több alkalommal kínálta, melyen nevető bölcséletét s érző szívét tapasztalásokkal gazdagítsa. Barátkozó, vonzódo természete jobban megbecsülte ily sorsban embertársait s kedvessé tette előtte hivatását. Egész élete könnyű hajónak látszott, mely gyakran tépett vitorlával, de mindig duzzadó széllel, gyakran tört árbocczsal, de mindig a hullám taraján lebegett, szíve ama merész hajósnak, ki ezt a lenge bárkát kormányozta. Csak mikor elmerült, akkor tudták meg, hogy e hajó kincset hordott; s mikor műveit búvároljuk, akkor látjuk, hogy e himbálózó vitorlás fenéksúlyául aranyrudak és drágakövek szolgáltak: elmés stíl, eleven képzelem és mélyen érző szív.

S mi kell ezeken kívül arra, hogy valaki az írói hivatásnak komolyan oda áldozza magát? S nem ezek-e a humoristának jellemző vonásai, s nincsenek-e meg benne mind? Valóban megvannak s hogy az előbbi képet tovább vigyük: megvannak nyersen a maguk természetességében, felaprózatlanul az aranyrudak, csiszolatlanul a drágakövek. Ha könnyű hajója oly gyorsan el nem ül s elég ideje van ez adományait gyakorlás, elmélkedés, tapasztalás és tanulmány által művészi átalakulásra vinni, Beöthy Lászlóban a legkiválóbb humoristát mutathatja föl irodalmunk. Milyen veszteségünk, hogy e ritka szellem gyöngye szervezetet ékesített?

Mikor az irodalomban dolgozni kezdett, első munkái megjelenése idején még nem tűnt föl jövődjének valódi távlat, inkább műkedvelőnek nézték, mint valóságos írónak. A közéletbe készült, a kor fölfogása szerint ügyvédi irodában s a zöld asztal mellett kívánta hazáját szolgálni, inkább atyja és anyja akaratának mint saját hajlamainak engedvén. Beállott Asztalos Istvánhoz patvariára, mint ő maga mondta: Asztalos-inasnak. Komárom a negyvenes évek második felében élénk társadalmi s politikai élet színtere volt, s Asztalos irodája a legtekintélyesebbek egyike. A fiatal patvarista itt és ott egyformán szereplő lionná lett, mint akkortájt mondták. Sőt több, a vármegye ura lett, majd nemsokára követeinek egyike, kiket Kolozsvárra küld, hogy az únió ügyében megtartandó kongregációkon őt képviseljek, tanácskozásain részt vegyenek.

Úgy látszik, az írói toll és hivatás szava elcsöndesült a közélet zajában, s előtte is a politikának, a megyei és az országos életnek nyilvános pályája nyílik meg. Csalódás, mert Beöthy nem hallgatott el, hanem éppen abban az időben mutatta be magát az irodalom színe előtt, a *Pesti Divatlapban*. Rövid időközben három eredeti dolgozata jelent meg, egy beszélye (*Karolina*) s két humoreszkje (*Katalin estélye*, *Egy bál*), melyekben határozott erős vonásokat árul el: élénk megfigyelő képességet és könnyed előadást.

Tárgya és világa előléptették a nagyok írójává, a ki nem szorgalmas kis leánykáknak, hanem sziveket rabbá tevő hajadonoknak ír; nem szép mesét és ügyes verseket ajánl, hanem egy forduló keringőt vagy épen egy kényeskedő francziát. De még e dolgozatok igen keveset szólnak jövődjé mellett. Meglátszik rajtok az írói hatás s az, hogy nem fakadtak saját élményéből, hogy szerzőjük nem tudja, mert nem ismeri, a szívnek nagy skáláját, nem tapasztalta az érzelmek és szenvedélyek hullámzó és elcsendesülő mozgalmait. A fiatalságnak hamarosan támadó hangulatát mutatják, mely épp oly gyorsan elröppen, a milyen hirtelen meglep. Mindenki keresztül megy életének egy korszakán, az írói kísérleteken, de csak az marad meg e szívesen látott ábránd mellett, kinek hivatása és körülményei erőt és alkalmat adnak, hogy íróvá lehessen. Beóthyben megvolt az arra valóság, gyermekkora, szülővárosa, ifjúságának tapogatozódásai növelték, s egy nagy szenvedély mélyítette tehetségét.

Természetesen szerelem, valódi, tiszta szerelem volt e szenvedély. Kolozsvárott, hova Komárom megye küldötteként ment, beleszeretett egy előkelő családnak szép leányába. Könnyű elképzelni, hogy a nyilvános élet ünnepélyei, az országos politika izgalma, a kolozsvári fiatalság lelkesége, a tanácskozásoknak hazafias és magas színvonala mily mélyen vésődtek emlékezetébe, s hogy e kiváltságos helyzet mennyire táplálta szenvedélyét. Beóthy nem volt epistolograph, tőle aránylag is nagyon kevés levél maradt, de a kolozsvári napok hangulata föllengző levelekben tört ki, melyben ép annyi része volt a kedves leánynak, mint a kivételes élményeknek.

Ez a szerelem volt életének legnagyobb s legmegmaradandóbb szenvedélye, melylyel későbbi elkedvetlenedését, utóbb meghasonlását is magyarázták. Hirtelen támadt s olyan külső körülmények között, melyek ez érzésnek hevét, kitartását csak fokozhatták, melyek házasságának szinte eszményi jelleget adtak volna. Az erdélyi leány s a magyarországi fi esküvője abban az időben, mikor e két ország úniójáért lelkesedtek, magában is milyen csábító reménység! Házassága elmaradt. Beóthy hazament Komáromba s innen folytatott sűrű levélváltás között tovább ápolták kedves ábrándjukat, szőtték viszonyukat, mely elé a szülők nem gördítettek semmi akadályt. Csak az volt kérdés, hogy László valami biztos kenyeret adó állást foglalhasson el. A negyvennyolczas napok azonban ezt a kilátást is elborították. László katonává lett, végig küzdötte a szabadságharcot s mint főhadnagy-hadbíró Klapka alatt Komáromnál kapitulált. A szabadságharc egyformán meg rázkódtatta mind a két hazát, különösen Erdélyt, egyformán ránehezedett mind a két családra, kivált Beóthyekre. Ilyen körülmények között László nem is gondolhatott házasságra, hiszen még azzal sem volt tisztában, mit fog tenni a fölvirradó holnapon?

A kolozsvári föllángolást s a szomorú kiábrándulást, a nagy epochának minden dicsőségét és bánatát éber lélekkel s az érzé-

seknek nagy skáláját ismerve meg, élte át. Ime ez események, e szenvedélyek, a mint végig viharzanak egy könnyen lelkesülő, ábrándokban gazdag- és érzelmekre fogékony lélekben, amint annak mélyére szántva nagy szenvedélyek és fájdalmak megértésére alkalmassá teszik. S a humorista isteni adományát éppen ezek mélyítik és nemesbítik. A zokogás és a kaczagás csupán mimelés számba megy, ha a vesztesség keserűsége, vagy az öröm csapongása nem ad tartalmat bele; a sírás és nevetés, a megrikatás és mosolyra keltés adománya nem lehet természetes és valódi olyan íróban, a ki maga is keresztül nem ment az érzések és szenvedélyek rázkódtatásain.

II.

Beöthyéket Komárom ostroma s a szabadságharcz eseményei érzékenyen sújtották. Házuk tája a nagy tűz alatt rommá lett, vállalataik vagy megrekedtek vagy egészen odavesztek, s mikor a magyar kormánytól kaptak is némi kártalanítást, a német összeszedve a magyar pénzt, a városháza előtt elhamvasztotta, s közte Beöthyék kis pénzét is. A család komoly időnek nézett elébe s a fiúk késedelem nélkül kenyér után láttak, Zsigmond Komáromban, Károly Győrről nyitott ügyvédi irodát, s Lászlónak is a maga keze munkája után kellett néznie. Nyugodalmas idők folyásában is nagy gond a pályatörés, hát még a kapituláció után! Előtte két felé nyílt az út, ügyvéd legyen-e vagy talán író, talán színész? Nagy elhatározás után beállott színésznek.

Voltaképen maga sem tudta, mire virrad. Úgy látszik az volt terve, hogy Pápán s a Dunántúl főbb helyein felolvasásokat fog tartani s azután Pestre megy patvaristának. Egy szép reggelen csak eltűnt hazulról, s rövid idő múlva Pápáról tudatta, hogy kenye után jár. Van ebben a különczkedésben valami becses. Ha tisztában volt azzal, hogy csakugyan színész lesz, bámulnunk kell benne azt a gyöngédséget, melylyel e tényt előkészítette; ha meg maga sem tudta, mit fog tenni, meg kell hajolnunk önérzete előtt, hogy elhagyta a szülői házat, melynek nem akart terhére válni. Lehet különben, hogy e vándorlás végső célja, akár a színház akár az irodalom nevében történt, Pest volt, a hova vágyott, a hol nyugalmat és életmódot remélt; lehet, hogy színészi vágya tévesen vitte, s miért ne táplálhatott volna magában jó reménységet talentuma és színpadi jövője iránt? Tény, hogy Pápán színésznek állott be s onnan télire Szombathelyre ment társulatával. Egy rövid félesztendő azonban meggyőzte tévedéséről s lerontotta ábrándjait. Hideg, kegyetlen télen, ütött-kopott ruhában, a vidéki színi életnek mindenféle nyomorúságával kellett küzködnie. Hamar csalódott s belátta, hogy érzékeny lelkét a festett világ kijózanította, s alig adott annyit, a miből megélhetett. Első rendű színész ugyan

nem volt, bár kisebb szerepekben megállotta helyét, de a társaság tagjai s a közönség egyaránt szerették és kényeztették.

Mégsem tudott e pályán megmaradni. Hamar kellett tapasztalnia, hogy a színész életnek kalandos viszontagságai megtámadták gyenge szervezetét, s korán ki kellett ábrándulnia az ismeretlen pályához fűzött illúziókból. A vándorszínészet még mindig árva gyermeke volt a magyar kultúrának s kettős küzdelmet folytatott; egyet a megélhetés biztosítására; másikat az eszmények megvalósítására. Rendesen az szokott történni, hogy az elsőért küzdve, elveszti hitét a másokban, mert a közönség, a színpadot mindig becsülte ugyan, de papjait ritkán becsülte meg. A színész kétélűvé változott, a színpad megett nyomorúságban, apró torzsalkodások között és a nézőtér előtt az illúziók világában élt. S e két élet nem tudott egybefolyni, hogy egyik a másikat kiegészítve, emelje: a színészt s az embert nem lehetett különböző megítélésben részesíteni. Beóthy erről csak azután győződött meg, mikor már e világban benne élt. Szabadulni kívánt a festett világtól s mind jobban vágyott haza, a családi otthonba. Úgy beszéltek, hogy színészkedésébe egy kedves és ünnepezt színésznő iránt érzett vonzalma is belejátszott. Hiszen nem lehetetlen, de nem is valószínű. Talán csak azt lehet ténynek venni, hogy a társulatnak egyik primadonnája közelebből érdekelte. Ha közöttük mélyebb viszony fejlődik, bizonyára nem tud oly könnyen megválni Szombathelytől és társulatától, mint ahogyan tényleg megvált.

A rendetlenebb élet, nélkülözések s főként a tél zordonsága megviselték egészségét, betegeskedni kezdett s mind jobban vágyott édes anyja gyöngédsége után. Irt tehát bátyjának, Zsigmondnak, a kivel aztán Komáromba haza is ment. Az otthon örömmel fogadta s a boltíves folyosó alatt, a kitavaszkodott verőfényes időben, bizalmas körben mesélgetve az elmúlt térről és színészkedéséről, még egyszer fölmerültek emlékezetében a vándorélet képei, s meggyötörték azok a tapasztalások, élmények, melyek szinte szükségszerűleg hozzátartoztak írói pályája előtanulmányaihoz. A szombathelyi tél, mintegy utolsó szemesztere, megismertette az étellel, annak egy igen érdekes és különös világával, mely dicsőséget terem ugyan, de száraz kenyeret ad: ezt legfőljebb gazdag tapasztalásokkal sózza meg. Műveiben nem egyszer találunk ez évek nyomaira. A *Comédia és tragédia* komikusában élményei elevenednek föl, s azokban a keserű szavakban, melyekkel Földes Kálmán vulgó Sánta Péter küzködéseit magyarázza, saját tapasztalatait mondja el. De színészkedésének szemmel látható eredménye is volt; némi enyhülést kínált neki gyakori elborulásában, s közelebb vitte az irodalomhoz, s nem annyira azzal, hogy munkára ösztönözte, hanem azzal, hogy megismertette a világgal. Írói vágyak mind gyakrabban lepték meg, s dolgozatai is egyre szaporodtak. Még színészkedése előtt írta *Miss Fanny* című novelláját, melyet Nagy Ignácznak küldött be. A *Hölgyfutár* egyik közelebbi száma

már megkezdte a beszély közlését, sőt díjazta annak szerzőjét. Ez időtől kezdve megnövekedett önbizalma s többször nyult tollhoz. Fordítgatott s eredeti dolgozatokat írt (*Egy fogadás, Házasság comme il faut, Ostromállapot*), mindannyit a *Hölgyfutárba* (1850) és kívülök humoreszkeket, elmés apróságokat írogatott.

Tevékenysége azonban csak Komáromban indul meg. *Miss Fannyja*, melylyel egyszerre föltűnt, még itt készült s itt kezdette meg a *Puncs* kiadását, melyben ama novellája másodszor is megjelent. Maga is ettől számította sikereit, tán épen azért, mert ezzel mutatta be magát kész humoristaként irodalmunkban. Hajón utazva, így indul a novella, ismeretséget köt egy fiatal angol hölgygyel, a ki nevetséges aggodalmak között gondo, ápol és dédelget egy ölebet. Ismeretségükből rokonszenv, majd szerelmi házasság fejlődik s boldogsága teljes volna, az öleb nélkül. Mialatt esküvőre mennek, a kutyusnak patkány-mérget ad be, s a templomból hazatérő fiatal asszony vigasztalhatatlan a kutya elpusztulása miatt. A férj kár-öröme mihamar lehül, megtudván, hogy a kutyus gondozójának 1500 font jár. Mennyi ötlet van ebben a novellában s az milyen sok jó részlettel van elbeszélve. Sajnálunk kell azonban, hogy a novella sem gondolva sem komponálva nincs. Kortársai nem bírálgatták szigorúbban, ellenben nagy s egyhangú örömmel ölelték magukhoz a fiatal író.

Más fiatal író első sikereinek túlárado örömeiben sietett volna Pestre s teljes erővel dőlt volna neki az írói tevékenységnek. Ő nem tette. Megmaradt Komáromban s még mindig nem döntötte el jövőndőjét. Az édes anyja gyöngéd figyelme, a komáromi fiatalság szeretete s főként a színészetből való kiábrándulása tartották vissza. Félt, hogy csalódní fog írói ábrándjaiban, mint csalódott a színészekben; hogy a rá nézve idegen nagyvárosban nem találja föl a nyugalmas otthont s a hozzá illő baráti társaságot. Színész-kedése alatt tapasztalt élményeinek keserűségét talán legjellemzőbben bizonyítja amaz idegenkedés, melyet a nagy világ iránt táplált; ama habozás, melyben egy esztendő eltöltött. Író és színész — e két gondolat járt eszében, s ha tollában nem bízott, színpadi sikerre gondolt, ha keserű emlékei támadtak föl — tollába vetette hitét. Kisértett ez s az s Beóthy nem tudott egyelőre határozni, az időre bízta a jövőndőt. Addig, míg az nem dönt, maga nem akart, vagy nem mert dönteni.

Időnkint föl-föl megy a fővárosba, ott tölt néhány napot vagy hetet, azután csak hazatér a tűzhelyhez. Minden látogatása egy-egy elkészült munkájával van összeköttetésben. 1851 tavaszától a következő év őszéig ilyen vándor életet folytat, dolgozik otthon, s közben szétnéz a fővárosban. Pesti látogatásai mind sűrűbbeké váltak s mind jobban fölvilanyozták. Testvére költeményei és levelezése mind sűrűbben jelentek meg, nagybátyja, Kovács Pál, rokonai Tóth Lőrincz és Szinnyi József által mind jobban belesodródik a lüktető, élő s vonzó irodalomba. Többet és jobban

törődik az irodalommal, sokat olvas, elmélkedik s kevesebbet ír, szóval komolyan készül írói pályájára. Valószínűleg ebből az időből való az a kedvesen jellemző hagyomány, mely róla és Jókairól maig él Komáromban. Beöthyné dicsekedve említi Jókainénak, hogy Laczi fia milyen sokat tanul és olvas. Jókainé erre magyarosan visszavág: Minek az neki! Az én fiam, ha könyvet akar olvasni — hát ír magának.

Az idő azután megmutatta, hogy Laczi is elég könyvet írt magának. Ingadozásának, tétovázásának ez esztendeje nem mult el tőle haszon nélkül. Bátyjánál lakott s két otthona volt, jobban mondva három. Az egyik a nyugodalmat, csendes munkára hívó enyhet, másik az édes anyai szeretetet kínálta neki, a harmadik földérintette. Oly hatások voltak ezek, melyek e remegő s végül már-már maga iránt is bizalmatlanná váló fiatal író elvonták borongásaitól, munkára serkentették és jó kedvre hangolták. Az utolsó jelzöt nem szabad a szónak mai értelmében venni.

A szabadságharcz után beállott kétségbeesés alatt bár sürűben forgott a pohár, fájdalommasabban hangzott a nóta s hangosabb volt a vigadás; a magyar nem jó kedvében mulatott, hanem bánatában. A sírva-vigadás e korában a társadalmi életnek két hangulatát ismerjük. A bús magyarok némasága, visszavonulása, fájdalom, meghatóbb és szó nélkül is beszédesebb volt, mint a sírvavigadók zenéje, poharazása s kikitörő jó kedve, bár ennek mélyén is ott rezgett az elfojtott keserűség. Mindenütt megvoltak ezek a hazafias mulatozások, s erre Pest, kivált a fiatal írók társasága, adta a példát. Ily hangulatú jó kedv uralkodott Komáromban is, Beöthy László társaságában, melynek székhelye a reformátusok kollégiuma volt.

Nagy Mihály, néhai szuperintendensünk, három honvéd menekültet: Tóth Istvánt, Thaly Sándort és Farkas Benőt, megtett hamarjában iskolamesternek, hogy a katonafogdosást elkerüljék s biztonságban legyenek. Iskola ugyan nem volt, mert a főiskolát már régen átvitték Pápára, de a jó komáromiak adhoc csináltak nekik iskolát is. Berendeztek olyan progimnázium-féle iskolát s fölküldték a gyerekeket, hogy a hatalom szemét kitöröljék. A három menekült az egyház védelme s a város pártfogása alól bizonyosabb nyugalommal tekinthetett a jövőbe, mintha bújdosniok kell, hogy elkerüljék a besorozást. Ők hárman és az egyház segédlelkésze, Soós Károly, tanították a hamarjában összeírt diák-sereget, négy osztályban a régi kálvinista iskolák terve szerint. A progimnázium négy tanítóját a vihar összeverte s intim barátta tette. Nagyon közékük illett a színészkedésből haza került Beöthy is, s ők azután lassan-lassan olyan társaságot alakítottak, mely a városi és a vidéki fiatalságnak középpontjává lett. E kör mulatozásai általánosan ismeretesek voltak. Ősi szokás szerint maguk hordták össze az enni-inni valót, a kedvderítőt és búfelejtőt.

László itt érezte magát igazán jól. Finom élezett előadásával,

emelkedő írói nevével s barátkozó, nyílt természetével központja lett a társaságnak, melynek rendes látogatói, a szomszédos egyházak káplánjai s a város arany ifjúsága, mind szélesebb kört tágitottak. Zsemlye Károly Aranyosról járt be, majdnem naponkint, Vályi Lajos, Kiss Zsiga, Szűcs Sándor, kit Pátrinak neveztek és Szinnyei József csatlakoztak hozzájuk. Ha ez a kör csupán danolgat, kvaterkázik s adomáz, nem hagy nyomot a város életében; azonban mást is tett; ez vitte a szót s vitte a város társadalmát. Színészek jöttek, ők szedték össze a bérleteket; lapra, könyvre kellett előfizetést gyűjteni, ők jártak házról-házra, faluról-falura; műkedvelő előadást ők tartottak, szóval ők voltak a magyar érzés képviselői. Vigadásuk ki hallott az utcára, a rácsos kerítésen túl, a hol a policáj ödöngött s talán konspirációt szimatolt. Ha bezörgetett, bevitték magukhoz, bort tettek eléje s megnevettették, a nevető hatalom pedig nem veszedelmes. Így mult el a tél, remények és aggodalmak között, folytonos habozásban és állandó munkában Beóthy részéről. Ez idő alatt fordította le Sűkei Károlylyal közösen szerkesztendő külföldi regénytárukba Cavanagh grófnő regényét *Nathaliét*, mely azután meg is jelent. A vállalatnak azonban nem volt kelendőse, így Beimel visszavonta tőlük megbízását. Ez idő alatt folytatta a *Puncsot* s tervezgette a *Romemlékeket*, melynek jóvedelmét szülővárosa javára ajánlotta. A *Romemlékek* még 1852. legvégén meg is jelent s rendkívüli kapóssá lett, s pompás kiállításával, főként gazdag közleményeivel nagy sikert ért el.

1852 nyara már vigabban folyt; a társaság gyülekezője az *Arany ember kertje* (akkor Vörös Benőé volt, később a dalárdáé lett, ma az igazságügyi palota emelkedik helyén) volt, a szabad ég alatt s egyre szaporodó-társaság körében. Ugyanakkor színészek is voltak s előadás után rendszerint ők is odagyültek. Beóthy maga is föllépett velük¹ s egykorú naplóíró² följegyzése szerint, várokozáson felüli sikerrel, még koszorut is kapott.

E műkedvelő fellépéseket ha nem tartjuk is a régi szenvedély utolsó föllobbanásának, de mindenesetre jellemzőnek a habozó Beóthyre. Mit késedelmeskedik? A kis város csöndesebb vagy zajosabb mulatságai tartják-e vissza, vagy talán az édes otthontól nem akart-e megválni, vagy talán a régebbi szenvedély támadt föl benne újult erővel? Talán M. L. iránt képzelt szerelme marasztalta? Talán írói tehetségében s jövőjében nem bízik? vagy valami lelki baj, csüggedés lepte-e meg? Úgy gondoljuk, ez okok egyike sem. Talán valamennyi együttvéve hatott reá, hogy megmaradt

¹ *Uffalusi és Szabó* társulatának 1852/53-ról kiadott Zsebkönyvében Beóthy László, mint műkedvelő szerepel. Föllépett két alkalommal. Első ízben 1852. jún. 26-án *Degré Alajos Bál előtt* című egyfelvonásos vígjátékában az »egy úr« szerepét adta; másodízben július 29-én, mikor *Robin orvosban*, Garrickot, Lendvay szerepét és *Kérek két pengőt kölcsön* című bohózatban, a mikor Szárcsa diurnistát játszott.

² *Szinnyei József* úr szíves közlése.

egyforma folyású életmódjában s irtózott a gondolattól is, hogy újra a zajos, az otthon nélküli életbe ártsa magát. Kortársai, kik róla megemlékeznek, csak 1853. óta ismerik közelebbről, följegyzéseik nem szólnak az otthon töltött tengődésről. Iratai, levelezése hozzáférhetetlen, ha egyáltalában hagyott maga után e korra utaló írott emlékeket. Mert a milyen könnyen és gyorsan dolgozott, épp oly kevésbé volt levélíró. Azt tudjuk, hogy valami komoly gond ülte meg lelkét, valami nehéz bár, de csöndes bánat vett erőt rajta, a mi gyakran elborította, sokszor minden látható ok nélkül, a legvidámabb társaság között. Mi lehetett az, szerelmének meg-megújuló gyötrődései, vagy ama gondolattal való vívódása, hogy egészségi állapota nem ígért neki hosszabb életet?

Beöthy Lászlót megszoktuk a pajzán elme, a tréfás kedv, a mulatni szeretés, a könnyű kedély emberének ismerni, s valóban szokatlannak tűnhetik föl, ha lelki állapotának vizsgálása közben, komoly hangok, mély érzések rezgésére figyelünk. A magyar bohéme világnak legkicsapongóbb tréfájú, legszabadabb szellemű képviselőjében, mint egy valóságos humoristában, az érzéseknek minden árnyalata meg volt. A mit benne láttak; a minek hírét hagyták, a miért országra szóló nevét költötték; könnyű kedélye csak lelke külsősége volt. Mélyen, szíve fenekén, titkosan, csak magának jelentkezve, nagy és nemes érzések honoltak benne. Kortársai rendszerint csak a lángot látták, mely föllobog, csak szíve melegét érezték, mely egész szeretetreméltó lényéből kisugárzott, s alig gondoltak arra, hogy e hő szív paráztsban izzik, a mélyült szenvedések, a gyakori töprengések, a néha elboruló lemondásnak fojtott tűzében. Egy-egy ilyen elborulásnak, sötétebb gondolatnak, hatalmasabb kitörésnek alig tulajdonítottak nagyobb jelentőséget, de mégis ránk hagyták azoknak emlékét. S mint sötét éjszakában egy-egy villanás, pillanatra bár, de bevilágítja a tájt, az örökké derültnak látszó Laczi életében egy-egy keserű pillanat kinja megnyitja szívének rejtett mélyeit s megérteti velünk töprengéseit. Energiája legtöbbször szunnyadóban volt; jól érezte magát a mindennapi élettől hányva-vetve, s nem gondolt arra, hogy sorsát maga igazítsa. Komáromban jól érezte magát, dolgoztatott, a mikor akart, tanulgatott, a mennyit tetszett, s volt jó szórakozása, ha megkívánta. Pesten megint belevetette magát az élet sodrába, dolgozott, még pedig nagyon sokat, folyton társaságban volt s gyűjtötte benyomásait. Itt és ott egyformán elemében úszott, csak a változás gondolata volt nehéz. Ha már egyszer benne volt az új helyzetben, beletalálta s hamar beleélte magát. Valóságos magyar vonása jellemének.

Komáromból Pestre minden nagyobb zökkenés nélkül telepedett át. Szülővárosa háborútól és elemektől meglátogatva, romokban hevert; azon gondolata támadt, hogy megsanyargatott földijein valamiképen segíteni fog. A *Losonczy Phönix*, az *Enyedi Album* stb. példája kéznél volt, mégcsak az *Árvizkönyvre* sem

kellett emlékeznie, így határozta el, hogy albumot szerkeszt s ad ki a komáromi károsultak fölségelésére. A *Romemlékek*, mely 1853-ban oly nagy eredménynyel jutalmazta, volt az ő albuma. Ennek szerkesztési gondja mozdította ki, s vitte át szinte észrevétlenül, őt a fővárosba, őt megillető helyre. S a milyen idegenkedve gondolt arra, hogy a kollégiumi társaságot oda kell hagynia, oly gyorsan beleélte magát az írói világba.

Albumának sikeréről nem szólva, neki már ekkor jó neve volt. A *Puncs* első kötete két kiadást ért, kisebb dolgozatait keresték és olvasták, a kiadók és szerkesztők vetélkedve iparkodtak azon, hogy őt szerződtessék. Ha a köztudat szerint *Kúthy* közreműködése nélkül nem lehetett almanachot, zsebkönyvet vagy albumot kiadni, nem lehetett lapot szerkeszteni sem Beóthy Laczi nélkül, de írói társaságot is bajos lett volna találni, a hol ő nem lett volna jelen. Egyszerre otthon volt az irodalomban s az életben, s egyformán szerették és becsülték magát és dolgozatait. Sorsának ilyen hirtelen jórafordulásán egy egyszerű nemes asszony szíve vert hangosabban, ott a salvaguardiás házban, s azok a fiatal emberek örültek neve-híre kelésének, — ott a kollégium rácsos ablakai mögött.

III.

Írói pályája voltaképen csak 1853-tól kezdődik, s rövid négy esztendeig tart, 1857-ben hirtelen bekövetkezett haláláig. Nem mintha annak előtte írott műveit nem számítanók munkái közé, vagy nem tartanók rá és fejlődésére érdekesnek, hanem mert ettől az időtől lép szorosabb s állandó érintkezésbe írókkal és irodalommal. Addig ő csak mint valami műkedvelő kedvből vagy szeszélyből, bár hivatása szerint dolgozott, de 1853-tól kenyerét kereste s jövődjét találta meg írói működése által az irodalomban. A komáromi patvarista, szombathelyi színész s a fővárosba föl-fölránduló vidéki író működése és hatása össze sem hasonlítható későbbi tevékenységével és eredményeivel. Addig inkább törekvései érdekelnek, azután művei és tehetségének fejlődése.

Szokatlan gyorsasággal emelkedik a népszerűség magaslatára és szédítően hamar hízelgi be nevét a magyar olvasók emlékezetébe. Alig látszik rajta, hogy tehetsége bontakozik, egyszerre készen, szinte kialakulva jelenik meg az irodalomban. Mikor Pestre ment, csak néhány jó barátot, inkább pajtást talált s mikor eltemették, az egész nemzet gyászolta. Olyan hódítást tett, a milyent kevesen s olyan győzelmet aratott, a milyenről nem is álmodott. Nevét szárnyára vette a hír, egyéniségének szeretetreméltósága segítette műveit, műveinek kiváló tulajdonaiból nem egyet átvittek emberi jelleméhez. A mit írt, a mit mondott, a mint viselkedett, mindennel nevét díszesítette, legalább is népszerűsítette. A népszerűségnek, a közkedveltségnek oly mértékét s olyan általánosan kevés kortársa élvezte, mint ő.

Milyen különös, hogy népszerűsége az idő szerint még hatékonyabb, mint művei; hogy a kedves Laczi tovább élt, mint Beóthy László, az író. Hányan élnek s emlegetik őt még mindig az emlékezés derűjével, a fiatalkori eszménynek nem homályosuló nimbuszával! Az új nemzedék előtt alig hihető magasságban mutatják s nevét és az alakjához fűződő hagyományokat épségben szállítják át a fiatalabbak gondozó kegyeletére. Ebben a tényben nem írói erényeit akarják kicsinyelni, hanem emberi szeretetreméltóságát emelik a feledés fölé. Egy-egy jó mondást, egy-egy röppenő élczet még ma is úgy dicsérnek meg: hogy a Laczi könyvéből való. Anekdotái, tréfái, élczei maig élnek az írói világ hagyományában s az öregebbek, ha róla beszélni kezdenek, kifogyhatatlank a kedves visszaemlékezésnek derűs hangulatából. Beóthy László egyéniségét így becsülték meg annak idejében s így becsülik meg ma. Valóban nem közönséges mértéke ez varázsának, s a keleti népeknek naiv fölfogásában élő hit szerint, a jó emlékezet méltán jutalma az elhőlnak. A klasszikus világ gondolkodása szerint is, jó nevet hagyott maga után, tehát jól élt. Nekünk még módunkban áll, hogy róla szólván, a személyéhez fűződő hagyományokban gyönyörködve forgassuk műveit; az utánunk következő öltők azonban, ha e mélyérzésű humoristát meg akarják ismerni, inkább saját irataira szorulnak, mintsem a róla írottakra. Én azonban nem félek attól, hogy ezekben is nem fognak találni annyi nemes és szeretetreméltó vonást, a melyből írói alakját igazán meg ne rajzolhatnák.

Beóthy László írói és egyéni jelleme szerint ritka, szinte kivételes jelenség volt, s így a fiatal irodalomban gyorsan helyet szorított magának. Az a kör, melyhez csatlakozott, azokból a fiatal írókból állt, kik a szabadságharcz után azonnal magukra vették az irodalom gondját. Október hatodikán tizenhárom hű magyart visznek Aradon a golgothára, s Nagy Ignác már a következő hó derekán szétküldi a *Hölgyfutár* mutatóvány-számát, s december elsején megindítja lapját; még szarítják a veszteségek nyomán fakadt könyveket és *Szilágyi* Sándor már hirdeti, hogy megírta a nagy veszteség történetét; még azt sem tudják, mire dől el ama harminczkét magyar író sorsa, kiket *Kossalkó* ötlete mentett meg a bizonyos haláltól, s már újabb író-sereg áll a nemzet élére. A *walesi bárdok* magyar utódai hamarébb föltámadtak, mint hirok elhatott. Ez a fiatal gárda, mely a *Hölgyfutár* körül csoportosult, fogadta magához Komárom fiát.

Mennyi tiszteletre méltók s mily hálára érdemesek ezek a fiatalok, kik még érzik vállukon a puskaszij nyomását s máris tollat fognak a nyelv és nemzetiség védelmére s a költészet művelésére. Koruk körülvette őket az írói név nimbuszával s kivételes helyzetet teremtett számukra, a mit bizony megérdemeltek. Helyzetők nem volt kényelmes, részint az anyagiak gondja, részint a sajtóvétség nyűge nyomta őket. Helyzetők szokatlansága magával hozta életmódjuk szokatlanságát. Íróasztalukon kívül a fehérasztal

kötötte le őket s ott a búsuló, a sírvavígadó magyar tempóit gyakorolták. A zseniáliskodás külsőségeit szinte affektálták s ilyenkor szívesen hivatkoztak Petőfíre. A *Csiga*, a *Komlókert*, az *Óra* s a *Két huszár* voltak legkedvesebb helyeik, *Sárközy* bandája vigasztalójuk s a magyar bor volt búfelejtőjük. Ezeknek a hazafias mulatságoknak az akkori idő valami sajátos nimbuszt kölcsönzött, a mely csábította és fölavatta a vidékről egymás után feljött írókat, így Beöthyt is.

Nem volt filiszter, szívesen részt vett mulatságaikban. Velök töltötte estéit s közelebb jutott hozzájuk. De őt e zajos, gyakran túláradó vigalmak soha sem ragadtatták el. Nem játszott s nem ivott s a legnagyobb tivornyak között is józan maradt. A hagyomány, melyet maga is segített tévútra vinni, s a valóság, melyről kortársai tanuskodtak, ellentétben állanak. *Tóth* Kálmán írja róla, hogy gyenge szervezete nem bírta a bort, messzelynyinél többet nem is ivott; *Vadnai* mérsékletét s önuralmát jegyzi föl; *Székelv* József ellágyulásairól emlékezik s a hites tanúk mind megerősítének abban, hogy mindenben valami szokatlan distingvált magaviseletet tanusított. Édes anyja képe mindenüvé elkísérte s ledönthetetlen hatalommal uralkodott rajta. Az érzéseknek eme gyöngédsége vitte őt egész életében, s ez óvta meg minden túlzástól. Egész valóján bizonyos finomság és gyöngédség, e körben szokatlan mérséklet áradt el. Őszintébb és mélyebb szívet, distingváltabb és melegebb kedélyt még az írók között is keveset találunk. Ábrándos és nyugtalan volt, gyakorta élczelt és humorizált s épen a legkeserűbb perceiben. Őt is a »lelkesezés és a dunaparti szilva« tartotta, mint társait, de nem tudta magát az élet nyomorúságain oly könnyedén túltenni, mint annyi más.

Beöthyről az élczek, adomák, aperçuek, ötletek nagy száma maradt fön, legnagyobbbrészt hagyományképen, leírva aránylag kevés. S ő ezek alapján a közönség szemében a vigság papjaként ismeretes. Gúnyolódó, csipkedő, örökké jó kedvű s folyton mosolygó embernek tartották s annál inkább, mert művcivel e fölfogást csak megerősítette. Pedig nem volt a léha mulatságok, a könnyű élet s a gondtalan vidámság embere. Kedélyén gyakran erőt vett a lemondás, valami meghasonlás nyomta szívet s felhőzte be tekintetét, melynek okairól alig tudunk pontosabban beszámolni. Ilyenkor a legmerészebb gondolatai támadtak, mint az, hogy megírta a saját temetését s kiadta a saját nekrológját, megrajzoltatta koporsóját, a mint síró hitelezői kísérik. Micsoda keserű humor kellett ehhez, s micsoda nyugalommal kellett meghallgatnia kiszatirizált szabója szemrehányását, ki így adta tudtára neheztelesét: »Bőjti úr! nem czélerányos a szegény embert megczáfolni.« Beöthy e tulajdonságaival gyorsan lelke tudott lenni minden társaságnak, melyet a hangulatok árján játszva vitt egyik szélsőségből a másikba. Nevetetett és rikatott. Színészkedésének emlékeit gyakorta elmesélte s mint élestekintetű s mindig a világban forgó ember, kitűnően utá-

nozta és karrikirozta kortársait, kifogyhatatlan volt, ha jól érezte magát, szóval, elmerült, ha valami bántotta.

Középtermetű, inkább alacsony férfi volt. A kor divata szerint világoskék fantázia-frakkot és sárga nankin-nadrágot hordott, melyet laktópánkája alá húzott struflival vont feszesessé; czilindert, sárga keztyűt és fehér chmisset viselt s különös gondot fordított nyakkendőjére, melyet csodálni való ügyességgel tudott megkötni, melylyel néha kopott öltözkéről is el tudta terelni a figyelmet. Szőke haja hullámosan nőtt, kis bajusza sudárnak indult, de ő kondorrá pödörte, franczia szakállá amúgy is hosszas arcát kissé megnyújtotta. Megjelenése inkább egy divatos uracsot, mint író t sejtett. De a ki mélyebben nézett hunyorgó kis szeme közé, azonnal megéreztte, hogy e fürkésző, éles tekintetű szemek tulajdonosa nem mindennapi ember. Azok a szúrós szemek többet láttak, mint más, közönséges szemek, szinte a szíveket és veséket vizsgálták. Mintha csak arra lettek volna rendelve, hogy észre vegyék, ami az emberben s az életben fonák, félszeg, mosolyt keltő, durva, igazságtalan és gonosz indulatú, hogy belelássanak a szenvedélyek műhelyébe; a gondolatok redői közé, hogy mindenütt szelleme élére, tolla hegyére való anyagot keressen. Az élet és az emberek így nyíltak meg előtte s helyzete kedvező volt arra, hogy mindeneket megismerhessen.

Pest kezdett nagyvilági várossá nőni, társadalma a szomorú korszak nyomása alatt tömörült, szalon élete, ha nem is a művelt nyugat magaslátán és fejlettségében, de arra való törekvést árulva el, szintén lendületet vett. Nyilvános, nagy körre terjedő szalonjai nem voltak, inkább néhány családnak egymást kedvelő társaságai tartottak össze, s ezek a kisebb társaságok mind jobban és jobban megnyíltak a franczia divat és tónusa előtt. Az élet maga, színházával, hangversenyeivel, báljaival és sétáló társaságával emelkedettebb, társaságosabb színt mutatott. S a fensőbb ezrek példáján a társadalomnak más rétegei is megmozdultak, úgy, hogy Pesten az ötvenes években már élénken érzett a nyugati szellem hatása. Könyvek és szindarabok mellett főleg az újságok hatottak az átalakulás gyorsítására. Falusiasnak tetszett nem olvasni francia, vagy legalább is német könyveket s főként nem öltözködni az utolsó divat szerint. Természetes, hogy az átalakulás inkább a külsőségeken mutatkozott, mint a műveltség valódi hatásában. A Pepita-köpeny, Ristori-kalap, Rachel-karperecz hamarabb passepartout kapott, mint a művészi hajlamok: művészetek, irodalom pártolása, az életmódnak s a lélek művelésének európai színe. Így azután a főváros a maga félig nyugati, félig elmaradott voltában kitűnő színterül szolgálhatott egy éleselméjű, jó szemű s ötletes írónak. A vidék ellentétéül s divatot hajhászó lázában élő társadalom kitűnő milieu egy humorista számára.

Beóthy csakugyan nem is habozik, hanem egymás után veszi tollára Pestnek tipikussá váló alakjait. Dolgozatai telve vannak az

új világ után esengő életnek eredeti alakjaival. A piperéskedő kisaszszonyok s a szemüveges matrónák, a léha uracsok s a megcsontosodott háziurak, a kártyás, cigány, lump, diák, az éjjeli életnek mulató, betyárkodó hősei, a spiszbürgerek s a vagyonosodó fiskálisok; a faluról bejáró mágánások s a vidéknek Pestet bámuló naiv gyermekei, a színész s az író, a korcsmáros és a pinczér, a katona és a pap, az úrnő és a szobaleány, a divat hősök és az arslánok — mennyi kitűnő alak, s ő milyen jól megfigyelte mindezeket. Nagyobb munkáiban ép úgy mint karczolataiban velök foglalkozik, életöket festi s fonáságukat szatirizálja. Mennyi korfestő vonás és rejtett czélzat, mennyi elmésség és finomság van a pesti arslán rajzában, melyhez, mint a humorista szokta, maga-magát vette mintául: *Beóthy László, mint pesti arslán!* Mindennek fonákját keresi ki, itt nagyít, ott kisebbít; egy-egy konturt meghúz, egy-egy vonalat félre von; sajátos szempontokat keres s kimozdítja alakjait rendes környezetükből. Mennyi elevenség s mily gazdag lelemény van e darabokban, s mennyire hálásak vagyunk iránta, hogy megőrizte nekünk az átalakult főváros társadalmának korhű rajzait! Ime az igazán humorista, a ki korával él és érez, de nem nyugszik meg annak uralkodó hangulatában, divatjain és fölfogásán, hanem magasabb szempontokra emelkedik, az emberi és a nemzeti érzés magaslataira s onnan gúnyol, humorizál és rajzolgat. A művelődés történetírója e kor divatlapjaiból hűen meg tudja rajzolni a ruhát, a divatot, de ha az életet akarja festeni, a Beóthy-féle írók műveihez kell fordulnia. A negyvenes évek Pestjét *Frankenburg* és *Pákh* humoreszkjeiből, az ötvenes éveket első sorban az ő műveiből lehet megismerni.

A pesti arslán például egyike a legjellemzőbbeknek e nemű rajzai közül. Oktatja az arslánt, hogyan viselkedjék, mikor a társaságban az irodalomról beszélnek; tanácsai a következők: »Ha mind a papa, mind a mama járatlanok a magyar irodalomban, a mi Magyarországon nagyon könnyen megesik, tehát beszélj nekik a külföldről! Például, Petőfi igen szép francia verseket írt, melyeket Kertbeny fordított le magyarra; Tóth Kálmán maradandó becsű könyvet írt ily czimen: Wilde Rosen; melyekre Colomanno di Simonffyano, olasz zeneszerző, igen kedves francia-négyeseket szerzett. Megemlítheted Jókait is, de francziásan ejtsd nevét, ekképen: Zsoké, mert így nagyobb hatásra számíthatsz!« stb. Ime a szatirikus rajz, mely mögött egy darab kultúrtörténet van: hazai irodalommal nem törődő társadalom, hölgyek, kik az utolsó divat mintái szerint öltözködnek, uracsok, a kik ékszereiket hánytorgatva ellepik a Váci-utczát s egy-egy hazafias dőzsölésben, bor és kártya között, cigány társaságában fújják ki elkeseredésüket. Szinte moralista az arslánok, szeladonok, lionok rajzában, jókedvű, enyelgő és kötekedő szatirikus. Könnyen átsiklik az életen, irataiban mulattatásra tör, meg akar nevetetni s e végre gondtalanul mulat a szójáték sekélyes vizén, de biztosan úszik a humornak

mély medrű folyamában. Ez a croquise csak egyike a legnagyobb terjedelmű e nemű iratainak, de jellemző egész irányára, melyet Vas Gereben jellemzett a legtalálóbban: »Beöthy László aprópénzben költi el tehetségét, míg mi, magát és Jókait érti, nagy bankóval fizetünk.«

Egyéni és írói kiválósága mellett még egy körülmény játszott szerencsésen közre nevének gyors és általános hódításában: csodálatos munkakedve és termékenysége. Az ötvenes évek irodalmának alig volt kedveltebb s jobban olvasott írója, mint Beöthy, de alig volt termékenyebb is. Az írói ismeretségnek, a mindennapi népszerűségnek oly mértékét s olyan általánosan alig élvezte írónk közül egy is, mint ő; még Lisznyai Kálmán sem, s talán még akkor Jókai sem; amazt inkább divatosnak tartották, emezt inkább tisztelték. Előfizetési fölhívásait mindig örömmel fogadták, egy-egy művének megjelenése fölviillanyozta a közönséget, mely hamarosan elkapkodta új könyvét. Humorisztikus almanachjainak és naptárainak biztos kiadója és olvasói voltak, s ha egy-egy könyve pontosan nem jelent meg, nyilvánosan reklamálták a hírlapok hasábjain. A mint e társaságok egymás kezéből vették ki őt, úgy jártak könyveivel, úgy volt kiadóival. S ő a maga csodálatosan egyszerű gondolkodásával nem használta ki kedvező helyzetét. Alig keresett annyit, a mennyiből gondos számítással megélhetett, gyakorta még a gondos számítás is hiábavaló volt. Pedig nagyon sokat dolgozott. A *Puncs* három kötetén (1853–55) kívül 1853-ra esik albuma (Romemlékek), 1854-re *Nesze semmi fogd meg jól*, 1855-re a *Laczikonyha*, 1856-ra három könyve: *101 Choleracsepp*, *Beöthy László, mint Pesti arszlán, vagyis Diszes Társalkodó*, és az *Ördög naplója*; 1857-re egy naptár (*Aki vesz, annak lesz*) és négy más műve: *Comédia és tragédia*, ez a hatalmas novella, s egyéb novelláinak két kötete, azonkívül két regénye: *A puszták fia* és a *Goldbach et Comp. a Kék macskához*. Munkásságának föl-sorolása még így sem teljes. Hiányzik belőle egy elveszett műve: *Zoltán öcsém könyve*, melyről a *Hölgyfutár* ad hirt (1854), a *Menyasszony* című regénye, melyet holta után jó későn (1882) az *Ország-Világ* adott ki, s egy vigjátéka (1856), az *Özvegy és proletár*, melyet július 26-án adtak elő a Nemzeti Színházban. Ez egy felvonásos darab kedvező fogadtatásra talált, egykorú bírálója szerint: »elmésen írt mű, melynek kivált kezdete jó, vannak ugyan hibái, de tárgyának felöltöztetésében mester; dialógja friss, elmés s ötletekkel teli, meglátszik rajta a párbeszédnek routine-os mestere.« E bírálathoz még az előadásról szóló jelentést is hozzá kell adnunk, hogy szinpadai sikeréről hűen emlékezzünk meg. A néző közönség kitűnően mulatott s a függöny folytonos derűltség között hullott le, mely a szinpadot utána bezárta.

Míntha csak érezte volna, hogy nincs sok ideje hátra, szinte kettőzött szorgalommal dolgozott. Könnyen elképzelhető: micsoda hatása volt neki a maga korára, arra a szomorú időre, mikor egy

jóízű kaczagást áldásszámba vettek. Egy író, a ki évenként megnevezetti az egész feketeországot s mosolyt csal olyan ajkakra, melyeket a passzív ellenállás dacza összeránczol, vagy a keserűség félrevon, valóban nem mindennapi ajándéka az isteni gondviselésnek. Jellemző rá és hatására, hogy a nemzet vigasztalójaként emlegették! Micsoda szavak ezek! Szinte belevilágítanak a közelmúltba s áttörve negyven esztendőnek ránk boruló szűrkeségén, élénk varázsolják azt az időt, mikor a nemzeti eszményeket ápolni tiltva volt s azt az író, ki e tilalmat nevetve és nevettetve játszotta ki. S milyen gyönyörű emlékezet az, mely az író borostyán koszorúját telitűzdeli a hazafias szolgálatnak ősi szimbólumával: tölgyfa lombbal.

IV.

Ha nem tudnók, hogy gyorsan és könnyen dolgozott, még akkor is csodálkoznunk kellene termékenységén, s ha arra gondolunk, hogy ő a napnak csak kis részét fordította írásra, hiszen legtöbbsnyire barátai között, vagy az utczákon fel- s alájárva, töltötte idejét, mi is azt kérdezhetnők, mint kortársai tették: mikor dolgozott annyit. Legtöbbször éjszakáját lopta meg, s az volt a szokása, hogy nem ült le addig asztalához, míg gondolatban majdnem részletességgel ki nem dolgozta munkáit. Folytonosan rájuk gondolt, velük foglalkozott s ha az utcákat róva, elmerülten járt-kelt, ép úgy azokon töprengett, mintha elnyűtt kanapéján hevert vagy a kávéház ablakai mögött mélyázott. Minden szórakoztatta s táplálta munka-kedvét. Egy-egy nagyobb mulatozás után néha meg sem pihent, hanem legott tollat fogott. A *101 koleracseppe* huszonnégy óra alatt írta össze kiadójának, az Angol királynőben, egy hangosabban eltöltött éjszaka után.

Dolgozási módjának gyorsasága szinte alig látszik meg művein, minek oka ama szerencsés adományában rejlik, hogy kitűnően tudott elbeszélni s fölöttébb ötletesen fűzte mondatait. E dolgozatokat minden zökkenés, minden erőltetés nélkül olvashatjuk, mintha nem is írva, hanem előszóval volnának elmondva. Előadásának könnyedsége és folyamatossága azonban gyakran el is ragadja, ilyenkor terjengőbbé válik. Mintha a lassú s bő vízü folyó sekély medrét hamar elhagyja, az ő előadása is nem egyszer kitér, elágazik vagy sekélyebbé válik; viszont azonban e kitéréseket annyi elmésséggel fűszerezi s oly sok mulattató elemmel gazdagítja, hogy észrevétlenül visz át bennünket novelláinak e holt vizein. Figyelmes olvasás közben érdekesen tárul élénk e szokása. Mindenütt meg lehetne húzni azokat a helyeket, melyek nem tartoznak művészi szempontból elbeszélése menetéhez. Azonban nem volna tanácsos megtenni ezeket a kihagyásokat. Ha nyernének is vele művei, tömörebbekké, gyorsabban haladókká válván, ép annyit, vagy még többet vesztené általok az író, kinek egyik ereje, hatásának egyik titka épen ezekben a kitérésekben van. Mert beléjük rakta koráról,

korának embereiről, divatáról, életök módjáról szerzett megfigyeléseit, tapasztalatait és rájuk vonatkozó, gyakran nagyon is csipős megjegyzéseit.

Igaz, hogy ilyen módon nem respektálja az elbeszélő előadásnak régi: s már az ő korában is gyakorolt törvényét, hogy az író, mint első személy, teljesen a háttérben marad, s nem a maga nevében, mint *én*, hanem alakjai által, mint beszéltető, mondja el és fejezi ki egyéni véleményét, nézeteit és gondolatait. Az objektív elbeszélő soha sem beszél bele első személyben előadásába, ha nem hőse az elbeszélésnek, mint napló-, vagy levéltíró, a ki formailag a maga nevében szól, mint Anyegin vagy Bácsmegyei, hanem hősei által fejezteti ki mondanivalóját. Beöthy e régi törvényt nem tartja tiszteletben, hanem megszakítván előadása fonalát, gyakorta beszél a maga nevében. De azért mindenkinek veszedelmes volna őt ebben követni, kinek gazdag kedélye s eleven szelleme nincs, a mivel ő megvolt áldva. De mind e részletekben korát és viszonyait ismerjük meg s innen van, hogy művein inkább a társadalom és a világfölfogás avultsága, mint az írói varázs gyengülése észlelhető. Mindez a maga idejében tetszett, s kortársai olvasás közben szinte nevükön szólították azokat, kiket tolla hegyére vett, ismerték mondasainak, megjegyzéseinek, észrevételeinek okait és alapjait, míg tőlünk az aktualitásnak e friss derűjét élvezni immár meg van tagadva. Ez az egyik szempont az általános, művészeti törvény szempontja. Így tekintve a dolgot, nem tagadhatjuk, hogy némi ódonlás és nehézkesség ül előadásán. De van egy más szempont is, a történeti. Erre gondolva s azt tudva, hogy minden ízében korához szóllott, megbecsüljük e sajátságát is, hiszen társadalmi életünknek egy letűnt kora, divatja, fölfogása tükröződik vissza általa.

A regény technikájának e figyelmen kívül hagyott követelményével szemben, előadásának már említett erőnyei mellett, még egy kiváló érdeme van neki: tiszta magyarsága, pompás nyelve. Nem mindenütt szabatos ugyan, de mindenütt zamatos. Nem akarjuk azt mondani, hogy teljes öntudattal írt így, de nem lehet eltagadni, hogy így írt. A dunántúli jó magyarság volt dajkája, a nyelvnek gazdagságát és érintetlenségét onnét hozta, a honnan Jókai. S az is természetes, hogy a ki érzi és tudja, hogy nyelvvel szabadon rendelkezik, kevesebb gondot fordít grammatikájára, mint az, kinek folytonosan arra kell ügyelni, hogy a nyelv szellemét meg ne sértse. Gondos stíliszta nem egy átsimítani való helyet találhatna ugyan benne, de magyarosabban alig tudná gondolatait kifejezni.

E vonást más szempontból is tapasztalhatjuk művein: komponálását ha vizsgáljuk. A számító, minden hatást kimérő módszer nem volt inyére. Írói működésében nem is ezt tartotta föladatának, de kora sem követelt tőle ilyeneket és életmódja, esztétikai öntudata sem igazította ilyen irányba. A kicsinyeskedő gondosság, a részletekre kiterjedő figyelem több időt kívánt volna, s több nyugalmat. Bár ideje talán meglehetett volna, nyugalma bajosan. Örö-

kösen új meg új tárgyakat forgatott elméjében s ritkán várhatta meg, hogy egyik vagy másik teljesen kiforrottan kerüljön kidolgozásra. Az alkotás mohósága s a szükség kényszerűsége hajtották s talán egy alaktalan sejtelen vagy egy magyarázhatatlan ösztön sugallotta neki a munka e mohóságát. Nyugtalan, izgó-mozgó ember volt, sem a pepecselés sem a nagy alkotás vágya nem tudta lekötöni. Vass Gereben mondása mindamellett sem talál teljesen hozzá.

Igaz, hogy megvolt benne minden hajlandóság arra, hogy aprópénzben költse tehetségét, de nem követte azt vakon. Neki is vannak nagyobb bankói s közöttük nem egy, a melyik elbeszélő prózánk fejlődésének mindenkor becses emléke s irodalmunknak ma is élvezetes darabja marad. Úgy vagyunk velők, mint a régi jó nótával, ha ritkán is, de megkívánjuk azokat. Munkásságának ezek valódi emlékei, ezekben rakta le lelkének szebb felét, tehetségének csillogó érczét. Ha sikerül utolsó éveinek terve, hogy *Bohó-cza*, e humorisztikus élcslap megindulhat, talán még aprópénzét is fölváltotta volna, s irodalmunk ma szegényebb lenne a *Kék macskához*, a *Menyasszony* című regényekkel. Ebben a tekintetben tehát örülnünk kell a sajtó akkori viszonyainak nehézkességén, a melyen e gondolata megrekedt. Mert épen e művei azok, melyekből fejlődését megítélhetjük s annak irányára következtetést vonhatunk.

Hogy valódi tehetség volt, azt nem kell ismételni. Nincs oly rövid mondása, oly kicsiny anekdotája, melyből eredeti szelleme ki ne villanna, de viszont nincs olyan munkája sem, mely őt teljesen befejezetten, művészi öntudatának s alkotó gondjának kritikát nem tűrő magaslátán mutatná. Az egyszerű anekdotától a nagy igényű elbeszélésig, a röptiben készült karrikatúrától a jellemfestésnek művészi kiviteléig nagy és hosszú útja van az írónak, s Beöthy ez útnak utolsó stációján dőlt ki. *Signora Grassani*, ez a történeti novella és *Ördög Róbert* között nagy távolság van; *Karolina* és a *Menyasszony* szerzője, mintha nem is azonos egy író volna; a *Kék macskához* csupán fölépítésének szeszélyességei szerint tartozik az ötvenes évek irodalmához. E határok között kétségtelen fejlődést, határozott emelkedést látunk, az alakulásnak ama folyamatát, mikor a tehetség, mint a megolvadt ércz, egymás után túrja ki salakját és idegen elemeit, s azon a ponton, a hol a tiszta ércz kérgesedni kezd s maradandó alakját nyeri.

Fiatal korának hányatásai alatt alig került olyan kedvező helyzetbe, hogy komolyabban gondolkodjék és határozottabban eszméljen íróságáról, az írói művészetnek magasabb jelleméről. Kezdő dolgozatainak nem remélt sikere s ennek révén gyorsan megszerzett írói neve hamarosan vitték s nem hagytak időt az elmélyedésre. Mikor Pestre került, csak bókot és elismerést talált, valódi kritikában sem nyilvánosan sem négy szem között nem igen volt része. Kortársait is megvesztegette bámulatos termékeny elméje és egyéni szeretetreméltósága, úgy hogy inkább olvasták és élvezték, mint bírálták és elemezték műveit. S meg kell vallani azt is, hogy

költői aprópénze sohasem lépett föl valamelyes igénynyel. Az író bonomiájának e serény eredményei követelés nélkül köszöntöttek be mindenüvé, sohasem hivalogtak, ellenben mindenkor kedvezésben részesültek. Hatásuk önkénytelen volt s annál erősebb. Sem azok, sem szerzőjük nem akartak többnek láttatni, mint amik tényleg voltak. E kendőzetlenség, e természetesség mindenkit fölmenteni látszott a komoly tekintetű kritikus szerepétől, s így történt, hogy róla csak az általános tetszés hangján szóltak s nem is eszméltek arra, hogy őt bírálni is kellene.

Az első, komoly eszmélet saját lelkében fakadt; talán nem is öntudatosan, hanem a művészi ösztönnek spontán sugallatából. Rövid életű apróságait kezdte elhanyagolni s nagyobb, komolyabb darabok írásához fordult. Utolsó három esztendejében írta legbecselesebb dolgozatait, tehát akkor, mikor már Pesten, az irodalmi életnek hatékonyabb levegőjét szivta s az izlésnek emelkedettebb, tisztultabb kultuszát látta. Magáról alkotott véleményeit mind mélyebben kellett tekinteni s erős ítéllettel kellett dolgoznia, hogy írói törekvéseinek magasabb czélokat tűzhessen ki. Az élet persze nem ideális, kihasználja az embereket saját czéljai szerint, s Beöthynek is tapasztalnia kellett, hogy az irodalomban rá kettős szerep vár. Egyik a régi tevékenység: mulattatónak lenni, napról-napra adomázni, vigasztalni, nevetetni és humorizálni, másik az, a mit maga elé tűzött: maradandó, nagyobb jelentőségű művek alkotása gyanánt. Ez időtől kezdve gondosabbá válik; jobban megválogatja tárgyait s figyelmesebben dolgozik, szinte arra hajlik, hogy munkáit csiszolgatni kezdje. S a fordulat bekövetkezett. Olvasó közönsége és író barátai meglepetve látták, hogy mind komolyabb és komolyabb feladatokat old meg, mind nagyobb igényt támaszt, s hogy a hirlapi mulattatóból nem élcelődő, hanem humorista lett.

Humorista, a fogalomnak valódi jegyeivel, ama kevesek közül való, kik az emberiségnek öröme születtek. Ennél a tulajdonságánál fogva minden időben állandó nevet szerzett magának művei által. Előadásában van bizonyos ódontság, nyelvében bizonyos lazasság, meséinek szövésében gyakori kuszáltság és szakadozottság, társadalma és környezete rajzában könnyedebb vázlatosság, de műveiből mindenkor a harmonikus lélek derűje ragyog elénk, mely reált és ideált egygyéolvaszt, hogy költő maradhasson, s meg van benne az emberi morálnak egészséges fölfogása. Mennyire józan, valóban magyar elme a Beöthyé, misem mutatja inkább, mint morális épsége. Az ideges és túlzó romantika hatása ellenében teljesen meg tudta őrizni gondolkodásának és képzeletének érintetlenségét. S bár nem tudta megelőzni a romantikát, megvan az az érdeme, hogy mérsékelte annak szertelenségeit s lejjebb szálított a túlzásait. Az új irány, a realizmus itt és ott föltűnik dolgozataiban, de még mindig bizonyos félénkségtől kísérve, inkább kísérletezés vagy tapogatózás, semmint határozott áttörés gyanánt. *A Goldbach et C^{nie}*-ban a kisvárosi élet s a pesti társadalom mulató

osztályának rajzában, a *Menyasszony*-nak nem egy részletében egészen a mai színvonalra emelkedik. Soha sem gyönyörködik az emberietlen, a tulzó, az idegekre ható elemekben. Nincs egyetlen alakja, a kiből meg nem tudnánk nyugodni, még az *Ördög Róbert* fantasztikus hőse iránt is kiengesztel, mikor jellemét megmagyarázza s tetteinek nemesebb rúgóját fölfedezi.

A francia regény cinizmusából és szertelenségeiből nem vett hatást. Abban az időben Hugo, Sue, Paul de Kock és Dumas uralkodtak s fordítások által nálunk is nagy hatást gyakoroltak az olvasókra; Hugó, a ki programjával forradalmat okozott a költészetben, Sue, ki a költészetet szívesen mellőzte, hogy eredetinek tűnjék föl, Kock, ki tollával nem a művészet, hanem mesterség hasznáért dolgozott s Dumas, ki bár érdekes, de mindvégig léha volt — nem tántoríthatták meg etikájának épségében. Jellemző vonása, hogy a költői s az erkölcsi igazság nála mindig együtt jár, az ártatlan szenvedésnek megadja méltó jutalmát, a bűnös szenvedélyre pedig vezeklést parancsol. Nála még nem ismeretes a szenvedélyek kizárólagossága, a vér theoriája. Ő az embert az anyag és szellem dualizmusában érti meg s mutatja be. Korondi Géza, a *Comédia és Tragédia* hőse, jellembeli gyöngeségének áldozata, s karakterének rajza, a legfigyelemreméltóbbak közé tartozik. Fokról-fokra veszti ellentálló erejét, még a szíren hálójában is fölfölszólal lelkiismerete, s amint mélyebben és mélyebben süllyed az immoralitás felé, ép oly mértékben érzi bűnét. Hőseit jellemöknél egy-egy etikai fogyatkozása ejti meg, a morális keshedtségnek semmi nyoma nincs bennök.

Az az író, ki az embert ennyire ismerte, s kiből a szív és észnek egyensúlya föl nem billent, kinek ép szeme és csipős nyelve volt, szinte arra látszik rendelve, hogy korának és társadalmának fonákságát tollára vegye. Hogy gúnyt üzzön divatjából, megélczeljen minden ferdeséget, letromfoljon minden korlátoltságot s szabadon bánjon el mindenkivel, de a nélkül, hogy unalmas és száraz ne legyen — az ilyen írónak humoristának kell lennie. Műveiben csakugyan érzéseinek teljességét, gondolkodásának egészséges harmóniáját mutatja, tehát azt az alapot, melyet mindig a humoristában találunk csak meg. Aki hidegen kineveti az embert, ép oly kevéssé humorista, mint az, a ki részvételt szánja társainak balszerencséjét; amaz cinikus, emez szentimentális, amaz érzésében, emez gondolkodásában gyöngé. A humorista mindkettőben erős; magához öleli a szenvedőt, kikaczagja ha ostoba, vigasztalja, ha vétkes. Sírva nevet s könyezve mosolyog, mint mondják, az emberi társadalom tagjának érzi magát s magas nézőpontról beszél. Kisebb dolgozataiban számos ilyen vonásra akadunk, s nagyobb műveinek majdnem mindenikében meglátjuk a humoristát. *Miss Fanny*, első novellája hősetől kezdve utolsó művéig, a *Menyasszony*-ig, mindenikből ez az okosan érző ember, a szív bölcsje beszél. A balsorsába vakon rohanó kis hivatalnok (*Ördög Róbert*),

a padlásszoba bárója, a tragikomikus Korondi, s a többi, mindezek mellettünk szólnak. *Goldbach et Cie* nem egy vonásában Dickensre emlékeztet, az árvák sorsa s annak rajza mélyen megindító, a *Menyasszony* meséjének alapjául szolgáló ötlet, hogy egy kolduló barátot s egy obsitos bakancsost szerepcserére kényszerít, csak humoristától fakadhat. E regénynek, bár romantikus fonású meséjét minden észrevétel nélkül nem fogadhatjuk el, négy pompásan megírt jelenete van. Igazi humorista műve, fájdalom, utolsó műve.

Rövid életének egész foglalatában a sorsnak keserű iróniája van. Megajándékozta az írói szellemnek szokatlan pazarságával, s e ritka adományt gyöngé szervezetre bizza; megője a könnyelmű fiatalságnak minden alacsony szenvedélyétől, s nem ad jutalmul csendes öregséget; gazdaggá teszi az érző szívnek kincseivel, s nem rendel mellé társat, a kire azt árasztassa, szeretetre méltóvá, nemzete vigasztalójává teszi, s gyászba borítja a megvigasztaltakat! Érezte sorsának iróniáját, de soha sem panaszkodott. Életének minden bánatát és örömét fölolvastotta abban a nemes imádatban, melylyel édes anyját körülvette. Annak képe lebegett előtte mindig — s még az utolsó pillanatban is; tőle vett búcsút utoljára s ajkán nevével sóhajtott el utolsó lehelletét. Szép halál, s nem muló érdemek után, méltó jutalom.

Megfonhatjuk homlokára babérjainkat, de nem szabad megfeledkeznünk nagy szivéről, melyért annyit szenvedett. A komáromi házon emléke van immár, tegyük rá koszorunkat is. S ha ez lehervad, ha az emlék pusztulásnak indul, ha kortársai mind utolérték s műveivel a könyvek sorsára jutott is, ne essünk kétségbe emlékezetéért, mert az hiven fönmarad egy szálló igévé lett elismerésben: *vigasztalta nemzetét!*

ERDÉLYI PÁL.

ADATTÁR.

CODEXEINK FORRÁSAI.

E cím alatt codexeink kisebb fordított darabjainak eredeti szövegét szándékozunk közölni. Megesik néha, hogy az összevetésre szükségünk volna, de mivel az eredetét vagy nem ismerjük, vagy nem tudjuk hol keresni, — nem törődünk vele. A nagyobb szövegeknek, mint a biblia-fordítások, vagy az ismertebb s többnyire megnevezett egyházi atyák írásaiból fordított daraboknak, vagy az olyan Officiumnak, mint a Festetics-codexbeli szöveg, — még könnyebb az eredetijéhez hozzá jutni, mint azoknak a kisebb részeknek, a melyek a breviariumokon kívül többnyire kézi könyvül használt latin imádságos könyvekből fordítottak s vétettek fel codexeinkbe. Ezek nagy része mai napig használtatik s a mai szövegek is tartottak meg egyet-mást a régi nyelvből, ámbár az idő folytán sok újításon mentek keresztül. Némelyik több codexben s különböző fordításban maradt tenn. Ezek összehasonlítása nem volna haszontalan munka.

Az ily közkedveltségű darabok közül valók a Sz. Brigitta XV. imádsága. Ezek tudtommal nyolcz codexünkben találhatók, ú. m.: Czech-c. 1., Pozsonyi-c. 1., Thewrewk-c. 2., Gyöngyösi-c. 7., Kriza-c. 5., Gömör-c. 99., Winkler-c. 245. lapján és a legújabban felfedezett Lázár-codexben. A négy elsőben, az első imádság szövegében előfordul a *katroncza* szó, a mi a többiekben nem található. Csupán egy szó, de nem lehetetlen, hogy ez maga is útba igazíthat arra nézve, mely vidék nyelvjárásán készült a fordítás? A többi codexbeli szöveg is annyi eltérést mutat, hogy codexeinkből érdekesebb tanulmány-tárgyat, keresve is alig lehetne ajánlani nyelvtudósainknak még azért is, mert a codexektől kezdve a mai napig szakadatlan láncolata van meg ez imádságok századonként újuló nyelvezetének.

A tárgy még egy más körülménynél fogva is megérdemli a figyelmet. Ugyanis nem mindenik codexünk elégszik meg azzal, hogy csak a XV. imádságot közölje, hanem némelyik, bárha csonkasága miatt hiányosan is, némi bevezetést is fordít hozzájuk. Így például a Kriza-c., melynek fordítója Sz. Brigittának nemcsak imádságairól, hanem Revelatióiról is szól, sőt idéz is azokból a magyar szöveg világosítására latinul. Ezt az idézetet azonban Volf György nem a megfelelő lapon találván, mint a textussal semmikép össze nem függő szavakat kihagyta s csak az Előszó (*Nyelv Emléktár II.*) XVII. lapján közli; holott magyar fordításuk a codex első soraiban olvasható. Ugyanezek olvashatók a Vítkovics-c. végén is, a hol ez a harmadfél sor még olyanformának is tűnik fel, mintha legrégibb magyar hexameterünk akarna lenni (!)

Megemlítem még, hogy Sz. Brigitta Revelatiói és imádságai nálunk elég korán ismeretesebbek lehettek. Brigitta 1373. július 23-án halt meg. Revelatióit a váradi iskolában, Szegedi László mester vezetése alatt, 1444-ben már másolta Gordovai János (*M. Könyvszemle. 1883. 110. l.*)

Az imádságok szövege itt következik:

Oratio prima.

O Jesu Christe, aeterna dulcedo, te amantium jubilus excedens omne gaudium et omne desiderium, salus et amator peccatorum, qui delitias tuas testatus es esse cum filiis hominum, propter hominem homo factus in fine temporum. Memento omnis praemeditationis et intimi moeroris, quem in humano corpore instituisti, instante saluberrimae passionis tuae tempore in divino corpore praeordinatae. Memento tristitiae et amaritudinis, quam in anima teipso testante habuisti, quando in ultima coena discipulis tuus corpus et sanguinem tuum tradidisti, pedes eorum lavisti, et dulciter eos consolando imminentem passionem praedixisti. Memento tremoris, angustiae et doloris, quem in tuo corpore delicato ante passionem crucis tui pertulisti, quando post trinam orationem et sanguineum sudorem tradebaris a Juda discipulo tuo, et ab electa gente capiebaris, a falsis testibus accusabaris, a tribus iudicibus injuste iudicabaris, in electa civitate in paschali tempore, in florida corporis juventute innocenter damnabaris, veste propria exuebaris, vestibus alienis induebaris, colaphizabaris, oculis et facie velabaris, alapis caedebaris, ad columnam ligabaris, flagellabaris, spinis coronabaris, arundine in capite feriebaris, et innumerabilibus aliis calumniis laceraberis. Da mihi quaeso ob memoriam harum ante crucem tuam passionum veram ante mortem meam contritionem, puram confessionem, dignam satisfactionem, ac omnium peccatorum meorum remissionem, Amen.

Oratio secunda.

O Jesu, vera libertas angelorum, paradisus deliciarum, memento moeroris et horrores, quos sustinebas, cum omnes inimici tui, quasi leones

ferocissimi te circumsteterunt, et colaphizationibus, conspuitionibus, ungu-
lationibus, caeterisque inauditis poenis te molestaverunt, et per omnia
contumeliosa verba, durissimaque tormenta domine Jesu Christe, quibus
te omnes inimici tui affixerunt, deprecor ut liberes me ab omnibus ini-
micis meis visibilibus et invisibilibus, et dones me sub umbra alarum
tuarum protectionem salutis aeternae invenire. Amen.

Oratia tertia.

O Jesu mundi fabricator, quem nulla dimensio vero termino meti-
tur, qui terram palma concludis, recordare amarissimi doloris tui, quem
sustinebas cum sanctissimas manus tuas ad crucem obtusis clavis primo
affixerunt, et ad perforandum delicatissimos pedes tuos cum non esses
conveniens voluntati eorum, dolorem super dolorem vulneribus tuis addi-
derunt, et ita crudeliter distraxerunt et extenderunt in longum et latum
crucis rite, ita ut dissolverentur compages membrorum tuorum. Deprecor
te per hujusmodi sacratissimi, amarissimique in cruce doloris memoriam,
ut des mihi timorem et amorem tuum. Amen.

Oratio quarta.

O Jesu coelestis medice, recordare languoris, livoris et doloris,
quos in alto crucis patibulo levatus passus es in omnibus dilaceratis
membris tuis, quorum nullum in suo statu recte permanserat, ita ut nul-
lus dolor similis tuo dolori inveniretur, quia a planta pedis usque ad
verticem capitis non fuit in te sanitas, et tunc dolorum omnium imme-
mor, patrem pro inimicis pie exorasti dicens: Pater ignosce illis, quia
nesciunt, quid faciunt. Per hanc misericordiam, et ob memoriam illius
doloris concede, ut haec memoria passionis tuae amarissimae sit omnium
peccatorum meorum plena remissio. Amen.

Oratio quinta.

O Jesu speculum charitatis aeternae, memento illius moeroris, quem
habuisti, quando in speculo serenissimae maiestatis tuae conspexisti prae-
destinationem electorum tuorum per merita tuae passionis salvandorum
et reprobationem malorum in multitudinem damnandorum, et per aby-
sum miserationis tuae, qua nobis perditis peccatoribus et desperatis tunc
condoluisti, et praecipue quam latroni in cruce exhibuisti dicens: Hodie
mecum eris in paradiso. Rogo te pie Jesu, ut facias mecum misericor-
diam tuam in hora mortis meae. Amen.

Oratio sexta.

O Jesu rex amabilis, unice amice totus et desiderabilis, memento
illius moeroris, quem habuisti quando nudus et miserabilis in cruce
pendidisti et omnes amici et noti tui adversus te steterunt, et nullum
consolantem inveniebas, sed solum dilectam genitricem in amaritudine
animae suae tibi fidelissime astantem, quam discipulo tuo commendasti
dicens: Mulier ecce filius tuus; et ad discipulum: Ecce mater tua. Rogo
te, pie Jesu, per gladium doloris qui tunc ejus animam pertransivit, ut

compatiaris mihi in omnibus tribulationibus et afflictionibus meis corporalibus et spiritualibus; et da mihi consolationem in omni tempore tribulationis meae. Amen.

Oratio septima.

O Jesu dulcedo cordium, ingensque svavitas mentium, per amaritudinem aceti et fellis; quam pro nobis sustinuisti et degustasti in hora mortis, concede nobis corpus et sanguinem tuum digne percipere ad remedium et consolationem animarum nostrarum. Amen.

Oratio octava.

O Jesu, fons inexhaustae pietatis, qui ex intimo dilectionis affectu in cruce dixisti; Sitio, scilicet salutem humani generis; accende quaesumus nostrum desiderium ad omne opus perfectum, et sitim carnalis concupiscentiae, et aestum mundanarum dilectionum in nobis penitus refrigera et extingue. Amen.

Oratio nová.

O Jesu, regalis virtus, iubilusque mentalis, memento angustiae et doloris quem passus es, quando prae mortis amaritudine et Judaeorum insultatione, cum magna voce te a Deo patre derelictum clamasti, dicens: Deus meus, deus meus, ut quid me dereliquisti. Per hanc angustiam peto te, ut in angustiis mortis meae non derelinquas me domine deus meus. Amen.

Oratio decima.

O Jesu, alpha et o, unio et virtus in omni medio, recordare, quod a summo capite usque ad plantam pedis te pro nobis in aquam passionis demersisti: propter latitudinem et longitudinem vulnerum tuorum doce me nimis in peccatis demersum, per veram charitatem latum mandatum tuum custodire. Amen.

Oratio undecima.

O Jesu, abyssus profundissima misericordiae, rogo te propter profunditatem vulnerum tuorum, quae transierunt carnem tuam, et medullas ossium, et intima viscerum tuorum, ut me submersum in peccatis emergas, abscondasque me in foraminibus vulnerum tuorum a facie irae tuae donec pertranseat furor tuus domine. Amen.

Oratio duodecima.

O Jesu, veritatis speculum, signum unitatis, charitatis vinculum, memento innumerabilium vulnerum tuorum multitudinem quibus a summo capite usque ad ima pedum vulneratus fuisti, et ab impiis Judaeis laceratus et sanctissimo sanguine tuo rubricatus, quam magnitudinem doloris tui, in virginea carne tua pertulisti pro nobis, pie Jesu. Quid ultra debuisti facere, quod non fecisti? Scribe, quaeso, pie Jesu, omnia vulnera tua in corde meo, preciosissimo sanguine tuo, ut in illis legam dolorem

tuum et amorem, ut eorum memoria semper ad secretum cordis mei remaneat, ut dolor passionis tuae in me quotidie renovetur, et amor augeatur, ut in gratiarum actione usque in finem jugiter perseverem, usque dum perveniam ad te desideratum thesaurum omnium bonorum, et gaudiorum quod mihi donare digneris, Christe dulcissime, in vita mea. Amen.

Oratio decimatertia.

O Jesu, leo fortissime, rex immortalis et invictissime, memento doloris quem passus es, cum omnes vires cordis et corporis tui penitus defecerunt, et inclinato capite dixisti: consummatum est. Per hanc angustiam, et dolorem tuum miserere mei in ultima consummatione exitus mei, cum anima mea anxiosa est et spiritus meus conturbatus est. Amen.

Oratio decimaquarta.

O Jesu unigenite, altissimi patris splendor et figura substantiae ejus, memento obnixae commendationis, qua patri spiritum tuum commendasti, dicens; In manus tuas commendo spiritum meum; et lacerato corpore, ruptoque corde cum valido clamore, patefactis visceribus misericordiae tuae, pro nobis redimendis exspirasti. Per hanc preciosissimam mortem tuam deprecor te rex sanctorum, conforta me ad resistendum diabolo, mundo, carni, et sanguini, ut mundo mortuus tibi soli vivam, et in novissima hora exitus mei, revertentem spiritum meum exulem et peregrinum suscipe ad te. Amen.

Oratio decimaquinta.

O Jesu, vitis vera et foecunda, memento superfluentis et abundantis effusionis sanguinis tui, quem tu sicut de botro expresso copiosissime effudisti, quando in cruce torcular solus calcasti, et lancea militari perfosso latere nobis sanguinem et aquam propinasti, ita ut nec minima gutta in te remaneret; tunc demum quasi myrrhae fasciculus in altum suspensus fuisti, et delicata caro tua evanuit, et liquor viscerum tuorum exaruit, et medulla ossium tuorum emarcuit. Per hanc amarissimam passionem tuam et preciosi sanguinis tui effusionem, pie Jesu precor te suscipe animam meam in agone mortis meae. O dulcis Jesu, vulnera cor meum, ut poenitentiae et amoris lacrymae sint mihi panes die ac nocte, et converte me totaliter ad te, ut cor meum fiat tibi perpetuo habitabile, et conversatio mea tibi placita et accepta sit, ac finis vitae meae ita laudabilis, ut post hujus vitae terminum te merear laudare cum sanctis tuis omnibus in aeternum. Amen.

BUDENZ-RÖL.

Budenz halálának híre széles Magyarországon — és az ország határain túl is — kevés embert érinthetett kellemetlenebbül mint engemet. Elmondhatom, hogy ő a magyart először bennem s általam kezdette ismerni és megszeretni, és én benne és általa szüntem meg a németet — gyűlölni,

Való, hogy 1856. évi márczius havában Göttingában, az egyetemen ismerkedtünk meg. Szemben az egyetemi tantermekkel egy házban laktunk. Én theologiai ismereteket kívántam szerezni, ő philologus volt. Az első előadási órán már mindjárt arról győződtem meg, hogy a görög nyelv ismerete nélkül theologus nem lehetek; elkezdtem tehát a görög grammatikát tanulni s kérésemre ebben jött segítségemre Budenz, ki már akkor, 20 éves korában a latin és görög nyelv teljes ismeretével a sanskrit nyelvet tanulta. Mint philologus kíváncsi volt magyaroktól magyar szót is hallani — majd a nyelv alakját, szerkezetét is kívánta megismerni. Természetesen a legnagyobb örömmel teljesítettem kívánságát. Én tanultam tőle görögül s ő tanult tőlem magyarul. S mily különös játéka a véletlennek, vagy intézkedése a gondviselésnek, mindketten abból éltünk meg, a mit egymástól kezdtünk tanulni: ő a magyar nyelvészetnek lett hírneves egyetemi tanára, magam egy felekezeti iskolában a görög nyelvnek igénytelen tanára. Mert hiába a szükség törvényt ront, s az egyetemről haza érkeztem után az előljáróság kapva kapott az alkalmon s a görög nyelv tanításával bízott meg.

Göttingában másfél évig tartózkodtam. Ez idő alatt Budenz szorgalmasan tanulta tőlem a magyar nyelvet, sőt magyarul is beszélgetett velünk, lévén mi ottan magyarok ketten, én és Pap Mózes tanuló és később tanár társam. Tankönyvül Arany Toldy-ja szolgált és a »Hangok a multból« című versgyűjtemény, melyeket e célra Lipcséből vittem meg. Megismertettem a magyar népdalokkal is; szerette, eltanulta őket, s alig félév múlva nagy csudálkozásunkra késő éjjel a különben csendes göttingai utcáról behangzott, Budenz ajkairól: »Csárdás élet a gyöngy-élet«.

1857-ben júliusban Berlinbe utaztam, hogy onnan Pap Mózes barátommal — ki félévvel előbb oda ment át egyetemre — vissza térjek Kolozsvárra. Elutazásom előtt kevéssel nagy meglepetésemre és öröömre Budenz azt nyilváníttotta, hogy ő örömet éljőne Magyarországra, életét, tudományát a magyar nemzetnek szentelni, ha Pesten valami állásra szert tehetne. Igértem a közbenjárást. Augustusban Pestre érkezvén, Budenz érdekében első sorban Toldy Ferenczet kerestem fel. Nem ígért semmit. Azután a n. Hunfalvi Pálhoz mentem. Hunfalvi Pál egész lelkesedéssel fogadta az eszmét s nagy készséggel ígérte meg, hogy Budenz bejövételét lehetővé teszi. Lakása után tudakozódott s kijelentette, hogy írni fog neki maga is.

Budenznek szülőföldéről Rasdorfól 1857. aug. 29-ről hozzám intézet leveléből még is az látszik, hogy ez ügyben az első tudósítást tőlem nyerte: »Tegnap kaptam — írja németül, mert bosszúságára levelemben meghagytam neki; Írj németül — a te várva várt leveledet. Lám nem ok nélkül bízam én annyira Hunfalvi úrban. Most átláthatod magad is, hogy engemet előérzetem helyes irányban vezetett, midőn szemeimet arra a férfira irányoztam, kiről magad mondád — és ezt magyarul írta le — Isteni dolog ezen ember közelében lehetni.« Leveled vétele után tervemet közöltem szüleimmal is, s ők készséggel egyeznek bele Magyarországra jövelembbe. Levelét magyarul zárta be a következő sorokkal: »Egyéb-

aránt nagyon örvendek, hogy egészséged most oly jól van, s azt hiszem, hogy most már megint vagy elemedben. Azonkívül szépen köszöntöm a Papot és a Marosyékat, sőt tégedet is kedvesecském, ha úgy tetszik. Isten veled. Barátod Budenz.»

Elhatározását tett követte. 1858-ban máj. 16. mint tudva van, csakugyan bejött Magyarországra. Mind Hunfalvi Pált, mind őtet egy kis csalódás érte. Hunfalvi azt hitte Budenzről, hogy lutheranus s e hiedelemben a pesti luth. gymnasiumban tanári állást szerzett részére — s mikor aztán kisült, hogy Budenz r.-kath. vallású, másutt kellett neki állást keresni. Így jutott Budenz elébb Székesfejervárra a r.-kath. gymnasiumhoz, hol két évig tanított német és görög nyelvet. Nem szívesen tartozkodott ottan. Ezt igazolják hozzám intézett levelei. 1860 jan. 20-ról ezt írja: — »mondottam is neked, hogy mire és hová állanak szándékim. De már azt se tudom, vajjon oly hamar léphetek közelebb azoknak teljesezéséhez mint gondolám. Mindenben első Conditio sine qua non, hogy Pesten lehessenek. Akartam és akarok még most is jövő őszre Fejervárt cserélni föl Pesttel.« Mindjárt utánna írja. »Jó bizony az akarat, de mielőtt valamely állomás biztosítva nincsen, nem tehetem. Megint bizonytalanságra kitenni magamat — koránt sincs kedvem, hiányában más segédforrásnak, miből tarthatnám magamat. Irodalmi munkásság, melyre tán alkalmas volnék, nem hajt semmi életre valót. Ugyan is meggyőződtem már arról, hogy az ember — tán másutt sem, de Magyarországon sem olyan tudománynak nem adhatja magát, melynek az életben még nincs nyugvó pontja, nincs valamely praktikus oldala, ha csak nem bír elég anyagi erővel, hogy az élet fentartásáról nem kell, hogy gondja legyen. A tanulás ebből rám nézve az, hogy a classica philologia és egyéb hasznos ismeretek mellett kell maradnom, s annak mint valamely jogos (törvényes) hitvesemnek időm, erőm jobb részét kell szentelnem, habár szívesen túltennék rajta; további következés ez, hogy csak ritkábban magyaraltaji kedvesemhez mehetek látogatóba bár mily kecsesítőleg is int,« e levélben említést tévén a magyar ruha elkezdett viseléséről, megrójjá azokat, kik magyar ruhában is németül csacsognak.

1860. máj. 17-ről ezeket írja Székesfejervárról. »Tegnap másod esztendeje mult, hogy a pesti Dunapartra szállék, hogy lábam először magyar földet érinté, s azóta mindig csak azt tapodta. Ez annyit teszen, hogy Magyarországon való életemnek két éve elmúlt és hála Istennek nem veszett el. Tapasztaltam kedveset is, nem kedveset is, tekintettem az emberi élet forgásába, s tanultam, miképen csak önálló magatartás tarthatja fenn az e forgásba oda vetett egyént. Azt mondtam, hogy magyarországi életemnek mult első két éve: de nemcsak a magyar földszinén, hanem az emberekkel is éltem, a kik azon laknak, a magyar nemzet fiai között — és úgy érzem, hogy életem e nemzet fiaival is mind inkább összeforr, oly láthatatlan erkölcsi kötelékekkel kötözve hozzá, melyeket csak fájdalommal szétszakaszthatni. . . . Eltökéltt határozatom, hogy ez iskolai év végével az itteni állásról lemondok és Pestre megyek. Leszek inkább akármí, csak Fejervárt többé nem leszek magára hagyott. — Elmenetelem el van tőkélvé, bátor nem vár is engem Pesten biztos állo-

más vagy kecsegtető remény, hanem mindenféle bajlódást és nehézséget kell képzelnem ott is. — *Οὗτος παρεσκευασμένην ἔχω τὴν Ψυχὴν*, hogy kiállok akárminemű sorsnak. Ott tudom legalább élek — nemcsak, hogy táplálom nyomorult tetememet.»

Csakugyan híven határozatához 1860. aug. 30-án Pestre költözött.

Mi volt valódi rugója Budenz amaz elhatározásának, hogy elhagyván szülőföldét, az idegen Magyar-hazába költözzék, azt igazában csak az ő lelke tudta. Én több körülményben gondolom feltalálni annak magyarázatát. Először is részemről, míg együtt voltunk, soha meg nem szüntem előtte a magyar hazát és nemzetet magasztalni, és kétségtelen hogy sikerült benne irántunk bizonyos rokonszenvet ébresztenem. Aztán ott volt a vágy, az ismeretlen után: ismerni a magyar és vele rokonnnyelveket s talán a gondolat is, hogy philologiai működését itten több siker koronázza s talán nem tévedek ama sejtelmemben sem, hogy legalább akkoriban nem ragaszkodott a német ifjú annyira hazájához mint p. o. a magyar. Éppen Budenz legjobb barátai Büchler, Geisler, Nöldecke mind az idegenben keresték boldogulásokat, dicsőségüket — egyik keleten, másik északon. De hogy volt, hogy nem volt, tény, hogy hazánkat megszerette s örömet lakozott itten, mi pedig egy jeles magyar tudóst nyertünk benne, kinek emlékét méltó megőrizni.

NAGY LAJOS.

KÉT ADAT KISFALUDY SÁNDORHOZ.

I.

Kisfaludy Sándor 1814-ben írta »Hunyadi János« cz. drámáját, de nyomtatásban 1816-ban bocsátotta közre. Azért választotta inkább a drámai, mintsem az eposi alakot, mert így »minden ember, még a hazának leányai is« megismerik. De az a reménye nem valósult. Drámája sose került színre, hanem — mint Bayer József helyesen megjegyzi (A magy. játékszín története I. 487) könyvdráma maradt. Ennek oka nem a viszonyok mostohaságában, hanem az író egyéniségében található. Kisfaludy Sándor nem termelt a dráma írásra. Hunyadijában a történelmet, az áttanúlmányozott kutatókat annyira nyomon követi — maga is bevallja — hogy műve inkább dialogizált história, semmint valódi dráma. Főtörekvése a hazafias érzés gerjesztése volt. Maga mondja az előszóban, hogy drámáját nem úgy írta, mint poéta, hanem mint hazafi, aki hazájának minden tehetsége szerint szolgálni kíván. (K. S. minden munkái 4-ik kiadás IV. kt. 10 l.)

Hunyadijának egy példányát tisztelete jeléül megküldte levél kíséretében József főherczeg nádornak, akihez való közelebbi viszonya közismeretű. E levél közzétételével szolgálatot vélek tehetni nemcsak azért, mert még ismeretlen az irodalomtörténet barátai előtt, hanem azért is,

mert bővebben megvilágítja a költő felfogását, mely őt a Hunyadi János élettörténetének dramatisálásánál vezette s irányította.

Euere Kaiserliche Königliche Hoheit!

Der durch das wilde Aufbrausen einer mächtigen Nation, und den unaufhaltsam hintobenden Orkan der Eroberungssucht Napoleons veranlasste Sturm der jüngstvergangenen schrecklichen Zeit, der die durchgewühlte Welt aus ihrem physischen, politischen und moralischen Jugen zu reissen drohte und die zertretene Menschheit blutig geiselnnd zusammenwürgte, konnte nur durch den entflammten Patriotismus aller Nationen endlich besänftigt und gestillt werden.

Ein ähnlicher Sturm, aus Asien daher wüthend, bedrohte Europa, die ganze Kristenheit, am nächsten aber Ungarn in der Mitte der fünfzehnten Jahrhunderts. Mohammed der II, den stolzen Wahlspruch; »Wie ein Gott im Himmel, so soll auf Erden ein Kaiser herrschen; und dieser wolle Er seyn, weil er die Kraft und Macht den Willen und Muth dazu besitze« im Munde führend, hatte schon das griechische Kaiserthum zertrümmert. Schon donnerte er an der Grenze Ungarns. Europa und der Vatican zitterten. Da trat Johann von Hunyad, der von seinem eigenen König und einem Theil seiner Mitbürger verkannte und verfolgte, Staatshalter Ungarns mit seiner kleinen Heldenschaar, und dem zusammenge rafften Volke Johanns von Capistran auf. Er kämpfte und besiegte den Schrecken der gebildeten Welt; und rettete nicht nur das schon verzweifelnde Vaterland, sondern Europa und die Kristenheit. — Auch diesen fast an Wunder grenzenden Sieg konnte nur die alles überwindende Stärke und Gewalt des hochlodernden Patriotismus Johanns von Hunyad, und eines kleinen, aber besseren Theils von Ungarn erkämpfen.

Ich wagte die Catastrophe dieser Geschichte in einem historischen Drama darzustellen. Es ist das erste ungarische Original Werk in dieser Gattung, treu nach der Geschichte behandelt. In einer Zeit der Noth, worinn nur unlängst alle Nationen sich befunden, würde es seine patriotische Wirkung nicht verfehlen.

Ich lege es Eurer Kaiserlichen Königlichen Hoheit und der Durchlauchtigsten Frau Erzherzogin in tiefster Verehrung und Unterthänigkeit zu Füßen.

Eure Kaiserliche, Königliche Hoheit! Wenn es mir gelang den frommen Helden meines Vaterlandes, den grössten und berühmtesten Mann seiner Zeit, seiner würdig zu schildern, so verdanke ich es dem hohen Glücke, das mich zur Zeit der letzten Insurrection als Flügeladjutanten in die Nähe Eurer Kaiserlichen Königlichen Hoheit stellte. — Ich war Augenzeuge, und sah die Tag und Nacht wachende, nie zu ermüdende Sorgfalt, — ich sah das ewige Streben des Geistes, das ewige Flammen des Herzens, Gutes und Grosses zu wirken, — und die sich selbst nicht achtende Aufopferung, womit Eure Kaiserliche Königliche Hoheit für König und Vaterland, und für das allgemeine Wohl und Glück sich hingeben. Ich sah die Königlichen Tugenden mit jenen des Ersten und Grössten Burgers vereint alle Schritte Eurer Kaiserlichen

Königlichen Hoheit begleiten; — und wagte es, mich fähig zu fühlen, den grossen Mann meiner Nation zu schildern, der eben so, wie Eure Kaiserliche Königliche Hoheit, am Ruder meines Vaterlandes stehend und waltend, Ungarn beglückte. — Es ist die Schuld der neidischen Zeit, dass sich keine Catastrophe des Glückes und schimmernden Ruhmes entwickelte, die in den Eichenkrantz der auf Eurer Kaiserlichen Königlichen Hoheit gesegneten Haupte ewig grünen wird, auch die Lorbeern Johans von Hunyad geflochten hatte.

Ich lege mich Eurer Kaiserlichen Königlichen Hoheit zu Füssen, und ersterbe in tiefster Unterthanigkeit.

Eurer Kaiserlichen Königlichen Hoheit

Sümegh am 25 April. 1816.

unterthänigster Diener
Alexander von Kisfaludy.

(Ered. Orsz. Ltár. Acta praesid. Palat. fasc. 48.)

II.

Az Orsz. Levéltárban, József nádor elnöki iratai közt (a 63-ik csomóban) feltalálható az az emlékirat is, mely Kisfaludy Sándor összes munkáinak legutolsó (4-ik) kiadásában a VII. ktben 545 lapon a Toldy féle kiadás után van közölve. A kiadó: Angyal Dávid nem tudván bizonyosan az emlékirat elkészültének idejét, azt a költő levelezéseire támaszkodva, igen helyesen 1839. január elejére teszi.

Az emlékirat készülésétől legelőször abban a levelében találunk említést, melyet öcscséhez Jánoshoz irt s mely dátumul csupán 1837-et visel. (VIII. kt. 566 l.) Ez a datum alighanem hibás s helyesen talán 1838-ra kell tennünk. Ebben a levélben ugyanis azon kívül, hogy a nádor elé terjesztendő emlékirat készültéről értesíti öcscsét, egyszersmind arra is kéri, hogy compulsoriumot és egy meghatalmazást küldjön neki, hogy a szélütötte Nagy Sándorné hagyatékára az igénykeresetet az öcsce nevében is megindíthassa. E levélre János 1838 decz. 14-én válaszolt, Sándor pedig ennek kapcsán 1839 jan. 14-én felelvén (VIII. kt, 572 l.) ugyanazokról a dolgokról folytatja a szóváltást amelyeket az állítólagos 1837-ki levelében megpendített: a compulsoriumról s a Nagy Sándorné féle dologról; továbbá küldi neki a „Sümegh den 10 Jänner 1839“ datált emlékiratot, hogy azt a nádornak juttassa a kezébe. Nyilván való tehát, hogy a két levél közt nem lehet egy esztendei időköz, hanem hogy az 1837-re datált levél legkésőbb 1838 utolsó hónapjaiban (novemberben?) kelhetett.

Összevetvén az emlékiratnak az Angyal által kiadott szövegével a nádorhoz benyújtott eredeti kéziratot, azon kívül, hogy a kéziratban mindig *K. K. Hoheit* van, a nyomtatottban pedig többször csak *K*,

Hoheit — egyes szavakba találtam eltérést. A nagyobb eltéréseket, egymással szembe állítva, csak azért jegyeztem ki, hogy Angyal Dávidnak a kiadásban követett dicséretes szövegkritikáját lehetőleg teljesebbé tegyem.

A negyedik kiadásban:

... durch Eure K. Hoheit bewirkten Wohlthaten, besonders für den erwiesenen und bewährten ... (548 l. 11 sor.)

... (die Bauern in eigentlichsten Sinne abgerechnet) (549, 8)

... viel weniger zu einer wirken- den gereift wäre (549, 12)

Die Religionsparthey ausgenom- men, stehen die Männer gleicher Farbe nur einzeln da (549, 13)

... sey es durch Absolutismus oder Constitution regiert (549, 22)

Az 550 l. 5 sorban werden-nel végző mondat után hiányzik a következő:

... und der gesetzmässigen Con- sultation (552, 7.)

... und in diesen Individuum muss sich das quonique und parce- que der politisch gegen einander stehenden Franzosen sich fest umar- men (554 l. 1.)

... als (protestantisch - demok- ratisch zu reden) Nationalgüter (554, 8)

... und einen grossen Theil der theils wirklich, theils zu verführenden demokratisch liberalen Katho- liken in sich fasst (554, 14)

... mitunter auch älteren Unadeligen, welche bey ihrer Geistesbil- dung es wurmt (554, 27)

A kéziratban:

... durch Euere K. K. Hoheit erwiesenen Wohlthaten; besonders für den ämtlich gewährten Schutz.

... (das arbeitende, gemeine Volk abgerechnet.)

... viel weniger zu einer zusam- man wirkenden Gesellschaft gereift wäre, und besonders jetzt bey dem seit dem Jahre 1825 herrschenden constitutionellen Regierungssystem je dazu kommen könnte.

Die Religionsparthey ausgenommen, welche sich immer mehr auszudeh- nen und zu befestigen scheint, stehen die Männer gleicher Farbe nur ein- zeln da.

... sey es rein, oder Constitutio- nell-monarchisch regiert.

Besonders seit dem die Masse des Volkes, der Bauernstand, nach den neuesten Urbarial Gesetzen sich immer mehr und mehr zufrieden zu stellen scheint.

... und des Landes Institutionen

... und in diesem *Parceque* könnte jedes *Quonique* bestehen.

... als Nationalgüter.

... und einen grossen Theil des wirklich — und auch noch zu bekehrender demokratisch liberalen katholiken in sich fasst.

... mitunter auch Adelligen, die ihr Vermögen verschwendet, und älteren Unadeligen, welche bey ihrer Geistesbildung es wurmt.

.. und möchten ihre Unterthanen wie Viehe misshandeln (555, 19)

Das Feuer des demokratischen Liberalismus glüht also meistens nur in der Jugend, verrauchend im männlichen Alter und ... Gefahr ist dabey ... (555, 22.)

.. woran es sich halten soll, die Religions Interessen bey den Protestanten ausgenommen: denn die Katholiken sind jetzt sehr tolerant. (556, 16)

.. um nicht Hungers zu Sterben . . Colonialsessionen übernommen (557, 12)

.. so wird das Zalader Comitay in seinen künftigen Instructionen vermutlich die Interpretation dieses Gesetzes von den versammelten legislativen Gewalten fordern (559, 2.)

In der letzten Insurrection sind aus den hier befindlichen privilegirten Marktflecken, gegen 500 Adelige gestellt worden. (559, 5.)

Da die Absicht dieser meiner Denkschrift ist, den, theils auf Erfahrung, theils auf scharfe Wahrscheinlichkeiten gegründeten jetzigen Zustand Ungarns Eurer k. k. Hoheit u. s. v. (559, 8.)

Die Quellen, woraus ich überhaupt schöpfte, sind entweder eigene Erfahrung, oder freundschaftliche wörtliche Mittheilungen aus jenen Gegenden, meistens in Föred vernommen, denn ich wechselte mit Niemanden aus ferneren Gegenden Briefe (559, 13)

.. und aus welchen Gesichtspunkten sie die Gegenstände betrachteten, (559, 20)

.. unsern Palatin frey wählen zu können, (560, 28)

.. da in der Nachbarschaft hiezu

.. und misshandeln ihre Unterthanen.

Das Feuer des demokratischen Ultraliberalismus glüht also meistens nur in der Jugend, verrauchend im männlichen Alter, und wieder neu aufflammend in der nach wachsenden Jugend. Gefahr ist dabey ..

.. woran es sich halten soll, als ein Theil der Nation.

.. um nicht Hungers zu sterben, dann colonial Sessionen übernommen.

.. so wird man die interpretation dieses Gesetzes vermuthlich von dem künftigen Landtage fordern.

In der letzten Insurrection sind aus den hier befindlichen privilegirten Marktflecken gegen 500 Adelige gestellt worden, welche jetzt contribuieren.

Da die Absicht dieser meiner Denkschrift ist, den jetzigen Zustand Ungarns Eurer k. k. Hoheit sat.

Die Quellen, woraus ich überhaupt Schöpfte, sind entweder eigene Erfahrung, oder scharfe Wahrscheinlichkeiten, und auch freundschaftliche, wörtliche Mittheilungen aus jenen Gegenden, bald da, bald dort vernommen.

.. und aus welchen Gesichtspunkten die Umstände betrachtet wurden.

.. unsern Palatin, wenn es darauf ankommt, frey wählen zu können.

.. wo in der Nachbarschaft,

ein schreckliches Gegenbeispiel geschah (561, 17)

... unter verschiedenem Vorwand, in verschiedenen Richtungen, in gewissen Zeiten bereisen dürfte (562, 26.)

Welch ein Glück wäre diese für das constitutionelle Ungarn (564, 7.)

Er ist jetzt unstreitig der erste Mann in der ungarischen Hierarchie (565, 1)

... sonst von Milch und Honig überfließende Ungarn (565, 23)

Die Contribution wird nur durch harte Mittel, Pfändungen u. s. w. sehr karg eingetrieben (566, 12)

... aber viel weniger verkaufen ersetzen, demnach die k. Kammer dabey nicht nur nicht verlieren, sondern vielleicht noch gewinnen würde (566, 29)

... solche wiederlegen zu müssen (567, 28)

In diesen Lebensjahren kann der Faden sorgenvoller Menschenleben durch wiederige Zufälle leicht abgeschnitten werden (568, 10)

ein schreckliches Gegenbeispiel aufgestellt worden.

... unter dem Vorwand, das Land kennen zu lernen, in verschiedenen Richtungen bereisen dürfte.

Welch ein Glück wäre diess für Uns!

Er ist jetzt unstreitig der ausgezeichnetste Praelat in der ungarischen Hierarchie.

... sonst so reiche Ungarn.

Die Contribution wird durch harte Mittel, als Pfändungen u. s. w. sehr karg eingetrieben.

... aber viel weniger verkaufen ersetzen, ja vielleicht übersteigen würde.

... solche durch Erzählung der Thatsachen wiederlegen zu müssen.

In diesen Lebensjahren kann der Faden eines mühe und sorgenvollen Menschenlebens, durch wiederige Zufälle, so jetzt an des Tagesordnung sind, leicht abgeschnitten werden.

DR. ILLÉSSY JÁNOS.

RÉVAI MIKLÓS LEVELEI PAINTNER MIHALYHOZ

— Negyedik közlemény. —

„*Malum ex hospitio 1794.*“¹

Reverendissimo Praeposito Rátóthensi Michaeli Paintner.

Altum indormieram meo veterno,
Quod largum mihi taedium, dolorque
Induxit docilis malo frequenti
Vltro cedere, meque iuuat alma
Rerum obliuio, torpidusque sensus
Ad res, quae varie geruntur, omnes.
Sed nunc hospitium, optimum quidem illud,
Et carum mihi, si iocosque suaues,
Et conuiuia lauta, lectulumque

¹ E költemény ugyan nincs meg a Paintnerhez intézett levelek között, de kéziratárunk más csomagában Paintner egyéb kéziratok emlékeivel egybekötve. Jelzése könyvtárunkban 10 E 22/2.

Mollem, et dulciter otium recorder
 Solutum, vacuumque cura edaci:
 Hoc nunc hospitium tuum misello
 Vt magno mihi stat malo, quietum
 Perturbans animum, diebus vsque
 Incumbens mihi, noctibusque totis
 Crudele hospitium tuum, et molestum,
 Cur late patuit mihi, recluso
 Illo praecipue malo cubili?
 Quo me bibliotheca fascinauit
 Incautum tua; stultiorque sumsi,
 Vt peius peream, tuos libellos
 Mecum, heu! illecebris nimis refertos:
 Quales nec potuit furens Calypso,
 Vafro nec gremio fouere Circe.
 Hos cum debeo lectitare, multum
 Bellis implicitus tuis Poetis,
 Ido Cunichio, tuo Zamagna,
 Doctis, grandiloquis, piis, venustis,
 Cor ipsum penetrantibus Poetis:
 Furtim, nescio quis, subiuit ardor,
 Et praecordia concitauit ima
 Inflammata suo potenter igne.
 Et nunc perpetuo, furente mente,
 Sic carmen meditor male inquietus:
 Vt vix euigilans, dieque tota,
 Et caute veniente nocte sera
 In longas tenebras; breuemque somnum
 Constanter numerus ferit recursans.
 Sed, dulcis Michael! nihilne tanto
 Iratus tibi pro malo rependam?
 Si sic vexor ego tibi cauendo,
 Jam vexabere tu mihi legendo.
 Namque largiter obruere multa
 Hac farragine, quam redux paraui
 Hoc, de quo queror, improbo furore.

A következő levél külső czimzése. Von Wien. Reverendissimo Domino
 Michaeli Paintner, Praeposito B. M. V. Anunciatae de Rátoth, Incl. Comitatus
 Soproniensis et Veszprimiensis Tabulae Judiciariae Assessori, Domino et Patrono
 Colendissimo

Per Budam.

Veszprémii
 Rátóth.

29.

Nicolaus Michaeli Praeposito Amico Dulcissimo. Heri cum Ianioni-
 bus feliciter perveni Viennam, quo ipso die tuus Kurzius sepultus est.
 In coelis aget itaque rem meam, non vero Viennae. Ad Kereszturum me
 convertam. Inaudita est haec vexatio, cui exponor. Okolitsányi me ad
 Consilium remittit: in Consilio autem nemo mihi fauet. *Silvanus* totus
 est, ut audio, in Piaristis restituendis, vel potius vexandis. Mirum Refor-
 matorem! Ego supplicem tamen meum libellum Regi exhibebo, vt certius
 deveniat Budam. Nam si ego Budam misero, metuo, ne penitus suppri-
 matur, et sic prorsus opprimor. Parce brevitati, parce confusioni. Vix mihi

consto prae moerore anima. Interitum meum quasi praesentem exhorresco. *Moriar potius quacunque morte infamissima, quam ad Piaristas redeam, carnifices meos.* Vale 27 Febr. 1795.

30.

Reverendissimo Domino Praeposito Ráthothiensis.
Michaeli Paintner.

*Fortunae Ludibrium*¹ Nicolaus Révay.

Habeo tibi gratias, cum pro libris mihi amice commodatis, tum pro affectu tuo in me singulari et constanti: dum eas tranquillo aliquantulum animo referre potuero vberiores et publicas. Epistolam expectas a me fuso calamo scriptam. Nondum ita convalui, ut diu narrem iactationes meas, quin renouem infandum dolorem, tametsi patientia iam fere induruerim. Paucis interim accipe. Me Budam descendisse, ut negotium Secularizationis securum reddam. Sensisse me et hic eorum malevolentia impetum fuisse, qui me a Numismatica petenda dimotum esse voluerunt. Rem hanc mihi nunc saltem videri saluam: expectare certius Consensum Regium. Pro Numismatica primum noluisse me concurrere ob perturbationes meas: concurrisse tamen propterea potissimum: quod ex Catholicis unicum Magyarium intellexerim compariturum, duos praeterea Reformatos, quemdam Száldobosium emeritum vel vagum potius ministrum, et Széplakium anno superiore Göttinga reducem. Száldobosium hominem vanum egregie prostitutum esse. Magyarium, me, et Széplakium aliquid ponderasse. In Magyario promouendo et protrudendo omnia fuisse adhibita: in me reprimendo nihil relictum: quid futurum sperem, propterea nihil mihi superesse. Moliri me tamen omnia, si quomodo apprehendam Lányium, quem audio totum a Majlátho pendere. Scribam serius plura. Nunc vale, et me porro etiam ama, si infortunatum amare potes.

Jaurini. 15. April. 1795.

31.

Reuerendissimo Domino Praeposito, Michaeli Paintner, Amico Dulcissimo,
Adflictus Nicolaus Révay.

Horreo scribere de rebus meis: quod calami mora, mihi tristes vicissitudines meas recolenti, acrius recrudescant animi vulnere; viuaciusque se menti sistat infausta sors mea lugubri sua et terrifici imagine: quae me tot acerbis fluctibus admonet ita natum esse, ut perpetuum sim crudelis fortunae ludibrium. Praestat eicere ex animo omnem praeteriti mali memoriam, calloque obducto ferre fortiter iniuriarum reliquias, dum et hae leniores fiant patientia. Certe ego fugio de his vel sermonem jacere, nisi talis me amicus prouocet, qui, si iuuare nequeat, saltem indoleat tam multa indigna et iniqua perferenti. Quoddam solamen est miseris

¹ Elkeseredésében a szerencse játékának nevezi magát Révay.

sentire bonos sui commiserescere. Hac ego spe veni ad te, ut ex tuo amico in me animo, quem mei rerumque mearum sollicitum saepe amanter prae te tulisti, aliquam moeroris mei levationem capiam. Sed et hic ludit me error, quem scriptis prius litterulis euitare potuissem. Ceterum, dum te reducem expecto, satis me Bibliotheca tua distraxit, satis et Monasterium Zircense, quamquam utrobique valde senserim te mihi defuisse. Et ita sunt res meae nunc constrictae, ut vel hac longiore mora te conveniendi desiderium vehementius mecum auferam, quam attulerim. Tu nondum compares, et ego domum iam trahor. Amicam nostram confabulationem, quam speravi, supplere debet ingratiissima mihi scriptio. Quæris itaque, quo loco sint res meae, quibus te aequè tangi, ac me ipsum, saepe amice et scripsisti, et coram dixisti. Habe isthic tristem omnium seriem, et fac me quantocyus sentire eam tuae commiserationis dulcedinem, quam afflicto mitissimus tuus animus denegare non potest.

Hunc annum habui omnium acerbissimum. Jam satis nosti ingrata illa, quibus ob Rhetoricam Jaurinensem ab homine auarissimo indigne exagitatus sum. Mirabar Presbyteros, et Religionis Vindices, qui cum eorum communem agebant, tuta ac salva conscientia in tam efferata erumpere potuisse. Jactabat Rhetor Violaceus se cum suis ita mihi viam stravisse in Dicasteriis, ut mihi nulla reliqua sit spes quidpiam obtinendi: descriptum me esse meis veris coloribus: hominem me esse de religione suspectum, corruptis moribus, vagum, et adeo non eruditum, ut nec Grammaticam Scholam merear. Tuli hanc criminationem tanto leuius, quanto atrocior fore et creditu difficiliorem putabam omni homini ab affectibus libero. Sed nunc fero iam aegrius, cum sentiam iniquitati in me tanta licuisse, ut rebus tam falsis et absurdis pene fides habeatur.

Narrabo interim Secularizationis negotium. Si quis, ego certe graues habui causas, cur me a Religione liberari cupiverim, in quam inuitus attrahebar,¹ et in primo iuventutis flore enormi vexatione pene obruebar. Reclamavi intra quinquennium. Difficultate et iniquitate tam temporum, quam locorum reprimebar. Nunc, cum tot alii, quibus Religio mirum in modum fauit, et quos sinu suo gestabat, tamen eam cumulatim deseruerunt, Dispensatione facillime impetrata: et ego, qui *vexas claustrales* iam septem decem annis foris varia fortuna vitabam, volui me penitus ab his emancipare. Nihil eorum neglexi, quae ad formalitatem pertinere putabam. Exoraui titulum mensae, obtinui Episcopum recipientem, Provincialis praescitum et consensum scripto exhibui, Romanam Dispensationem impetraui, Placetum Regium, ut primum et hoc necessarium esse intellexi, per Supplicem Libellum quaesivi. A Rege bene animatus redii. Sed illis aliter visum est, qui mihi ob Competitionem Numismatice indignabantur. Cum reliquis, qui in Secularizatione revera clancularie sine praescitu Provincialis agebant, cum aperta vexa confundebar, quasi fugissem labores publicos et nisi Scholas docuero, ad Capellaniam compellar. Denegata praeterea testandi facultas. Quamquam hanc nec miror. Nunquam enim mihi ita fortuna favebit, ut decedens testari possim. Place-

¹ Religio itt szerzetet, rendet jelent, amelybe akarata ellen csalták el.

tum hoc, quod obtinui, crudelitas est eorum, qui Regis sancto nomine abutuntur.

Mihi ob merita mea, ipsius Regis Clementi Rescripto, et Consilii Intimato Collaudatorio, illustrior debetur statio. Semper cum laude docui, annis iam undecim. Ultra quingentos florenos mei privati aeris impendi in Scholam Delineatoriam, cum Civitas eam oppressam esse voluerit. Feci ex mente Aulae, pro publici commodo. Sum praeterea et iis dotibus praeditus, ut quidvis aliud etiam cum plausu possim tradere. Sed hostibus meis, mentium tyrannis, praeplacet me perpetuo esse vel Normalistam, vel abiectum Capellanum, utrobique, praecisa omni spe alicuius solatioli pro ingravescente senectute. Atque haec omnino fera tyrannis est, quasi nata simus mancipia, denegato omni a Publico iuvandi olim studio, cogi tamen nos omnibus viribus in vili servitio totam vitam Publici causa impendere!

Ego non poteram credere, ut omnes omnino hac feritate esse possint. Quia exturbatus sum ex Numismatica, et futuro anno scholastico multas intellexi stationes esse variandas, desendi Budam, ut me mature insinuem pro commodiore aliqua Cathedra. Quidam usque ad Primatem me protruserunt, ut peterem Exhortatoris officium in Academia Poseniensi cum annuo 500 florenorum salario. Principem porrecto Supplici Libello sensi aperte fauentem. Collaborabat in hoc tuus etiam Prayus, quem adii saepius. Ecce autem a Szerdahelyio, et eius asseclis, tonitrua, fulmina, desperatio. Saeuior, quam Balogii furor. Tonus non modo idem, sed grauior et interimens. Prorsus nihil mihi deferri posse aiebat Mercurianus in Re Litteraria, et aperte id quidem, quod homo sim, qui non possim non offendiculo esse Iuuentuti, cuius nunc integritati tantopere consultum esse cupiunt. Speciosus hic quidem titulus: Sed quomodo tantum a me malum timetur? Quia non sum veritus, versus anacreonticos scribere, multa praeterea scriptis meis intexere, quae orthodoxiae adversa sint, meque tam haec, quam illa superiora, arguant nec religione esse bona, neque integris moribus. Quia homo sum vagus, inconstans in vocatione, qui Piaristas deseruerim. *Versus inprimis mei Hungarici de Corona scripti seditiosi, insultant Austriacis, jugo servitutis et Monarchiae assuetis*, insultant cineribus Nitzkyanis, insultant Balassae, tantae auctoritatis viro. Quia, si haec quoque abessent tam enormia, iam senesco, et Fundo litterario non possum post breue servitium oneri esse. Servitia, quae apud Normales Scholas praestiti, utut insignia, debet Civitas Jaurinensis, non Fundus Litterarius, suo praemio condecorare. Si hoc fallat, adest Episcopus, Patronus meus, Fautor, Dispensator, ille me iuuet, ille ornet. Ille Episcopus, qui Jesuitis ita est offensus, ut sibi a scomatibusne in officiosis quidem litteris modum scit ponere. Aduertis haec defensionibus meis saepe interrupta, et dilutis iniuriis novas iniurias fuisse prouocatas. Homo ferreus debuit modestia et patientia mea frangi.

Quid faciam? ubi auxilium implorem? Cedendum temporis iniquitati. Solabor me interea recte futurorum conscientia. Haec certe nihil mihi tam enorme obicit. Adoro Deum meum in veritate et spiritu. Praesto boni Sacerdotis officia. Cuius sum patriae etiam feruidior, quam

esse deberem. Et hoc est vitium meum, quod isti nunc crimen esse volunt. Fidelis sum Regi, loquuntur Scripta, loquuntur seruitia mea. Neminem offendo. Fero iniurias. Multum lacessitus tarde provocor vel ad me defendendum. Faciet bonus Deus adhuc diem mihi illucescere, quo pateat mea innocentia, et hostium error, ne dicam malitiam.

Ex Fundo Studiorum nihil solatii spero. Nullum a Ciuitate ingrata expecto fatigiorum proemium, quae et tu vidisti magna et insignia, et tam Consilium quam ipse etiam Rex et laudauit, et proemio digna pronunciauit. Episcopi gratia, ad quem relegor, fluxa est: nunc amor, repente odium. Homo tota die, ut ille ait, furore armatus. Qui benefacta expositionibus et obiectionibus reddit acerba. Quidquid boni unquam accepi, id omne certe iam millies relui acerbis vexationibus. Homo nimia fortuna insolens afflictis insultat. Vides, quam tristi sim statione.

Anno futuro constitui Conuictores seruare, ut me debitis eximam, in quae inuolutus sum improbo meo Litteraturam Hungaricam promouendi studio, et Scholam Jaurinensem sustinendi feruore. Vtinam Balogius, et ceteri, non mihi nouos ponant obices. Omnia timeri possunt ab his, qui omnia audent.

Mercurianus ad suas partes traxit Lányium. Etiam Novákus, quem nunc Budae primum salutauit, eo fere tono loquitur. Certe mihi non fauet.

Ignosce, quod te rebus ingratissimis onerem, et saltem commiserescat te mei. Nolo abuti ultra etiam tua patientia, tametsi non omnia exonerari, quae mihi a vilioribus etiam acciderunt. Cum tanta in me liceant crudeli fortunae, abiectissimus quisque putat et sibi ea in me licere. Vale, et me solare quantocyus saltem amicis tuis litterulis. In tua Bibliotheca. 11 Octobris 1795.

32.

Reuerendissimo Domino Praeposito Rátóthensi, Michaeli Paintner, Nicolaus Révay.

Currum tuum cum impositis vasis testaceis feliciter reuectum esse puto. Res Grimmianae altero die, cum per me commode tradi non potuerint, detuli ipse ad Domicellam Gemingianam, quae iam Sponsa est Comitis Battyányi. Apud Praepositum Majláth mandata tua executus sum fideliter. Placuit Viri iocus, tanto magis, quod Electio Passaviensis penes Capitulum sit, et seriem avorum de probato stemate requirat. Praepositus nunc Budae est, nepotem suum eo devexit. Et Szuneritsius iam se Budam contulit cum tota sua familia, priore die Jovis, 22 octobris, movit hinc divisus navi et curru. Ea erat in me humanitate, ut et ad me, hominem licet humilem et abiectum, valedictum venerit, ultroque omne sondium atque operam in me iuvando liberalissime obtulerit, meque amicissime provocaverit, ut data quacunque occasione fidenter ad se recurrerem. Vtinam Virum bonum et de me praeclare sentientem Szerdahelyius non impe-

diat! Vulnera Budae mihi *ab hac bestiola* ferociter inflictâ nondum incipiunt sanari. Imo horridiora metuo, quae patientiam meam superabunt, et me *ad extrema* arripienda impellent. Consilium e debitis emergendi vix si irritum non est futurum. Nullum enim Convictorem adhuc habeo, et id quidem, ut sentio, malevolorum dehortatione. Rumor est Baloghium Directoratui Jauriensi inhiare. Hunc si obtinet, tunc ille profecto, non modo Convictores omni conatu inhibiturus est, sed a Schola etiam mea Latinam Juventutem pro suo in Graphidem bruto animo omni severitate arcebit, quod fideliter fecit antea integro octennio in sua Rhetorica et Convictu. Nihil mihi reliquum est, nisi ut appensis alis Daedaleis crudeles has terras Quantocyus fugiam. Nam ab ingrata etiam Civitate, cui ex schola mea operose et sumptuose instructa et per octennium sustentata magnam laudem attuli, nec minorem, ut confido, utilitatis probam dedi, uti cum dolore observo, ex conspiratione et studio undique impetor et affligor. Oderunt omnes ubique Episcopum meum, Capitulum, Civitas, Diocesis, Consilium, Cancellaria, et nunc ob recentem suam de Schmidtio vestro officiosam Relationem de vobis quidam plane abominantur. Quae res saltem me non feriret! *Ferit tamen*, et fere ad desperationem. Putor enim huius Episcopi nescio quam non dilectus esse cliens, quod Secularizationem meam, magis mei Mayeri interposita opera, quam animi sui inclinatione promoverit. Ut ergo ille sentiat, ego vapulo. Obiurgor crudeliter, quod mea causa iam toties pudore suffundi debeat, quod commendationes pro me factae contemnantur. Narravi tibi de Exhortatoris Officio in *Academia Posoniensi*, pro quo apud Primate[m] supplicavi. Vtinam hac in re Rauschero non fuissem obsecutus! Suasit ille, ut Episcopi mei commendationem ad hanc rem multum vtilem futuram expeterem. Epetii. Quid ille? Dat quidem et Commendationem, *sed etiam Dimissionem a Diocesi*, quam non petii, licet conditionatam illam, claram tamen mihi, ne illi petendis commendationibus amplius molestus esse pergam, si in eius Diocesi manere velim. Novi hominis morem et animum. Quare mihi nec Episcopus meus favet, multo minus me beatum redditurus est unquam, nec illi me ferunt, qui mihi Episcopum favere et per illum me satis beatum fore putant, sed errant, et malitiose agunt, rapti coeco impetu. Vides ergo, quam tristi et acerba sim sorte. Adsis mihi tu unicus, qui unicus me noscis, et mihi iam dudum indoles. Dimissionis meae inanitatem doleo ob insertam conditionem. Nam illa quidem ego secus uter, si fuisset simpliciter ut Dimissio scripta ad quamcunque Diocesim. Meae sane Supplicationis iniqua est haec Interpretatio. Susinoo demisse, me pro Exhortatoris officio supplicare, peto Episcopi Commendationem ad id obtinendum necessariam ex Rauscheri mente. Et ecce orasse mihi appingitur: me Dimissionem petiisse a Diocesi. Onero te his, et fortasse abutor etiam tua bonitate. Sed quando te unicum habeo, *ad quem confugere possim*. Da hoc dolori meo solatium, fer benigne has molestias. Procura mihi in Austria Diocesim. *Desero ingratham mihi Patriam*, in qua ex errore uno in alium immerens et nec cogitans vel invitus protrudor et ingurgitor. Saluto tuam Theresiam. In habitu, exhausta omni pecuniola, questus sum, inter cetera etiam hoc viatico me destitutum esse. Vltro mihi

dedit *mutuam Schedulam Bancalem quinque florenorum*. Sperabam me reduce occasione hanc benevolentiam reddere posse. *Sed me et hoc lusit.*¹ Cupio eam exoratam esse, ut patientiam habeat, brevi rependam. Dum mihi opportunius provideas pro tua in me benignitate, solare me interim saltem tuis litterulis. Vale Jaurini. 27 Octobr. 1795.

33 I.

Reverendissimo Domino Praeposito Michaeli Paintner Nicolaus Révay.

Desperabam iam te venturum esse, et abitum meum urgebat assumendorum Convictorum sollicitudo, quam rationem unicam inivi, cum cetera mihi omnia male verterint, ut ex debitis aliquomodo emergerem. Eram praeterea vehementer perturbatus etiam Szerdahelyiana tam aperta inimicitia. Die sabbathi, pridie quam tu advenisses, me sequente die dominico iam certo abiturum, ut tum constitui concurrente etiam temporis mutatione, necessitas extremas impulit, ut penuriam meam tuae Theresiae detegerem. Obtulit illa statim *quinque florenos, quibus* saltem domum remeare possim. Doleo tibi me de hoc nihil dixisse. Sed parces temporum angustiae, parces perturbationibus meis.² Alioquum multis te oneravi querelis, diu usus sum tuo hospitio; nolui tibi et hac petitione molestus esse, e longa praesertim via reduci. Tot donis perceptis et hoc donum abste extorquere, verebarne immoderatio fit. Saepe me et eo satis torqueo, quod me ob malam fortunam meam oneri esse oporteat amicis meis. Convictorem nullum omnino obtinui. Tanto mihi omnia deterius cedunt. *Despondi iam penitus animum*. Ipsa *laus ab Academia Viennensi* mihi trita, quae me animare debuisset, occidit et perdidit. Summa est laus, sed mihi summum malum peperit. Legeris eam isthic adnexam in copia. Merui hanc laudem, merui fortunam etiam laudem benigniorem. Primus introduxi hanc Scholam Jaurinum, initio ingratham ob rei novitatem, deinde gravem etiam ob necessarios sumptus. Ne oneri essem Civitati, et Institutum hoc ne odiosius redderem, ipsas res summe necessarias, tametsi adessent Mandata Regia, minus ursi; meis propriis sumtibus malui tam Scholam sublevare, quam etiam hospitium cum indigna vexatione mihi assignatum emendare. Discipulos Vario praemio, et frequenti subsidio praesertim pauperes, humanitate item, multaque patientia attraxi, et semper copiosissimos detinui. Aliis genio indulgentibus, ipse fere necessariis me defraudans, labore improbo tam diurno, quam etiam nocturno optatum progressum tanto plausu, quantum haec schola iam saepe retulit, certis speciminibus factum fuisse probavi. Ingratus ad haec Senatus me et Scholam meam contempsit, Camerarii

¹ Még a vendégszerető házban kölcsönvett 5 frt utiköltséget sem tudta megtéríteni!

² Bizonyára szemrehányást tett neki Paintner, hogy nem tőle, hanem a gazdasszonytól kérte kölcsön azt a néhány forintot.

vexarunt, Oeconomus Civicus cum familia sua in area Scholarum, eiusque *farinae* ceteri viles homines, *Satrapae*, Satraparum uxores, *Aurigae* multa me eaque indignissima molestia onerarunt. Dum malo remedium quaererem apud Senatum suas faeces defendentem, omnia in deterius labi coeperunt, in calumnias, infamationes, et apertum contemptum. Queri locis altioribus nolui, ne liti me involverem. Positis tam conspicuis meritis sperabam omnia haec ingrata cum honore effugere posse. Scis, quae testaverim. Sed hic homines aliqui, nescio quo malo affectu abrepti, omnia mihi non modo denegare, sed me in summam etiam invidiam trahere adnitebantur. Regia Ordinatione debetur mihi tandem aliquod honorificentius praemium; sed ipse Rex impediendus est, ne benignus sit, fictis criminationibus mihi summe noxiis. Scis, quae putem. Acerbissime fero, me seditiosum proclamari. Superior Director, quia tantus sum Delineator, ab hac Schola me dimitti non vult. Gemam ergo et porro sub debitis, imo in maiora involvar, ut Scholae honorem sustineam, adempta praeterea omni etiam spe futurae alicuius accommodationis. Si hoc munus aliquando deseruero, quia Secularizatio hac conditione admissa est, exeam deinde, iam viribus factus, tot meritis clarus, ad Cooperaturam. Omnia haec, praesertim hunc annum scholasticum auspicari volenti cum et Civica vexatio acerbior priore, mihi tot malis fatigato. tristissima nube iterum occurrissent, superata patientia extrema irrupit desperatio. Simpliciter cessavi a Schola danda. Par est enim praemium, sive doceam tam laudibiliter, sive nihil agam. Exposui Caussas Senatui. Senatus solitae suae violentiae novam addidit, ut vitet forum competens, superiorem nempe Directionem, unde malo remedium adferri potuisset, ad Episcopum confugit. Ego hoc forum iure deprecatus sum. Senatus enim abuti voluit Episcopi auctoritate, quasi flagello indignissimo, quo me postea semper feriret, quoties de foedissimis iniuriis quererem. Hanc turpem servitutem dedignatus sum. Concitatus est et Episcopus, cui occasionem eripui sese in novas tricas immiscendi: quasi non satis habeat tristium exemplorum malae procedurae. Quaerat me Senatus suo loco; loquatur Superior Director, loquatur Szerdahelyi, et ceteri hostes, iam palam in iudicio, quae sint tanta mea crimina. Convictus ultro posco Carnificis gladium, mihi et hoc nomine exoptatissimum, ut tandem desinant tot occultae criminationes, et saturari nesciae persecutiones. Si vero is sum futurus et iudicio absoluto, qui tantis encomiis efferor, *non premar sub modio, sed colloca ad candelabrum, ut luceam cum decore.*¹ Pace mea, si Delineator esse debeo, sim loco benigniore, ubi me et rem meam perdere non cogar. Callum illud, quod mihi commendas, iam perforatum des tanto malorum acumine. Onero te. Si nequis succurrere, saltem compater. Novakio, qui me nondum novit, scribe, si lubet, hoc solum, quod de me te scribere secure posse confido: me, quod Piarista fuerim, *non tamen esse Koppium*. Sub quolibet Piarista boni hi viri, uti et Lányius, Koppium latere suspicantur, et hoc errore abducti inuo centissimum quemque premunt. Szunerics S. C. R. A. Maiestatis Consiliarius ad Exc.

¹ Minden üldöztetés középett mily nemes önértet!

Consilium Locumtenentiale Regium in Studiorum Commissione Assessor Referens me novit. Notum me ipsi commenda. Mriatus est patientiam meam! Vale me felicius, miseris condole. 25 Nov. 1795.

33/II.

Raab.

Diese Zeichnungsschule ist, so wie die ganze Einrichtung derselben, vortreflich; die 46 Stück eingeschickten Musterzeichnungen sind sehr schön, die Ordnung unverbesserlich, der Eifer des Lehrers unermüdet, der Nutzen unausbleiblich; und es bleibt nur der Wunsch übrig, das die Geschicklichkeit und die rastlose Bestrebung des Lehrers höher Orten möchte bemerkt und diese Schule allen übrigen Nationalschulen zum Muster aufgestellt werden.

Wien, den 29. März. 1795.

Ferdinand von Hohenberg Director m. p.

Vincenz Fischer, m. p.

der P. P. Akademie Rath und Professoren der Baukunst.

Andreas Fischer, m. p.

der P. P. Akademie, Rath und Professor der Baukunst.

Praeceptum Jaurini 2 Novembris 1795. ab Inspectione Regia Quinqueecclesiensi.

34.

Reverendissimo Domino Michaëli Paintner Amico Dulcissimo, Nicolaus Révay.

Dolui vehementer sero me rescivisse, te Jaurini fuisse. Certe operam dedissem, ut te saltem videam ac salutem. Fortasse licuisset aliquid etiam de sorte mea clarius exponere, ut videas ea, quibus tam indigue exagitabar, non fuisse solum suspiciones. *Vexationes equidem Jaurinenses* praescidi uno ictu, praesertim in statione illa prorsus non amica propterea etiam: quod ad sustinendum scholae honorem ipse me meis privare imo et debitis onerare debuerim; nullum tamen vel hoc sacrificio facto solatium sperare potuerim inprimis pro ingravescente aetate. Nunc te rogo, ut mitiges vexationes meas saltem a vestro Ordine mihi intentas. Peto hoc a tuo amico in me animo. Ego ea nec svasi, nec scivi, nec impedire potuissem tametsi scivissem fieri; *quibus a Fenglero novissime offensi estis*. Praesul meus est, etiam Patronus: *omnem illi cultum debeo*. Quare vel *umbram in me Piaristicam* homines plus iusto fervidi *persequuntur*? Ego vos¹ certe sciens nunquam offendi: *imo colui*, vos mihi devincire studui. Nostri conatus meos, imo etiam iactationes, in edendis *Faludianis* Reliquiis, quae periturae erant, nisi ego ab interitu vindicassem, idque editione duplici. Satis fuerit me a Typographis delusum nullum

¹ T. i. a jezsuitákat.

operae pretium tulisse. Par est certe, ut a vobis protegar. Meminens mea opera etiam Makonis Dissertationem Physicam de Natura Fulminis Hungarice redditam typis Landererianis prodixisse. *Non te latent laudes Molnarianae, Horvathianae*: non latet plurimum propensus in me animus. Sed hi parvi sunt; indolent mihi, iuvare non possunt. At tu ex Diis maiorum gentium, mitratus, cruce insignis, facundus, amabilis, mihi amicus et optime addictus, age quaeso, ut mitiores vos sentiam tua interposita opera. Recurri pro Humanitate *Strigoniensi*, tam ad superiorem Directorem Poseniensem, quam ad ipsum etiam Consilium Locumtenentiale. Ut hoc negotium urgeam, iam Viennae excubo. Rogo te, commenda me Szuneritsio, cui notus sum: commenda tuo Somogyio Viennae. Commenda his, ut Lányium deliniant, quem et Mercurianus Arrogam et Sartorius Ferox mala opinione et mihi iniuriosa repleverunt, *Panegyrim tuo in me amori debitam nondum parare potui* ob perturbatas res meas: utinam eam in amoeno Strigoniensium collium recessu decantare valeam! Redde me mihi, tibi et Patriae imprimis. Saluto Theresiam tuam. Lisztium de Clade Mohacsensi tradidi ante abitum Concidero, ut eum promoveat data occasione Czirczium¹ tibi inde facilius transponendum. Vale quam optime, et ama me tui observandissimum. Viennae 1. Apr. 1796.

Si me tua epistola beaveris, potes eam ita ad me dirigere: Im Migazzischen Eckkeller gegenüber beim Silbernen Schiff Nro 677 in (sic) 4-ten Stock. Morabor hic ultra mensem.

35.

Suauiissimo Suo Michaeli Nicolaus Multam Salutem. Gratias tibi interim ago, dum eas etiam persolvere possim cumulatus. Somogyium sensi antea etiam in me utquunque propensum: nunc vero tua opera interposita totus in me est et defendendo, et promovendo. Vtinam Lányium permoveat! Adeo virum hunc sinistra de me opinione replerunt Mercurianus et Sartorinus, ut fere operam perdamus in eo reducendo. Jam me taedet rogare, et refellere. Nec multum moror Humanitatem Strigoniensem, modo ab alia vexatione liber sim. Aperte video me propterea a re litteraria tanto conatu amoveri, quia aptus sum. De industria replentur fere omnia ineptis hominibus. Ex quo principio haec ita fiant, puto, sponte tua assequeris. Male Patriae consulitur. *Sed quid ad me iam Patria*, a qua me tanto molimine et tanta iniquitate abstrahunt.

Secularizationem meam, nosti dudum, quibus causis urserim. Nihil eorum neglexi, quae huc pertinebant. Ostendi mensae titulum, docui Praescitum Provincialis, exhibui Diocesani Receptionem, recurri etiam pro Placeto Regio, primus omnium, ut primum et hoc requiri intellexi. Decisione ipsius Cancellariae eximebar a communi poena: privatorum nihilominus affectu et malevolentia causa mea cum sordibus commixta est. Indignaberis profecto, quam insigniter consulatur Rei Literariae saltem in meo exemplo. Ut cetera taceam, Schoiam Graphidis magno ardore aperui

¹ Zircz Révainak ráthóti tartózkodása alatt kedves kiránduló helye volt; a cisztercitákat nagyrabecsülte.

primus Jaurini, et promovi pari constantia, imo auxi etiam et sustentavi meis sumtibus, docui me hoc fine annis octo profudisse amplius florenis quingentis: summas laudes ab Academia Viennensi, a Consilio locumtenentiali merui: datum faventissimum mihi Rescriptum Regium: atque ego talis hic et tantus, ut iam me ipsum rideam, quomodo et quam magnifico praemio cumulor. Haec quidem tyrannis et barbaries est. In Schola Graphidis solum toleror. Meritis meis datur Cooperatura solum in Cura Animarum, eaque perpetua, etiam tunc, si serius, et novis meritis auctior et senior, viribus fractis Scholas deseruero. Lege clementissimam Secularisationis Indorsationem: *Cum dispensatus hic Expiarista Nicolaus Révay actu in educatione Juventutis qua Graphidis Professor constituatur, officio hoc ultra quoque defungi potest: si tamen subinde eidem vel alleri officio literario valediceret ad Curam Animarum pro Cooperatura exire teneatur.* Crudelitas! quod est illud alterum adhuc officium, quod supponor gesturus? et quo animo geram, quo insigni stimulo, sistat lex, me postea etiam ad cooperaturam condemnandum esse? Huic saevitiei adiectum est etiam mendacium, et regio nomine, ut *solent* malevoli *abuti regio nomine.* Nam haec praeterea sequuntur: propter id autem, quod is dispensationem hanc Romanam in suis Superioribus suis clancularie inpetratam benigno Placeto Regio illico substernere neglexerit, facultate testandi destituatur. *Putidissime!* Nihil me movet negata testandi facultas, quam mihi dudum denegavit perpetua et adhaerens mihi dura egestas; at maculam mihi inustam despueo, *despueo mendaces regio nomine homines.* Interim quae iniquitas agitur! Ji, qui clancularie insciis Superioribus dispensationem impetrarunt, pro Placeto nunquam recurrerunt, nunquam Publico serviverunt, Privatarum Domuum interpellatione liberi sunt a Cooperatura, libereque testantur. Duo sunt recentissime absoluti Consilio Locumtenentiali frustra pro more suo repugnante: Naller in Domo Győriana, et Mayer in Domo Czinderiana. Gratulor utriusque. At quod mihi innocenti, et certe bene etiam merito, eadem gratia negetur, doleo vehementer et maceror! Rososius me non audet protegere. Privatis enim literis Buda scriptis est nimium impetitus, quod duos hos iuverit aperte malos et otiosos, ut, illi solent criminari. At causa mea aequior est. Tento omnia. Rogabo Manditsium Episcopum, rogabo eius Secretarium Nitraium. Hic percurro omnia in Cancellaria et Status consilio. Si tamen nihil proficio, in his extremis extrema arripiam. Obfirmato animo nulli iniquae Ordinationi parebo, violentis extundam aequitatem. Pereo potius, quam iniqua *amplius* feram. Parce dolori. Vale. 15. Apr. 796.

36.

Reverendissimo Domino Michaeli Paintner Révaius.

Debeo hoc tuo amico in me affectui, ut recentem meam consolatiunculam adhuc in herba quantocius ad te perscribam. Duo ego nunc Viennae urgeo. Primum est, ut a vexis Secularizationi meae cum aperta iniuria adiectis liberer: alterum, ut Strigoniensem Humanitatem obtineam. De hoc secundo nulla adhuc venit Consilii Propositio. De priore vero nudius tertius intellexi

eiusdem Consilii omnino fauentem mihi Opinionem: me in ceterorum categoriam nunquam sumendum fuisse, qui in re mea insciis Superioribus clancularie nihil egerim, pro Placeto Regio primus recurrerim Publico semper summo cum ardore, et singulari cum applausu seruiuerim, ipsam adeo Altissimam Commendationem meruerim: proinde in petitione mea praesenti dignum me esse Altissima Gratia. *Nunc iam respiro aliquantulum*, nouamque spem concipio boni successus etiam in petitione mea altera. Certe Illustrissimus Episcopus Rosos, et intimus eius Amicus Illustrissimus Referendarius Somogyi, quem his diebus rediturum speramus, agent omnia: ut me tantis testimoniis laudatum honestior et commodior tandem conditio maneat, ne in explosa tam turpiter Graphide contabescar. *Poeta fortasse non contemnendus, et Hungarus ille quidem, et Latinus.* Szerdahelyius ante octiduum isthinc discessit. Cancellariam graviter offendit homo ascidus et arrogans. Tempore hoc tam difficili *non est veritus supplicare pro pingui Praepositura* Kapornokiensi. Petiit etiam Consiliarii titulum. Non neglexit virus suum iterum spargere, imprimis apud Lányium. Commode et apposite me defendi illico ipsiusmet literis amicissime olim ad me scriptis anno 1792, dum adhuc *Fenglerii mei* causa non impetebat. Graue testimonium, arma praesentia. Quae ergo passio hominem nunc mutavit? Produxi eius literas in originali, et integro adhuc sigillo. Lege sit. »Admodum Rdem. et Clarissime Pater Professor! Pro Munere Literario Erudito, et Eleganti mihi nuper submisso habeo gratias humanissimas, et profiteor me eo admodum delectari et obstringi. Opto, ut possim seruire Adum Rdae Paternitati Vestrae; quod certe data opportunitate libenter facerem propterea, quod sciam ex emolumento honoreque Paternitatis Vestrae commo, dum publicum in Re Literaria nasciturum. Commendo me porro benevolentiae et amicitiae, qui certe sum et maereo semper studiis et conatibus Adum Rdi et Cimmi P. Professoris addictissimus Seruus Georgius Szerdahelyi m. p. Budae 13. Aug. 1792.«

Hactenus ille. Ego adhuc in priore meo hospitio delitescere expectans redemptionem meam. In Bischofsgasse bey dem silbernen Schiff Nro 766 in 4-ten Stock über den Gang. Si dignaris ad me scribere, beatum me reddis. Utinam rebus esset minus angustis! rogarem te etiam pro subsidio, nam omnino anguste victito. Stipendium quotidianum est omnis meus proventus. Vale, beatus vive, et mei memor. 2. Junii. 1796.

37.

Reverendissimo Domino Praeposito Rátothensi
Michaeli Paintner,
Protectori, Patrono, Amico Dulcissimo.
Nicolaus Révay.

Gratam benefactorum tuorum memoriam me tenere tu quidem credis, etiamsi nihil scribam, neque utar illo sesquipedali agendarum gratiarum pompa. Suspensus sortis meae euentu, et sanis anxius, cum nouerim intensos aduersariorum conatus, nihil potui scribere: ita me lentus quidam moeror occupauit. Decem tui floreni commode mihi venerunt in ipsa

necessitate: hoc saltem perscribere debueram: at ne hoc quidem libuit. Aiebas tu Szerdahelyium nihil ausurum amplius aduersum me mouere: ille vero mouit acerrime. Sed de hoc gaudeo mihi, nimiumque applaudo, et quo et in me amico animo, applaudes certe tu etiam: *frivolas hominis accusationes*, quia deprauati animi malitiam aperte spirabant, *ab ipso Excelso Consilio pro me praeclare fuisse reputatas*: quo factum est, vt Cancellaria Aulica tanto me impensius protexerit. Nunc ergo certum tandem est Altissima etiam Voluntate: me *Poetam Strigoniensem* esse. Ipse mihi redditus sum, studio naturae genioque meo admodum arridenti quasi regno meo restitutus. Adde loci amoenitatem: montium, convallium, nemorumque dulcem recessum; iucundos rivulorum aviumque strepitus, praeterfluentem ingentem Danubium, Budae-Pestique vicinitatem, et quae nunc non vacat omnia memorare. Pennas columbae mihi nunc iam opto, vt eo quantocius conuolem. Vtinam vero auium more etiam victitare possem, saltem quinque hos menses, quibus nullum adhuc habeo prouentum. Hyemem certe nimium horreo. At cum tanta superauerim, et ista perferam. Vigilat Prouidentia, tanget amicorum corda, vivam interim horum benignitate. Cuperem ego tuam etiam Bibliotheculam mihi praesto esse, saltem Poeticam. At paullo remotius disto. Numquid laetior et futurus mea causa perlecto hoc epistolio? Noui animum tuum. Hunc ego et porro mihi deuinctum esse cupio. Saluta meo nomine Rostium. Multum viro huic debeo, perpetuo meo et felici apud Rososium interpellatori. *O dulcem secessum Strigoniensem!* quae ego de vobis canam tam bene de me meaque fortuna meritis. Certe non repugnabitis. Valete. Viennae. 14. Sept. 1796.

Celeberrimus ille *Batsányi* ad Bancalem Administrationem interim Practicantis nomine cum tercentorum florenorum subsidio applicitus est, dum melior pro eo apertura enascatur in aliquo Dicasterio Austriaco. Vusetits, Capellanus olim Aulicus, ob liberos sermones maxime aduersus Maiestatem, prius beneficio priuatus est, deinde Iudicio etiam Criminali traditus. Res ingratiissima Sacerdotio. Quid vos agitis? legitisne iam militem? Austriacorum summa est de Hungaris Exspectatio. Denisii Musam ad Hungaros habe.

Bella mea Oeconomula Viennensis, quae mihi litteras obsignaturo hoc ipso momento lumen adfert, te multum reueretur. Jam non cupit ad te venire, quia tædio contabesceret, cum tu tam diu soleas domo evagari, vt priore vice fecisti. Litteras tuas aegre sexta demum septimana accepimus. Vides, quam mihi iam etiam nugari libeat. At conticeo, ne quis Mercurianus nouam criminandi segetem nanciscatur. *Facessant: qui Curios simulant et Bacchanalia viuunt.*

38.

Reuerendissimo Domino Praeposito, Michaeli Paintner,
Amico Suauissimo, Nicolaus Révay.

Sopronii apud Sororem tuam honorifico sumus prandio excepti cum Auro et Socio meo. Dolui, cum Affine tuo, Principis negotiis eo prorsus tempore grauius occupato, notitiam, tuaque commendatione aliquam

amicitiam, contrahere non potuisse. Diuulsi a Theresia tua, multum illi commendauimus, vt gratias tibi quam plurimas nostro omnino nomine ageret et haberet de liberali tam longae vectionis beneficio. Postea Rakosinum defleximus, *ab Episcopo admodum benigne ac iucunde excepti*. Auer maturabat reditum, Novákii, vt scis, rogatu, vno itidem prandio expertus ac demiratus Praesuleae hospitalitatis magnificentiam, in ipso autem habitu etiam liberalitatem non contemnendam. Laetus enim discessit venerandus senecio donatus Scheda Bancali 50 florenorum ad levandas itineris expensas. Ego cum Socio meo tres dies sum moratus, aequae praeclara cumulatæ munificentiae parte. Socii gratia deflexi Kismartonium, Neostadium, ac Badam. Viennae Denisium nostrum salutavi, tua mandata fideliter executus. Iucunda illi fuit salus a te missa, non item excusatio de Scriptoribus vestris nondum exactis. Vehementer cupiit te plus otii habere posse. Probavit tamen etiam negotia tua perquam honorifica, imprimis illa, quorum Praesidem agis in cura pupillorum. Post unam septimanam, Socio meo in Hungariam reuerso, quod reliquum habui duarum septimanarum tempus, volui literariis laboribus maxime in Bibliotheca impendere; sed me abstraxit frequentior amicorum interpellatio, non plane ingrata, post tot imprimis animi integri graues diuexationes, quae honestam respirationem iuste exposcebant. Illud tamen tempus omnium iucundissime exegi, quod suauissimae cum Somogyio consuetudini beata me sors iuuit impendere. Isto ego Viro nihil vnquam amabilius, nil dulcius expertus sum, in tanta illa, qua eminet, dignitate; sine fastu, totus blandus, totus sincerus, mihi, rebusque meis intime addictus. Gloriatum sum de tua apud illum et postrema hac beneficentia. Sed vide Rostium, quid fuerit molitus apud Rososium pro suo egregio illo Socio, Innocentiae corruptore. Jactabat homo foemineus Virum optimum tua opera iam adeo a me abalienatum esse, vt ne nomen quidem meum audire velit. Somogyius tamen securum me reddidit, et ipse semel, iterum, ac tertio satis superque expertus sum, haec sine successu tentata fuisse. Venturi anni autumnales ferias partem magnam apud Somogyium ad Papam eius suauissima imitatione spopondi me exacturum; partem reliquam agam tecum prolixius, quam hoc anno licuerit. Solus veniam, vt tibi arctius adhaerere possim. Majláthum, qualem describebas, stupui; et dolui tam graui incommodo onustum. Rettuli querelas tuas, dolere te, quod saepe tibi tam proximus, tamen te invisere negligat. Respondit: »a' lurko fiatalabb nálamnál, ő könnyebben jöhet hozzám; négy selyem birkát választottam ki számára, ha meg látogatatt volna, szépen el hajthatatta volna.« Tu nunc vide, vt rem tibi destinatam plene tuam reddas. Secure me testem prouoces, hominem illi gratissima mente deuinctum, qui etiam coram te libens gratusque memorem eius in me beneficentiam recentissimam, qua mihi debitum 50 florenorum solenni scripto promte condonauit. Credo Virum hoc eo etiam pronius fecisse: *vt Fengleri Piaristae in Auerum Jesuitam elegantem munificentiam ipse Jesuita in me Piarista rependeret*. Hoc quidem liberalitatis certamen opto saepius. Vterque dare potest, nos vero accipere, ego inprimis, qui re adhuc satis angusta certe subsidiis valde egeo. Sed iam Comaromiensia audiar. Nouus Director, Sigismundus

Schvartzl, Piarista, Quinqueecclesiensis viginti et duorum annorum Humanista, Vir Bonus, Tatae meus ante viginti octo annos Condicens, Munus suum egregie auspicatus est, dicta eleganti ac graui Oratione inaugurali, ad quam audiendam conuenerunt inuitati, non pauci de vtroque Magistratu, Civico et Comitatus, reliqua item satis frequens nobilitas, aliique Viri literati. Videor mihi et ego paullo acceptior esse, quam futurum putabam. Gratulationes mihi factae sunt non modicae, homini satis celebri, cum a lucubrationibus, praesertim Hungaricis, tum a cura disciplinae, studioque promouendi progressus literarii. Legi ex oculis gaudium, cumprimis parentum, non fucatum de filiorum commodo, de quo melius confidere coeperunt. Dabo certe operam, ne opinionem de me praeclare conceptam remissione aliqua ludam. Novákio non consulto scis me huc esse dispositum. Posteaquam intellexit, non tamen obseruatus est, vt ex pluribus audio, aegre ferre. Conueni cum eo Budae vltimis Octobris diebus apud Szuneritsium. Sed tu vt vales? vt currunt res tuae? Saluto Theresiam, pro sollicitudine in via mihi praestita multas refero gratias. Ama me tui amantissimum. Comaromii 3 Novembris, 1799.¹ Si ad Zircenses diuerteris, saluta meo nomine Patrem Priorem, Virum Optimum, quem me Zircii morante valde doleo domi non fuisse. Confirma consiliis tuis Fratres reliquos.

39.

Michaeli Suo Nicolaus Salutem et Felicitatem. Quam me diu et morbi impediuerunt in rescribendo, et labores, fractae meae valetudini non satis benigne iuncti. Vtinam, vt petii, in Patria tua quiescere potuissem potius! Illud certe officium lenius tulissem. Sed me ad labores placuit damnare, opinor, vt citius obruar, et ad solatium aduersationum ante tempus moriar. Vtinam tamen iis vel inuitis, et ringentibus, viuam etiam post funera. Venerandum Senecionem, quem mihi tantopere commendaras, semel tantum adire potui. Ille me iam ter inuisit. Non dudum gratificabar ei Carminum meorum Libello. Vide, eo munere motus Senecio, quid postea egerit. Mitto tibi eius carmina. Sentio prouocationem hanc esse, sed ego fractus viribus modo nil possum. Reuera ita aeger et miser sum, vt me descripsit. Quae a te ad huc intacta sunt, ea ipse in ima pagina meae chartulae adnotauit. Nescio, an existant in Farragine diuersorum Carminum, quae hic tibi accludo, melius a te conseruenda, et, si ita visum fuerit, etiam edenda, si nondum essent edita. Ea ego cuidam discipulorum meorum rapui, ne margarita inter porcos periret. Describit pluribus Elegiis Bellum Borussicum. Habet etiam quasdam epistolas per occasionem intersertas. Si me mors non rapit, Tusculum tuum futuro autumno certe inuisam, tanto libentius, quod me tam

¹ 1796—1799-ig ismét megszakad levélgyűjteményünk, mely Révaynak esztergomi működésére és Kulcsárral való összeférhetlenségére vonatkozólag mélyen hallgat. Időközben tudvalevőleg áthelyezték Rév-Komáromba.

mature ipse inuites. Sed patietis me etiam Fűredinis thermis vti, quas medici iam hoc vere suadent faciendum, si per officium liceret. Dēbebo me diuidere, et recuperatis viribus etiam ad Somogyium conferre. Adhuc Viennae hoc ei promittere debui. Summum hoc mihi solatium est, Insignem et Illustrem hunc virum mihi bene affici. In *Gänseweydio* video nihil esse praesidii. Abbas ille de Valle¹ multa iam antea vomuit; vomit, quod verisimile est, et modo plurima. Nihil moror. Vomitu suo tanto se luculentius prodit. Quis, quid et pro quo vomit? Ille nempe Clauigeri socius. *Eb ebnek bardtja*. Et hic, et ille probe vbique noti. Optimo Somogyio questus sum de minis Gänseweydii nequitia in me iactatis. Ad quae ille sic me breuiter solatus est, et confirmauit. *De árthatott-e azért?* Illo haec tempore dicta sunt; cum, quae volui, omnia obtinui. Quomodo oves tuae hyemem tulerunt? Placet mihi animus tuus in Dei voluntate acquiescens: *non tamen omnes infulati irreligiosi estis*. Pia vox, digna tiaris: fiat voluntas Dei! Et confido Dei voluntatem eum fuisse, vt tibi, rebusque tuis faueat. Pro quo et ego gratias Deo agere una tecum non desinam. Sed miror Tertinae suboluisse aliquid de tuis his ovibus, qui ad te confugerit pinguem iam Praepositum. Fastidia, credo, expertus, multo pinguiorum, quam tu sis, et Tyrnauensium, et Varadinensium Infulatorum, in Bacuntiam confugit. Quid vero Theresia tua? est ne, vt erant molimina, reuera expugnata? Res est sane lepida quinquagenarias spontulas videre. Vel aegrotus risi multum, quod vterque nostrum eodem fere tempore fideli obsequio priuandi fueramus. Nam et meam Catharinam, annos quinquaginta tres natam, quidam lanio etiam reluctantem in matrimonium ducere admodum connitebatur, Constantiam tamen mulier praestulit insignem, iam annos viginti at vnum vidua, et prius matrimonium non satis benignum experta: noluit et secundo laniari. Szentmiklosius Antecessa meus, et tuus olim Connouitius iam anno priore ad Patres migravit in Szaladinensi Comitatu, in Patria sua. *Edmundum Doslern*,² hic ob morbum officio suo liberatum, Novákus Quinqueecclesias euocavit ad supplendam interea Schwartzlii cathedram. Coelo mutato fortasse valetudinem recuperaturus est. Cum Auero notitiam me contraxisse gavisus sum: quod Virum tam probum integritatis meae testem ea notitia nactus fuerim. Sed is homo lepidus abiit testem in coelo potius acturus, vbi ego Iudices alioquin benigniores habeo. Apud *Pecus illud Bakonyiense* nihil vbique profecturus erat. Sed frendat Denk cruentus Aper: dummodo non laedat. Non autem laedet, quoniam Integritati praesto est Justitia. Extorsi clauum Herculi, cum eius fere laboribus successerim tot iam vicibus. Comminuo caput, dentes effringo, quiscunque me malitiose lacessiuerit. Tam tum feror effectus, tam iniqua, et tam indigna tam saepe expertus. Et hic mihi, quod mirere, Augiae stabulum purgandum relictum est. Purgauī, Deo sint laudes, vel aegra valetudine. Te exoscu-

¹ Itt közölhetetlen kifejezés van az apát czíme gyanánt beleszöve.

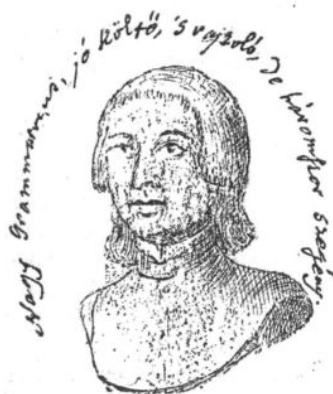
² Doszlern Edmund a rend feloszlatását átélte benczés tanár volt; ki a rend visszaállításakor szintén visszatért és sokáig pozsonyi igazgató volt.

lor, Theresiam, si adhuc tua est, saluto. *Czirtzenses*¹ reuereor, pro hospitalitate nunc quoque gratias ago. Vale, sed firmitus, quam ego, *qui mortem iam in visceribus habeo*. Noli longam meam taciturnitatem itidem taciturnitate punire. 6ª April. 1800.

40.

Nicolaus Michaeli Suo Salutem.

Post discessum tuum concinnaui Applausum Episcopo Transilvaniae Eum tu leges apud Somogyium. Nam illi submisi, quod Virum mei amantissimum sciam lucubratiunculis meis non modice oblectari, siue Latinae illae siut, siue Hungaricae. Rogavi vero etiam editionem per Kerekesium curandam. Adiectam habes hic et alteram Elegiam, quam cum voluptate scripsi ad frequentes, easque dulcissimas, tuae amicitiae significationes, in aliquod tandem grati memorisque animi testimonium. Vtinam in ea decantanda per morbum meum felicior esse potuissem!

*Révai Miklós.
Ön kerek' műve.*

Sed dabo operam, vt alteram, quam lubens sponendi, lubensque canam, tuis laudibus multo viuaciorem consecrem. Praeclarae tuae occupationes, et facta il lustria, quorum et ipse testis admiratorque sum, materiam mihi suppeditant amplam et iucundam. Theresia tua festo S. Annae Zirczii comparuit in nundinis, bouemque socio destitutum vendidit. Ea occasione rediui ad Secessum tuum potissimum librorum causa.² Nunc iterum Zirczicum remeo. Taedia suspensae expectationis meae, dum tu redeas, leuabo noua aliqua occupatione literaria. Vtinam aliquod mihi solatium Vienna adferas! Valde animo deiicior, quod nullae mihi adueniant literulae. *Si me fata Comaromii reliquerint, moriar certe futura hyeme, redeuntibus morbi mei incommodis, quae magnis impensis*

hoc anno, feread incitas redactus, aegre discipuli, loci cumprimis mutatione, mihi quidem ob multas aquas iniquissimi. Aliud mihi coelum quaerendum est, sed quies quam maxime. Csapodius praeterito Domini die ad nos diuertit, sed turbata aliquantulum valetudine reditum properauit. Sequentie die Veszprimium ingressus apud eum prandi in hospitum frequentia. Aderant enim, Füredino deflectentes, Junioris Csapodii Mater, Soror item, Gyömörei Coniux, huiusque Titia, deinde Szegedius Örsensis. Hunc, oblata occasione, praeclare de te loquentem cum voluptate audiui; vt proinde

¹ Zircz-et úgy látszik németesen mondták ki akkor *Czircznek*.

² Rátóthra vonult vissza.

mitior illi esse debeas de iis, quae nescio quando, iniquius de te effu-
tiuit. Ea certe nunc retractasse videtur. Vale quam optime, quamque
incundissime, et mei, vbi opus fuerit, bene memor. Vrge quietem meam.
Vale iterum, et me porro etiam ama tui amantissimum. In Secessu tuo ¹
31. Iulii, 1800.²

41.

Nicolaus Michaeli suo, Amico Suauissimo.

Die Martis hora quarta pomeridiana feliciter pervenimus Sopro-
nium. Primum erat, vt epistolam tuam Sorori traderem. Responsum
habebis, vt primum Maritus redierit, fortasse per eundem hunc Aurigam,
Subditum tuum. Hunc ego hominem tibi commendo; sobrie se gessit per
totam viam, quae ipsi dari iussi in diuersoriis, accepit vt benevolentiae
dona et cum multa gratiarum actione. Reducem propter securitatem
comitor scripto meo. Tibi pro innumeris tuis beneficiis iterum gratias
habeo innumeras. Episcopus multos et magnos habet hospites. Ego, qui
eius aulae tenorem noui, nunc me non obrudo; serius ero ad obsequia,
cum ipsi magis vacauerit a magnis vt paruos respicere possit. Con-
descendi apud meum Tóthium, qui te multum reueretur. Obruitur suis
adhuc laboribus ex officio. Theresiam saluto. Curabitur a Sorore tua, vt
calceos accipiat aptiores. Somogyius Vienna recta via properat ad suum
Comitatum. Ordinatis illic negotiis grauioribus redux breuiter carpet ruris
delicias, quibus haec tempora admodum iniqua sunt. Quantum tamen
licebit obsequar Patrono. Et tunc te fortasse iterum video. Terret me
Sopronium immani rerum omnium pretio. Diliberandum mihi est de fixa
mea sede. Quidquid statuerò, non te fugiet. Ama me, et protege. Sopronii
16 Sept. 1800.

42.

Michaeli Praeposito Ratóthensi, Amico Suaissimo, Nicolaus *Praepositus*
*de Providentia Diuina.*³

Si non reserasses egregii Mártonfii epistolam ad me exaratam,
ne tu grauius, et in amicitiam nostram, et in te ipsum peccasses. Nam
primum veniam inuicem dedimus ad literas quascunque, quod nulla essent
inter nos arcana. Deinde priuasses tu te ipsum voluptate illa, quam ex
iis literis te cepisse non mediocrem valde gaudeo. Et mihi credas, velim,
meam quoque voluptatem ex ea epistola dulciorem accidissem, quod eam
a te cum tanto laetitiae sensu praegustatam ad me transmiseras. Nulla

¹ Rátóthon.

² Ezen 40. számú levélhez van mellékelve 40b) jelzés alatt egy toll-
rajz, mely köré jelesünk e szavakat jegyzé: »Révai Miklós önkéze mive.« »Nagy
grammatikus, jó költő s rajzoló, de háromszor szegény.« A rajz tulsó lapjára
pedig latinul írta a következő dedicatiót: »Habe similitudinem capitis mei, iam
com(a) fictitia (paróka) ad arcenda ingruentis hyemis incommoda, modeste capil-
lati. Verba Nicolai Révai ad Paintner seipsum eidem offerentis.«

³ Tréfás gúnynyal az isteni gondviselésről címzett prépostnak nevezi magát.

mihi euenire possunt fortunæ dona tam illustria, quæ non minus me afficiant, si non etiam amicis meis communicata aliquam excitent gratulationem. Tuo plausu amica tua gratulatione, beatior me sentio ex mei Mártonfii propenso in me resque meas animo; qui eius literis tanta cum dulcedine spirat, tamque luculenter emicat. Sed quo in me est affectus Mártonfius, putasne non et illum magnopere mihi gratulari de tuo in me animo, quem in Elegiola mea, tuis in me tam conspicuis meritis ob amicium hospitium consecrata, æque cum gaudio legit, ac probauit? Certate, quaeso in me protegendo, et animando; vt iis rebus viuam, fortiorque sim, quibus vos vtrosque multum delectari satis intelligo. Quam te amo, quam etiam disauitanti cupio, ob tuam illam de rebus meis multam sollicitudinem, vtrisque tuis literis amanter expressam. De statione Sopronii figenda initio satis fluctuabam; quod exiguae meae pensiunculæ nullam hic futuram sensissem accessionem, et tristem praemetuissem egestatem in ciuitate rerum omnium, quæ ad degendam vitam faciant, pretio ad horrorem enormi. Jam fere abiturus eram, sed Tothii me sollicitudo retinuit, qui mihi praedare prouidit de auxiliariis vitæ subsidiiis. Eius opera duos obtinui conuictores, Sigismundi Horváth, et Comitissæ Ignatiæ Festetics filiolos. Hi victum, quem dare debeo, et inspiciendæ curam, satis large remunerantur: singuli in aere parato tercentis florenis. Ea, quæ in naturalibus promiserunt, praesertim Horváthius, centum florenos facile superabunt. Rependent praeterea etiam Institutionem in Arte Delineatoria. Haec computata florenos fere octingentos efficiunt. Hospitium quoque commodum mihi obtigit, et, quod multum miror, satis leui pretio, florenorum tantum sexaginta, in domo Szluhaiana, in tractu superiore; quatuor cubicula, quorum duo satis ampla sunt, culina spatiosa, ac lucida, ambitus item, qui penum meam capiat, ac tecti demum, cellarii, cameraeque lignariae pars competens. Sed anxium me tenet adhuc adhaerens tamdiu Suprema Resolutio Regia de Jubilatione mea. Valetudinem satis restitutam nolo iam amplius periculo exponere. Alioquin, vel sine Scholarum incommodis, hyemis rigor, mihi semper iniquus me satis probabit. Intelligo Deos Budenses insidias mihi struere, opinionem de me depromisse; vt, si conualuero serius, iterum ad Scholas redeam, ad mitius tamen officium, Directoratum cogitant. Sed hoc puto de stylo tantum esse. Nam et Magyari, ita ad quietem missus est. Praeterea leuat sollicitudinem meam Concurrentium pro Directoratibus et frequentia, et potentius patrocinium. Viennenses denique Dii Maiores, qui mihi dudum quietem optant propter Literaturam Hungaricam, vt fortiter confido, ab hac me molestia etiam restitutum plene liberabunt. Hoc incommodi habeo tamen in suspensio hoc statu quod nec salarium, nec pensionem lenare possim. Re superata sciam demum, pro quo tempore quid et neglecti salarii et pensionis titulo sim accepturus. Interea viuendum tamen est. Quam sum Tothio obstrictus, quod non plane egeam! Jam habe et illud, quo sim animo Rákosini exceptus. Benigno, vsque ad meam admirationem, vt nunquam antea. Quinque diebus commoratus perpetuos expertus sum fauores, ipsas adeo blanditias, quandam etiam venerationem. Sensi haec venire a Sómogyii

Protectione. Intimior coniunctio nostra, tametsi clara, nihil prorsus offendit. Tu quidem non habes, quod vel speres, vel metuas; puto tamen magis expediens futuram, si a feruore tuo remittas. Homo, etsi vehemens, boni tamen ac placabilis est animi. Exarmatur obsequio. Habes vel ipse in te huius flexibilitatis experimentum Graneri victus obsequendi studio. Solatus sum Juuenem, qui te sibi reconciliato mirum in modum laetatus est. Nominis tui diem praeuenimus multis amicis comprecationibus cum Tóthio nostro ad priuatam coenulam, satis madentem vino etiam de meliore nota. Solemni autem prandio gauisi sumus Rákosini, quo tunc iam secundo excurri cum Tóthio ad valedicendum Episcopo, Jaurinum redituro. Sed quae nobis eo die ignaris imminebat deploratio? Denisium amisimus! Non ille viuens potuit adplaudere Jesuiticae tuae Bibliothecae. Quam indignor temporum iniquitati, quae editionem morata est! *Saltem cineres sacros solare quantocyus.*¹ Quod mihi efficiendum mandasti apud Mártonfium, curabo his ipsis diebus. Nondum potui vel illi rescribere. Res meae, adhuc incertae, tenebant calamum. Et hac de causa te quoque tandiu literis meis fraudatus sum. Iam me taedet longae morae: scribo, quae scribi possunt. Sed de Mártonfio non tibi spondeo omnia. Ejus delicias in literis fuisse, atque esse nunc etiam, certum quidem est; sed auctoris tamen nomen admodum timide refugit. Quae elucubratus est, sunt pleraque carmina fugientia, sensu teneriore scripta, quae proinde contumulata esse cupit, nunc imprimis, in ea dignitate, in quanta est. Oblectabatur nugis meis, vtque me ad plura similia incitaret, nequiter sua quandoque produxit. Quomodo mecum luserit, elegantioris literaturae aequus ac diligens aestimabor, collige ex ipsis eius verbis quae ex epistolis excerpta tibi partem satis magnam sisto, ut eius suauitate magis capiaris amicumque mihi animum penitus pernoscās: »Későn felelek. Meg engesztellek talám, ha igazán megvallom, hogy késedelmeknek fele oka ugyan sok hivatalbéli foglalatosságom; de más fele a' sok mulatság, 's vig élet. A' mit ti Tudósok tanéatatok, azt mi nem ritkán gyakoroljuk; a' miért siránkoztok, azzal bírunk. Tsóda e tehát, ha keveset frünk? Jobb is úgy. Mert hol volnának másképen ama sok szep *tristium*, 's több a' féle gyönyörű panaszok, ha a' Tudósok boldogok 's gazdagok volnának? melly sok szép vers, melly sok szép könyv nem volna úgy e' világon! Eztet ugyan tréfának véled; de még sem tagadhatod igazságát.« Vides, quam acerbe iocetur, homo, cum dulcore tamen, crudelis. *Sic vos estis Infulati*. Non miror et Fenglerum aliquando sic fere mihi amare insultasse in dandis suis muneribus, frequentibus quidem, sed semper modicis: »*Ich gebe dir immer wenig. Man muss den Vogel nicht überfüttern, dass er immer fort singe.*« Sed redeamus ad Mártonfium: »Tudtam, 's érzettem is, hogy élsz még.« Haec ille ad *Odulam meam*² quam in fine leges. »Láttam, 's olvastam igyekezetidet a' Tudós Társaságnak fel állítására; vettem még 1790-ben

¹ »Vigasztald meg mielőbb Denis szent hamvait!« Imádkozzál érte. Mily vallásos érzület ri ki több helyütt Révay keserű tollából is.

² Révay a levélhez csatolt kis ódáját érte.

verseidet; neved nélkül jött írásodat is meg esmértem; meg esmértem szívedet, midőn a' Koronáról irt munkádat vettem. És még is hallgattam. Tudjad tehát, hogy akkor szomorú voltam, 's a' változások, költözések, 's országos dolgok igen gyöttröttek. Félttem azért írni, nehogy hirtelen, akaratom kívül is Poéta legyek. Tudod e azt is, hogy haragudtam reád, úgy a' mint én szoktam reád haragudni; hogy némelly futóverseimet gyűjteményedben nevem alatt kiadtad? még pedig Deák fordítással! Habes ita in Appendice ad Elegos meos Hungaricos, Révai Miklós-nak elegyes Versei, pag. 257. Erre azt mondod: meg kellett volna inkább köszönnöd, Barátom! Igen is, ha valami jobbat adtam volna kezedre, 's azzal nagyobb becsületet szerzettem volna néked is, magamnak is. Lehetett volna is talám: de megérted okaimat, miért tartóztatom magamat attól is, a' mit úgy kedvellek, és tsak alattomban némellyeknek, a' kik érzik, némellykor valamit írogatok. Előre láthatod, 's láthatom ugyan, hogy én soha olly nagy Püspök nem lések, mint *Godeau*, *Huet*, *Bornis*, 's, a.' t. scribit haec iam Episcopus Serbiensis; de még is ezeknek udvari éltekben pendétett vig verseiket ma is szemekre hánnya a' gonosz világ. Emlékezel, hogy bánt a' *Nyájas Músával*, s veletek mindnyájan, sőt talám velem is miattad, ama' *Leo non capit muscas*, vagy is inkább az az Angyal, a' ki ezen számárnak szájával szóllott? Intelligis vtque Angelum Ecclesiae Agriensis. Tudod, hogy sok ilyen Angyal van. Ezeknek mesterséges üldözések megfojtják igyekezeteket még böltőjében, 's mi, a' kik állapotunkkal, 's példánkkal is talám valamit a' jó dolgon segíthetnénk, kényszerítettünk lappangani, 's a' mit lehet, mintegy nem tselekedve tselekedni. Vult nimirum, cum singulari prudentia, et prouehere ineundum literaturae negotium, et latere tamen, ignotusque esse crabronibus praepostere feruidis. Laudat itaque me ad stimulum, quem dixi, scitus artifex. A' nékem küldött munkádat szokott hálaadással vettem, 's más Tudósoknak kiosztogattam. A' Deák munkádat tsak most esmértem meg, és jobbagnak találom sok e'félénél; de a' mint a' Poétákkal, s' Orátorokkal szokott történni, néked nagyobb dicséretedre szolgálnak, mint azoknak, a' kiket dicsérsz; azok előtt tudni illik, a' kik mind tégedet esmérnek, mind azokat. *Az Imádságos könyvedben igaz Szentség is látszik, melly Révai mellett is elfér, 's igaz Magyarság is.* De isto Precatorio meo Libello vix scies aliquid, et admiratio te rapit fortasse, memorem illius, quod Janus Pannonicus cecinit; nemo Religiosus, et Poeta. Sed vides, quis et hic sim vel Episcopi testimonio. Mouit etiam Fenglerum Administratio Parochiae Téthensis per tempus aliquod. Auch hier bist du zu brauchen: du wirkst schon Miracln. Sed pergit me laudare Mártonfius meus. Már, a' rész szerént eredeti, rész szerént fordított Szép Magyar verseidről, mellyeket velem közlöttél, mit mondjak? Ezek előttem új bizonyági szép elmédnek, és szívednek: és ha ezeket ki nem adod (ki vévén, a' mi engemet illet) én talám valaha ki adatom. Szenvedsz ezekért, és szenvedni fogsz; *de eljő az idő, melyben az értelem és a szív, a' balgatagságon győzedelmeskedni fog!* Et vide, quaeso, quomodo me homo elegantissimi ingenii plane etiam exemplis suis reducere contendat. Fere iam super-

bio, tam aliquid singulare a me sperati, ut his artibus elegantiarum inducendus existimer. Nem ok nélkül mondom ezt: mert én is szenvedtem némely apróságokért, és talám többet fogok még szenvedni. Ambár titkon, 's csak az Érzőknek szoktam némelykor írni; de még is történt hogy kaján szemekre akadván némely apróságim, káromra voltak. Ha eszembe jutna, tennék ide néked azok közül valamit. Jól van! ime egyetske.

TEPLOMI GONDOLATOK.

Mennyeket ha képzelem földi házadba, Teremtőm!

A' szerelem' szárnyán szívem az égbe ragad.

Ha pedig egy szemmel a' szép Dórisra tekintek:

Ismég, ah! ismég a szívem a' földre ragad.

Mit tegyek? ég 's föld közt két részre szakaszszam e szívem?

Ah! nem: csak jöjjen Dóris az égbe velem.

Még egyetske. *Egy szép kép alá való Irás.*

Kartsu, furtsa, nyájas, vidám tekintete,

Virág szálhoz ütött eleven termete.

Tsillag Szeme alatt rózsát nyit ortzája,

Kéjbe mártott állán tsókra készül szája.

Gyönggyel vetekedik mosolygó ajaka.

Havat győz lány mellye, sima márványt nyaka.

Tsinos minden tagja, az egész teste ép,

Kartsu, furtsa, nyájas. Oh! be kár, hogy csak kép!

Ezeket, 's e'féleket némelyek történetből meg tudván, a' kik e'féle vétkektől irtoznak, 's *ezeknél nagyobbakat elkövetnek*, (hic mihi sucurrit Pecus Bakonyiense), bizonyos tudva lévő környüállásokra magyarázták, 's már — — — de semmi — — — lehet hallgatni is. Vel ex his satis clare conicere potes: quid fere sim ab eo in rem tuam impetraturus. Sed experimento doceamur tamen, tentabo certe. Vides, quam abunde compensem fusissima hac epistola meam sribendi tarditatem. Jam fatigatum reputo lectione. Quam me beatum redderes, si hanc iniuriam vlscisci pergeres epistola aequae proluxa. Nondum cesso. Odulam subiicio supra promissam.

NAGYSÁGOS MÁRTONFI JÓSEF ÚRNAK.

1788.

Ime még élek, magam is tsodálom,
Hogy lehet bennem mi kitsiny lehellés,
Földbe se tért még nyugalomra testem,
Élek epedve.

Üldözés, bódult fejek' üldözések,
És kaján mérgü fogak ostromolnak:
Veszteget bánat, ki fogyaszt erőmből,
'S dönt beteg ágyba.

Hol vagy, o Orvos! ki segíteni tudnál?
Szent BarátságnaK vagyón e' hatalma,
Hogy kesergésben el epedtnek újabb
Életet adhat.

Mint az áJulás hamar a' betegben
Balsamom' közlött erejére szűnik:
József! úgy oszlott nekem is keservem
A' te szavadra.

Illustrissimo Domino Praeposito et Episcopo Csapodi memora me gratum esse pro beneficiis in me collatis, et sacras manus deuote exoculari. Reueror Spectabilem Dominum Carolum Csapodi, eiusque Consortem, Matronam lectissimam. Zircenses item Sanctos Dei, praeprimis Patrem Priorem, Subpriorem, Rochum et Clementem. Nimium me obstrictum sentio Viris Optimis ob liberale hospitium mihi diu acc saepius dulciter praestitum. Adhuc oblector Patris Daudis obseruatione: *pulchrum nempe esse, ac iucundum in societate humana, duas habere aures, sed unam tantum linguam.* Saluto praeterea Adm. R. Dnos. Franciscum Nagyium, Vargam et Barnam, Dominum item Jursitsium. Sokkal tartozom, és meghálálni igyekszem szorgalmatos gondolkodását a' te Hív Tertsádnak, Gazdaságod Oszlopának, a' Takarékoság Ritka Példájának, a' Tsinosság Fényes Tükrének; de ha tseléded és embereid hivtelenségek miatt fel fordul valami házádban, 's faludban, Vékonyan visető haragos Ördögötskének is. A' Katitzám is köszönti és tsókolja ezerszer, hogy beteges Urát olly szép egészségben botsátotta haza, a' millyenben még soha nem esmérté, mióta nála vagyón. *Mert már rózsátskák is nyílnak tellyesedő artzáján.* Quam mihi prodest quies! Sed hoc Budenses non audiant. Ceterum non multum fido: Omnis caro foenum est. Vale, et me ama. 26 Octobr. 1800.

Suauiissime Michael!

Quando tanto iam duceres elegantiarum amore; ut eas, in quocunque hominum genere repertas, demirari, ac deoculari pergas: mitto tibi copiam epistolae Tumpacherianae, cui similem frustra posces vel a totius Hungariae Professoribus Theologis. Spirat illa mirificum in me Optimi Viri amorem, quo immensum recreor; sed etiam suauitatem prae se fert a nitore, illo certe Romano, qua non possum non oblectari. Id doleo, Amicum suauiissimum, praeter hanc elegantiam, aliis etiam dotibus insignem, ab Episcopo tamen non modo non aestimari, sed etiam premi iam satis dudum. Quod mirare a *foemella arrogante* effici potuisse, cui iste parum honoris videbatur exhibuisse, homo tetus literis deditus. *Illa* malesana *Scrofa*, cuius tu mihi molas duas, patrimonii beneficia, in curru lepide explicasti, *alteram ad fontem Turgó, alteram ad Durgó*, tantum potuit malorum creare. Incipe Virum tua beneuolentia prosequi.

Josephi Tumpacher, in Lycaeō Jaurinensi, Scripturae Sacrae, et Linguae
Hebraeae Professoris, Epistola ad Joannem Nicolaum Révay.
Josephus Nicolao Suo Suauiissimo Salutem.

Gratissimae licet semper mihi sint litterae tuae, nullis tamen sic delectabar, ac vltimis: quia e mortis faucibus ereptum esse te, seruatumque amicis, nunciabant: quo quidem nihil mihi iucundius potuit contingere. Alterum, in quo pariter Dei laudabam prouidentiam, est Illustrium in te Virorum insignis beneuolentia, firmaque Amicitia: qui rebus afflictis tuis tanta humanitate ferebant opem. Rara, ut ipse animaduertis, haec virtutis exempla sunt; verum minime miror, si talia contingant tibi, cuius animi mentisque insignes dōtes perspectas habeo. At id non mirari non possum: quomodo, vix vitae discrimine solutus, et cum molestis morborum reliquiis adhuc colluctatus, rerum etiam tuarum pressus curis, incertisque adhuc sedibus haerens, tantam versuum copiam, modico adeo tempore, summa cum perspicuitate, nec minore cum suauitate concinnaris. Hic certe, si vnquam alias, ostendisti perspicue: vt in ceteris, sic hac quoque in parte facilitatem tibi esse prorsus peculiarem. Pro his igitur gratias tibi ago, quas possum maximas: Virorumque, quos dignis celebrasti laudibus, nobiles virtutes perenni colam memoria.

Ad haec autem omnia accedit et illud, quod memini tibi semper fuisse in votis: libertas scilicet a publica molestia, quo literis vacares liberius: euenit tandem, rudeque donatus, obtentaque multi laboris aliquantula licet mercede, non sine laude deseruisti arenam. Si bene te noui, amicorum suauiissime! iucundissima haec erit pars vitae tuae. Quae enim tua est in instituenda iuuentute dexteritas, modo ipse velis, nunquam tibi Sopronii deerunt illustri loco nati: quos, vt nunc factum est, laudanda sollicitudo Patrum porro quoque committat tibi. Erit igitur occasio horas aliquot non sine emolumento impendendi aliis: erit et dulcis spes, teneros animos sic imbuisse, vt olim prosint Patriae. Reliquum autem grauioribus negotiis impendes; et, nunc noua meditatus, nunc veteres thesauros, quos, aut in Patriae, aut apud externos collegisti, in ordinem disponens in publicum proferes. Haec alias etiam saepius mente reuoluens, literarium otium, longamque incolumitatem optabam tibi. Partem vnā nunc impletam gaudeo, tibi que gratulor: alteram autem indesinenter tibi precor, sed hac inprimis occasione, vbi nominis tui festum ardentius haec vota accendit: quod vt per reliquam vtinam longissimam vitam! laetus, beatusque agas, maiorem in modum cupio.

Aichardum, fidelissimum Episcopi nostri comitem, die Praesentationis, 21 Novembris, apoplexia, nemine conscio, nobis eripuit. Vir erat, vt nosti, qui sic vsus est fortuna, ut maior esset in aduersis, quam prosperis. Id peculiare illi contigit: vt, qui dies illi erat Natiuitatis, et Professionis, idem esset et mortis. Vale suauiissime! Dabam 5 Decembris 1800.

43.

Nicolaus Michaeli Suo Salutem et Felicitatem.

De iubilatione mea nunc demum certior me reddiderunt suavis-
simae Sumogyii literae, eo ipso die, 27 Decembris, ad me datae, quo
Altissima Resolutio ab Aula ad Cancellariam transmissa est. Vides Viri
singularem in me affectum; qui me, diu suspensum, expectatione iamque
non modice et anxium, vt solatio lenaret, ne momentum quidem tem-
poris neglexerit. Decreti sunt itaque mihi recenti illi floreni annui ex
Fundo Studiorum, quos Consilium proposuit. Viuant! qui mihi hoc in
negotio benigniores fuerant. Scis Auctorem primum: huic quam me gra-
tum esse oporteat, sentio equidem, sed verbis explicare nequeo. Scripsi
illico Budam, Petsõni, Szuneritsio, et Klobusitzkio; vt mihi fauerent
quantocius factus etiam Ordinibus de leuanda ex Tsornensi Cassa Filiali
et pensione imposterum, et salarii parte residua. Habes itaque et tu
quod scire auebas pro tua de rebus meis amica sollicitudinem. Jam
praesta, quod te facturum spondebas literulis per Illésium missis, scrip-
turum te amplius, vbi de iubilatione mea certiora te edocuerò. Gaude-
bam nugas meas tam tibi iucundas fuisse, vt multum etiam riseris, et
Illustrissimum Csapodium non modice recreaueris. Sed vae mihi a The-
resia. Placa mihi ipsam, si quid aegrius tulisset in illo ioco innocenti.
Multum illi debeo pro diligentissima mei cura. Gratum me certe expe-
rietur, utprimum commodius stetero. Nunc oeconomolae meae ardua
sunt initia. Etiam de Denisio tuo plura te alias scripturum addebas.
Exspecto et haec quam audissime. Commendabas mihi valetudinis curam,
praeterea vt etiam moderate laborarem. Hoc quidem alterum facere debeo
perpetua Herulorum interpellatione; immo plus facio, quam quod tu
volebas, qui vix aliquid laborem. Hoc doleo, de Denisio quae coepi
scribere, ea me non potuisse perficere, primo illo doloris aestu. Nunc
iam totus langueo, tussi iterum acerba diuexatus, vt hyeme soleo. Defa-
tigor etiam cura puerorum. Elegiam ad te coepi de Denisio. Perduxi ad
viginti quinque distica. Reliqua addam tamen, vt primum licuerit, et tua,
et illius immortalis Viri gratia, cui tu in amoribus fuisti, et quem ego
quoque multum suspexi.

Cur animam dulcem, meritoque, pieque requiras:
Si quem, te certe plurima caussa monet.
Eheu! non est iam: quo tu duce, ad ardua tendens,
Pulcro coeptabas omine laudis iter.
Huic tu deliciae fueras, et sedula cura,
Aeri, atque illustri viuidus ingenio.
Felix indicio, tantoque beatus amore:
Sors tua quam multis inuidiosa fuit!
Nestora tu propius demirans, melle fluentem,
Coelestem hausisti largiter ambrosiam.
Hinc tibi etc. etc.

Exortus autem sic sum:

Cultor Musarum, Michael' quod me quoque Diuae,
Phoebus et ipse Pater blandius adspicerent,
O! dulci dudum mihi consuetudine iuncte,
Praeses, tuque meae Censor amice Lyrae!

Quis te moeror habet, quis acerbus cordis amaror,
 Lugentem chari funere Denisii?
 Obruit hic subitus te rumor, fluminis igne
 Saeuior, ereptis sensibus attonitam.

Interserui et tuam etc. Bibliothecam Jesuiticam:

Creuit in his, qui te gratum labor vrsit alumnum,
 Conscripta excubiis Bibliotheca tuis:
 Quos complexa Viros! doctrinae Lumina quanta!
 Florentis quondam Membra Sodalitii.
 Tantum opus in lucem proferre, heu! tempus iniquum,
 Muneraque, ingratae caussa molesta morae,
 Non illo te sinerunt viuente, etc.

Exspecto, quid ad hanc tuam Bibliothecam, collaturus sit Márton-fius noster, cui pariter hodie scribo, rem meam iam certam esse, atque alia.

Praecor te, et nouum annum et nouum seculum feliciter auspican-tem, quam diutissime prospere ac beate viuere. Szerentsés új esztendő! kívánok a' Trézsi Nénikének is minden testi és lelki javakkal egyetemben. Köszönöm körülöttem való gondoskodását.

Adiui tuos cum herulis nouum annum precatus. Bene valentes reperi omnes. Soror non pridem conualuit ex affectionibus gutturis. Dixi me scripturum ad te: salutem tibi dici voluerunt, quod praesto.

Illustrissimo Domino Episcopo Csapodi manum osculor. Nepotem, huiusque Coniugem reueoreor. Saluto Vargam, et reliquos mei bene memores. Fratres item Zirtzenses omnes reueoreor, quorum beneficia in me collata grata et perenni persequor memoria.

Vale quam optime, et me tui amantissimum et porro ama. Sopronii 1. Jan. 1801.

Melléklet a 43. levélhez:

FUTÓ GONDOLATOK.¹

Kérdés: *Mikor kezdődik az Új Század?*

Ez egész Esztendő, már új Század leszén,
 Annak minden napja, században részt vészen;
 Az utolsó olyan, mint az Első benne,
 Mert az első nélkül utolsó sem lenne.
 Mint a Nap fel vagy on osztva több Órákra,
 Úgy három száz és még hatvanöt napokra,
 Osztjuk az Esztendőt, de a ki elérte
 Annak első napját, már Új Század Élte!
 A ki ha most meghal, meghal Új Században
 Ám bátor meghalljon Januariusban.
 Lám! ki szerdán meghal, reggel hat Órákor,
 Szintugy szerdán hal meg, mint ki tíz Órákor!
 Ekép gondolkodgyunk egész Esztendőről,
 Századot számláló napoknak részéről.

¹ Révay ezen költeménye nincs ugyan a Paintner által számozott levelek között, de kéziratárunkba valószínűleg Paintner révén került. És mivel a fön-nebbi levélben boldog új századot (novum seculum) kíván; ide legalkalmasabbnak tartom.

Ha pedig a' Század tesz egy Székulumot
 A mostani teszi a századi számot,
 És evel kezdődött az új Székulum is,
 A mint evel múlik előbbi Század is.
 Székulumra nézve a Század esztendő
 Olyan, mint Földek közt tétetett Határkö,
 A mely midőn határt tesz az egygyik Földnek
 Jelensége is, a más Föld Kezdetének.
 Ha az Esztendőnek utolsó napjára
 Várározunk, ugymint Század határjára
 Nem lenne Században része több napoknak,
 Van pedig szintén úgy, mint az Utólsónak.
 Mert nem egy Napból áll az Egész esztendő
 Többel telik s folyik szüntelen menendő.
 Hogy egygyel kezdődik minden számolásunk,
 Az csak annyit téshen, hogy az Új Századunk
 Fel tetszven, utánna megint egygyel élünk
 Még jövő Századdal meg Új Század érünk.
 Végre, vagy Új Század, a melyhez most kezdtünk,
 Vagy az előbbeni, melyen már át estünk?
 Hogy nem előbbeni, a Számja mutattya,
 És így Új Századnak lenni bizonyítja,
 Ha pedig Új Század, már Új Székulumba
 Vagyunk, s újba lépünk mindenik Századba.

Ellenvetés.

Nemde egyszáz Forint, Százal tellyesedik?
 És még a Századik hozzá nem tévődik,
 Nem lesz az Száz Forint! Szintígy végső napján
 E századnak, léshünk a' Század határján.

Felelet.

Olvass vissza Század, az Első Forintig
 Rák módra hátrálván egész az elsőig;
 Nemde nem lesz az száz, első Forint nélkül?
 Mert ez, mint utolsó szintűgy belé kerül?
 A mint egy tsumóba kötvén Száz Forintot
 Mindenik egyaránt teszi a Századot.
 Akár egytől kezdven olvassad a Százig
 Akár Száztól kezdven, olvasd az elsőig;
 Úgy már első napja Század Esztendőnek,
 Valóságos száma Új Század üdőnek!
 Azért első napja Januáriusnak,
 Első napja is volt az ujult Századnak,
 Melly nélkül az Új Száz, Soha Száz nem lenne,
 S utolsó napjával a' Század nem telne.

Közli: DR. RÉCSEY VIKTOR.

JÁSZAY PÁL NAPLÓJA.

— Tizedik közlemény. —

6. *Vasárnap.* Reggel minthogy Nagyfaluban voltam, természetesen jókor is felébredtem, s látván, hogy az idő kitisztult, nagyon örültem, mivel már előre képzeltem azon boldog órákat, melyeket e mai napon Katicskám ölében (abban az esetben t. i. ha még szeret) tölteni fogok, s alig vártam az időt, hogy beharangozzanak, s így a még a Nagyfaluban létemről semmit nem tudó barna leányokat a templomba való belépésemmel véletlen meglepthessem. De minthogy az ördög az emberek örömeiben mindig gátat igyekezik vetni, ezen ohajtásom is alig került el a semmivé való lételt, mert Bernáth Gidának eszébe jutván a Lökre való menetel, elébb Samut, azután engem szólított fel: »Szép idő levén — úgymond — s szép leány is a háznál, e kettő inye szerint van a fiatal embernek. Gyerünk Lökre ebédre Vay Pistához; ebédután azonnal vissza jövünk.« Samu azt felelvén, hogyha nekem kedvem van, ő szívesen megyen, én is kénytelen kelleetlen reá mondtam, hogy nem bánom; pedig ha a szívembe láttak volna, olvashatták volna, hogy örömeit meg a bárány a mészárszékre, mint én ma Lökre; mivel jól tudtam azt, hogyha az ebédnek korán vége lesz is (feltevéen t. i. de meg nem engedvén) a három male contentus sógor annyira belevegyül majd a Restauráció tárgyába, hogy reám a közöttök titkon szenvedőre semmitsem figyelve, el fog ülni a veréb, mikorára Nagyfalut meglátjuk; akkor pedig holnap már Máriássyval indulni kellett, vége a Katival való lételnek. Ezen közben a harangok megkondulván, a már esztendeje nem hallott harangok hangjára annyira felébredt bennem a templomba menetel vágya s szerelmem tárgyának láthatása, hogy az öreg urnak azonnal példázatokban adtam elébe, hogy mily régen nem voltam templomban; de vigyázatlanságból kiszülvén az, hogy még két hete sincs hogy voltam, rossz kedvet kezdtem mutatni, hogy valamelyik rosszullétemet gyanítsa, s így a Lökre való menetelről önkényt lebeszéljen; de ez sem sülvén el, midőn már a harangokat is régen elhagyták, a kocsis is készenlétét jelentette, Samut kiszólitottam a más szobába, s ottan világosan kijelenttem nékie, hogy a Löki úthoz már semmi kedvem nincs, s azt hiszem, hogy itthon jobban fogom magamat mulatni, melynekutána öszveszedvén a sátorfát, Barnával együtt semmitsem hajtván a Bernáth Gida azon csufolódására, hogy hát ilyen a nemesi parola, a templomba elsiettünk. Épen könyörögtek, mikor bementünk; de én Katit, ő pedig engemet meglátván, ámbár egymásra sokat tekingetni átalottuk légyen is, nem nyomna egy nehezéknyit, a mit ketten imádkoztunk. Katicska is hol pirult, hol sápadt, hol mosolygott, hol sóhajtott; de még magam is hol hevültem, hol fáztam, s nem ülhettem vesztég két szempillantásig. Az istenitiszteletnek csakhamar vége levén, s Bekényék a templomból előtünk egymásután kísétálván; azon szándékomat, hogy templom után azonnal Bekényékhez menjek, a Darvas Tóni és Szentimrey Miklós Nagyfaluba még pedig Bónisékhoz jövelele gátolta volna meg, ha egy kevéssé a Bekényékhez leendő menetelbeli kedvemet egy kissé jobban

is ki nem nyilatkoztattam volna; mert Bónis Károly hitt ugyan Bekényékhez, de Barnabásnak haza lett volna nagyobb kedve menni, végezetre az én plánumomra ő is reá állván, a kívánt helyre csakugyan elmentünk. A leányok mindnyájan épen a kertben voltak, a honnan is valamennyin bemenvén; Katival egymás iránti kölcsönös édes érzésekkel s kézszerítésekkel töltöttük az időt. Ónody Borcsa is épen ott volt, a kit is Katiék délután haza szándékoztak vinni Eszlárra; s Kati engemet is meghítt, de én nem ígérhettem magamat, hanem megmondottam nékie, hogy én csak ma mulathatván Nagyfaluban, jókor haza jöjjenek; különben nem tudom mikor látjuk egymást, a mit ő erősen meg is ígért. Innen haza menvén, az öreg Bónis kérdezte, hogyha nem láttuk-e még Darvasékat? s mi mondván hogy nem. »No — azt mondja hiszen ők meg ott keresik öcsémuraimékat a kertben?» Mi a kertbe, tehát kimentünk, s ebédig vélek együtt ott sétálgattunk. Láttuk Katiékat is, a mint Eszlárra mentek. Ebéd után Szentimrey éjszakára Eszlárra szándékozván menni, bennünket is hitt, hogy menjünk el; s én nem levén idegen tőle, minthogy reményiletem, hogy Katiékat még ott kapjuk; — Barna be is parancsolt fogatni; de Tóniéknek még előbb kedvek levén Benyúst meglátogatni, oda mentünk. Csak Erzsi s Benyus voltak otthon; az öreg Bekény elment Szalontára, Benyusné pedig Nógrádba. Mi ott addig beszélgettünk, hogy már a 4. óra is elmúlt s Szentimrey még akkor akart elindulni, én pedig látván azt, hogyha most indulunk ki Katiékat bizonyosan az útban kapjuk, s akkor visszatérni átalván, sem itt, sem pedig ott nem lehetek vele; semmi kedvet sem mutattam a menetelhez; de Tóninak magának sem nagy kedve levén, megizentük Barnának, hogy csak fogasson ki. Ennekutána még sokáig vártuk Katiékat, de nem jöttek; míg végre csakugyan megérkeztek s kimenvén a kis kerek kertbe s már előttem oly kedves meggyfák oldalában, virító orgonafák alatt, több forró csókokat nyomtam reá. Azonban minekelőtte a kertbe kimentünk volna, megérkezésökkor a kis szobában ketten maradván megcsókoltam. A kertben egymásnak szemrehányásokat tettünk; én nékie azt, a mit Majos Danitól és Kandótól hallottam, a mit ő ugyan erősen tagadott; ő pedig én nekem azt vetette szememre, hogy minek beszéltem ki Hunyadynak a bereczki lakodalom történeteit, a mit én ugyan hasolóképen tagadtam; mert igazán mondom nem is emlékezem, hogy csak egy szót szólottam volna is nékie felőle; Hunyady pedig nékie azt hazudta, hogy én nékie mindeneket kibeszélek. Ez alatt megérkezett Recsky Bandi Fáy Ábrissal Szabolcsról. Tóni pedig azzal az ígérettel hogy Samuval együtt visszajön, el ment; én is elakartam vele menni, de a Kati marasztására megmaradtam; ámbár Katival sok titkos dolgot nem beszélhettem, minthogy a kis Zsuzsi mindig a sarkunkban volt. Fáy Abris közénk jövé, ismét a portré históriáját kezdette előhozni, a mit én már testemből lelkemből megúntam; mintha én Bekényéknek azt beszéltem volna, hogy Balog Juczi erővel küldötte volna el. Én s Kati is kértem, hogy hagyjon fel ezen unalmas dologgal, s Katit állítottam szembe, hogy mondja meg nékie személyesen, a mit mondtam. Ennekutána egy darabig a ház előtt kártyázókat néztük, s Katitól a veres kendő alatt sok sohajtás

követte kézszorításokat kaptam. Innen bemenvén, Erzsí nekünk kártyát hányt; én pedig a Kati oldala mellé állván, s bal kezemet a veres kendő alatt épen a szíve verésére tevén, szívemhez szorongattam, s később mi is a Kopkához ültünk, Kati egy *brómát* elcserélt; többnyire én mindig nyervén, az anyja arra a kártyára hagyott nékie rakni, a melyre én raktam, s így többnyire mindig egyre raktunk. A vacsora bekövetkezvén, engemet is megmarasztottak s én felsőbb dolgokról kezdvén beszélni, mindnyájan figyelmesen halgattak. Vacsora után Katitól egy csomócska czérnát elvettem, s többszöri kézszorítások után magamat ajánlván mindnyájoknak, elbúcsúztam; de a midőn elakarnék jönni, Kati és Benyus reám estek, hogy Benyus holnapután indulván Eperjesre, engem elvihet s így holnap még ne menjek haza, félig meddig meg is ígértem, de Kati búcsúzni sem akart. Azután meg arra akartak bírni, hogy háljak ott; kiváltképen Benyus s Erzsí kért, hogy legyek már egyszer az ő vendégek; de erre reá nem akarván állani, 11 óra tájban haza ballagtam magányosan. Samuék épen az asztalnál ültek. Vacsora után Samunak említvén a Benyus projectumát, ő is kapott rajta s deklarálta, hogy holnap tehát semmi esetre el nem ereszt. Ezzel lefeküdtünk. Szép tiszta s meleg idő volt.

7. Hétfő. Reggel még félig meddig aludtam, midőn Máriássy az inasát beküldötte holmimet felpakolni, de Barnabás már ébren levén, olyan okos volt, hogy az inasnak világosan megmondotta, hogy ne hántson semmit, mert már nem megyek, s mikorára felkeltünk, már csak a hült helyét találtuk Máriássynak. Früstök után Samunak eszébe jutván, hogy agarászni kén menni, lóra ültünk mind a hárman s Bekényékhez lovagoltunk, ottan Recskyt, Fáyt s Benyust is lóra ültetvén, kimentünk agarászni a Király-Telekre, s 3. nyulat fogatván, délután 3. óra tájban vissza jöttünk, Minekutána ettünk volna, elmentünk Bekényékhez, s Samuék kártyához ülvén, én Katicskával édes érzelmek között mulattam magamat. Egy kávét és egy galondot kaptam tőle. Említettem nekie, hogy még a perecz, s a többi egyéb ereklyék is megvagnak, hanem egy levele is van nálam. Ő is mondta, hogy az enyimek is megvagnak nála s egy levelem is van, a melyet Bónis Samunak irtam. Láta a tokaji hegyről írott verseimet is; hanem az egyik kosárka, épen a melyiken a nevünk volt eltört. A másikat én sokáig kértem, hogy mutassa meg, de teljességgel nem akarta; miért? — azt nem tudom. Csak azt felelte mindég, hogy meg van, higyjem el, de restelli keresgetni. — Tóni ez alatt nagyon híván Ongára magához; Benyusnak lemondottam, s Tóninak megígértem, hogy vele megyek. Erzsínek megígértem, hogy a Recskytől kapott bilétet, a melyet még ezelőtt 2. esztendővel adott nekem által, nékie vissza adom, de úgy, hogy aztán miatta az én orcám valahogy meg ne piruljon, a mit ő fogadott is erősen. Ennekutána épen naplemente tájban Erzsí, én és Kati kimentünk a kertjökben levő dombra a parasztlakadalmat nézni s onnat néztük a tokaji hegy megé sülyedő napot is. Utánunk Tóni is kijött Zsuzsival. Mi Katival itt is egymásmellé állottunk a dombon, s a veres kendő alatt ismét volt kézszorogatás; én épen úgy állottam hozzá,

hogy a szánk csaknem össze ért, s elmondottam neki azt a verset: »Ha össze üldözne a szánk, haj! be tüzes csókot adnánk.« Innét befelé menvén, minthogy már az idő setétes volt, mi ketten utól mentünk. Katicskára előbb a kertben, annakutána pedig a Benyus pitvarában egy-egy forró csókot nyomtam. Annakutána odabent késő estig beszélgetéssel s tréfával töltöttük az időt. Kati a játszó kártyából e következő festéseket húzta nagyon apropó: 1-ör. Geliebte. 2-or. Geliebter. 3-or. Freund. 4-or. Krankheit. 5-ör. Kind; s Tónival nagyon neveltünk rajta. Ott vacsoráltunk. Vacsora után Erzsi egynehány formákat adott a kezembe hogy azokat Darvas Lillának adjam által. Kati pedig búcsúzni sem akart; reám parancsolván, hogy reggel jöjjenek el, s akkor ő is ad egynehány formát. A többiektől tehát elbúcsúzván, hazamentünk, s Samuval úgy egyeztünk, hogy holnapután ő is Ongára fog jönni. Esős borult idő volt.

8. *Kedden.* Reggel Samutól s a szülőitől búcsút vevén, Tónival megindultam. Eleinte ugyan nem akart Bekényékhez bejönni, de annakutána mégis csak betértünk. Katiék, ámbár tegnap megígérte, hogy jókor felöltöznek, még akkor nem voltak felöltözve, s addig míg ők öltözködtek, mi Recskyt s Fáy, a kik ez éjjel Szabolcsra jártak, zavartuk az alvásból. Később felöltözvén; én Erzsinek a biletet által adtam, esküvés-sel is erősítvén, hogy az én orczám meg nem fog érette pirulni. Annakutána Kati a formákat által adván, egy-két kézzszorítással úgy búcsúztam el tőle, hogy addig, míg Bécsbe mennék, fogok tisztelkedni. Így tehát minekutána Tóni Recskyéket jól össze öltözte volna, felültünk, s Bekecsen egy keveset kapatván, délután mintegy 2. óra tájban Ongára értünk. Itt Lillák mindnyájan nagyon szívesen fogadtak. Lilla sokat kérdezősködött Samuról is; de nem akartam nekie megvallani, hogy mikor jön el. A formákat általadtam neki. Este a pap is oda jöven, együtt töltöttük az időt. Esős borongós idő volt.

9. *Szerdán.* Reggel Tónival sokáig aludtunk, minthogy nem tudtunk mit csinálni. Annakutána kimentünk a kertbe, s ott a spárgákat takargattuk és a leányokkal beszélgettünk. Az ebédnek épen a végén Bónis Samu az esküdtjével Sepsy Pistával megérkezett, s Lillát így véletlen meglepte. Ők egész délután többnyire együtt szerelmeteskedtek; mi pedig a Tóni szobájában beszélgettünk. Rendkívül való nagy szél volt, s nem kevésbé csudálkoztunk azon, hogy Samu hogy mert a Tiszán által jönni.

10. *Csülörtök.* Reggel Samuék a früstök után mindjárt haza indulván, mi az egész napot nagyon unalmasan pipázgatva töltöttük Tónival. Reggel Futó is oda jöven, ebéden a pappal együtt ott volt. Hives szeles idő volt.

11. *Pénteken.* Reggel a Tóni szüleitől elbúcsúzván, Tónival együtt megindultunk haza Szántóra, s két órára ebéd után csakugyan meg is érkeztünk, szegény szüleimet s leánytestvéreimet valahára mégis megláthattam. Annakutána az egész estét együtt töltöttük. Napos, de egyébiránt hives idő volt.

12. *Szombat.* Reggel addig míg Tóni el nem ment, együtt beszél-

gettünk; annakutána az atyámmal lementünk Mihály bátyámhoz. Délután is egész estig a szüleimmel beszélgettem s feljártam az apámmal Kazinczyékat megnézni, minthogy hallottam, hogy itt vannak, de nem találtuk őket. Innét tehát Kovácsné nénémhez mentünk, s egy darabig ott mulattunk. Vendéggy Jancsit is találtuk. Hives borongós idő volt.

13. *Vasárnap.* Reggel az atyámmal együtt elindultunk Kassára, a törvényszékekre, s délután 5 órára be is értünk. Én csakhamar annakutána hogy beérkeztünk, elmentem Joób Tamáshoz s estig ott mulattam; Vécsey Gyuri is ott volt. Innen a promenádra, s onnan az atyámmal s Szabó Károlylyal együtt a lőcsei házhoz mentem vacsorálni; Keczer Guszti is ott volt; említette hogy milyen pajkosságot követtek el a farsangban Kazinczi Laczival, s hogy Sihulszky Mari férjhez vagy inkább félre ment egy Barkó nevű katonához. Esős idő volt.

14. *Hétfőn.* Reggel az atyámmal előbb Vitéz, azután Komáromy viceispánhoz mentünk. Innen pedig előbb Joóbnál pipázgatván a Sedriába mentünk, de civilis Sedria levén s Komáromyval több interessátusok kimenvén, s 3 vagy 4 assessorok alig maradván bent, én is ott hagytam, s délig Joóbnál pipáztam; délben a Sason voltam ebéden. Ott voltak Láncki Kubi, Máriássy Pista, Török Lajos és egyebek is. Estve ismét a lőcsei háznál ettünk, s ott említette Bodnár szolgabíró, hogy egy Fúró Miska nevű tegnap este a szkárosi hegyekben elfogott utonállót alkalmasint fel fogják statárium szerént akasztani. Tisztább, de borongós idő volt.

15. *Kedd.* Reggel kis gyűlésbe mentünk, s délig ott mulattunk. Délben Komáromynál voltunk ebéden, csak magunk és Botka, a hajduk hadnagya. Ebéd után jó ideig benn a V. Ispánál, azután pedig Joób Tamásnál mulattam, s ott az asztalon és az ablakon még mostan is nagy betűkkel viritó, »Bekény Kati« nevet nagy gyönyörűséggel olvastam. Tamás a szerelmünket is előhozá, de én azt mondtam, hogy már minden elmúlt; s ő nagyon sajnállá. Innen Tamással együtt elmentünk a promenádra, a hol az atyámtól hallván, hogy már Balogék megérkeztek, s Máriássy Pistától a szállásokat megtudván, egyenesen oda mentem, Juczika épen klavirozott, s véghetetlen nagyot sikoltott örömeiben, hogy engem meglátott, az anyja még nem jött meg; hanem kevés idő múlva az is megérkezvén, beszélte, hogy az öreg Bekény miyen rosszul fogadta Bóniséknál; hogy még csak nem is fogadta a köszöntését. — Később Juczi is csak faggatott, hogy hogy vagyok Katival? — de én csak azt feleltem, hogy tudja hogy a bécsi emberek hogy szoktak lenni; s ő csak azt felelte, hogy nem hiszen engemet olyan rossznak, mert Kati jó leány csak az a rossz benne, hogy sokat szeret; hanem azt mondhatja hogy én legnagyobb gráziában vagyok előtte; hogy mostan Nagyfaluban létekkor Samutól kérdezte, hogy hát Jászay elveszi-e Katit? s Samu csak azt felelte, hogy nem bolond olyat elvenni, a ki olyanokat szeret, mint Hunyady és Dogáji; de én erre csak azt mondtam, hogy nem mind igaz az, amit a világ beszél, s Juczi csak azt felelte, hogy »no hiszen maga legjobban tudhatja a dolgot hogy mint van«; s annakutána Fáty Ábrisról kezdtünk beszélni, s erősítettem nagyon, hogy őtet igen szereti, s megkért engemet, hogyha vele leszek, küldjem el hozzá, avagy irjak neki, a mit én meg

is ígértem. Volt nálok még egy német leányka is, s oda jött a Kaszonyi fia is, a kiket Juczi a forte pianóhoz ültetvén gondosan mulattatták egymást, s mi Juczival nagyon jókat kacagtunk, azon hogy milyen szépsze-rivel eltolhattuk őket a nyakunkról. Engemet vacsorára is erővel megmarasztottak, s vacsora után nagyon sokáig danolgattunk Juczival a fortepiano mellett. Juczi engemet igen gyakran elkezdett a szülei előtt szembe dicsérni s temérdek komplementeket csapott. Végezetre kaptam tőle egy fekete gyűrűskét és egy bokrétát, melyekért kezét csókoztam nékie. Eljövetelem-kor mindnyájan nagyon marasztottak, hogy ne menjek még holnap haza; hanem Balogh pénteken menvén Nagyfaluba, vele együtt haza mehetek, addig pedig maradjak nálok; a mit én megköszönvén, s egészen az atyám akaratjától függesztvén fel, a kit pedig jól tudtam, hogy meg nem fogja engedni; azzal az ígérettel jöttem el tőlök, hogy holnap ha jókor felkelnének, eljőnnék búcsúvételemet megtenni; a mit Juczika, kivált minekutána még egy *dajcsra* felszólított volna, s el is jártuk volna, nagyon bizonyosan megígért. Hives, borongós idő volt.

16. *Szerdán.* Reggel az ablakból néztem Fűrő Miskát mint vitték fel-akasztani Zsadánya; annakutána elmentem Balogékhoz megmondani, hogy az atyám teljességgel nem akarja engedni, hogy ott maradjak, a mit ők nagyon sajnálottak, s hittak, hogy legalább Ránkon ha lehet látogassam meg őket; s elbúcsúzván tőlök az atyámmal haza felé megindultam. Hidas-Németibe ebédelni beszélvén, Benyó János bátyámat ott találtuk, aki Tállyára s Mádra indult a szőlőibe. Ő ott beszédközben elő-hozta a Bekényéket, s az öreget igen nagyon dicsérte eszére és magyar emberségére nézve; a leányokat is hasonlóképen, hogy én az öreg előtt kiváltképen igen nagy gráciában állok, s hogy a himeseimet mennyire becsüli Kati, s hogy midőn Kati nékie mutatta és tőle tudakozta, hogy találna ki, hogy ki csinálta? ő mindjárt megmondta, hogy azt más nem csinálhatta mint én, s a leány csak elpirulván, mindjárt gondolta, hogy esmerjük egymást. Ezeket s több e féléket beszélvén, említette, hogy vasárnap Nagyfaluba fog menni Bekényékhez, s engemet is hítt: de én átalotam megígérkezni s zavarodásomban még köszönteni is elfelejtettem Katicskát. Annakutána az atyám hozzá ülven, ők engemet elhagytak s az atyámat csak Szántón, Benyot pedig többé nem is láthattam meg. Reggel esős idő után, napos melegebb, de szeles idő volt.

17. *Csütörtök.* Reggel elmentem Mihály bátyámhoz, de őtet otthon nem találván, s hallván, hogy Török Józsi az új feleségével együtt megér-kezett, hozzá bementem s ott mulattam délig. Délután többnyire ezen jegyzé-seimet írtam. Tiszta napos, de híves idő volt.

18. *Péntek.* Délig is, délután is többnyire Mihály bátyámnál és a lute-rános papnál mulattam. Voltam az atyámmal a külső kertben is. Szép tiszta melegebb idő volt. Estve Meczner Doktor jött hozzánk.

19. *Szombat.* Reggel elmentem Török Józsihoz, s vele együtt a pinczéjébe; ott beszéllette hogy hogy botlott ő a feleségébe, hogy az ipa 32 darab lovat ajándékozott neki, s hogy a jövő Restauráción szeretne ugyan Alszolgabíróvá lenni, de minthogy Rátkay Palival kelletik össze-jönnie, nem is próbál semmit, de Szobonya Antal ellen mindent el fog

követni, s nyilván bolondnak fogja deklarálni. A pinczéből visszamentünk hozzá, s ott mulattam délig. Délután be mentem Mihály bátyámhoz. Szép tiszta meleg idő volt.

20. *Vasárnap.* Reggel templomba mentem. Ebéd után az atyámmal és Veizerrel együtt elmentünk Kérbe Bárczy Ferenczékhez. Ott voltak: Darvas Józsefné, Bárczay József feleségestől, Bárczay Miska és Andris; Kovács Ferencz és Bukovics Laczi, s ezek mindnyájan olyan parázna beszédekett tettek, hogy én azokon az aszonyokon nagyon csudálkoztam, hogy hogy hallgathatták. Estve felé haza jöttünk; a kis Karsa Erzsi volt nálunk. Borongós esős idő volt. Délután egy kis jég is esett és az ég nagyon zengett.

21. *Hétfőn.* Reggel elmentem a káplánhoz s ott mulattam 10-ig. Akkor a kertbe mentem s Óváry Pistát előtalálván, őtet is elvittem magammal, de a kertben senki se levén haza jöttünk. Délben az atyám haza jövé, s ő az uraság majorjában, a hol úri szék tartatott, hivatalos levén, engemet is le vitt ebédre. Ott voltak: Butykay, Meczner Doktor, Bárczay szolgabíró, Szabó Károly, Kovács Ferencz, Horváth bátyám és Veizer. Ebéd után mintegy 4 óráig az ottan folyó dolgokat hallgattuk. Azután az atyámmal Török Andrishoz mentünk. Meleg tiszta idő volt.

22. *Kedden.* Délig ezen jegyzéseimet írkáltam. Délután betértem Szúnyogh Ferihez, a ki épen haza készült, minthogy pedig Szúnyogh tegnap nálunk hálván megigértem nékie, hogy vagy egyszer elmegyek Tengerre s körül nézegetvén a régi leveleiket, egy genealogica tabellát fogok nékie készíteni; erővel azon volt, hogy most teljesítsem azon ígéretemet, s az atyámtól is el kérvén, felültünk, s rövid idő alatt Tengeren termettünk; itt Józsit otthon nem találtuk, minthogy Miskolczra járt étellel, hanem csak Samut és Tercsit onnan kísértünk a szőlőbe. Feri menet beszélte, hogy Tengernek egy negyedrészt már ő bírja, Szilágyitól vette meg s most egy negyedrésze, a Lónyay Jánosé is eladó levén, a mint Samu bátyám jelentette nékie, azt is alkalmasint megveszi, mert már csak 1000 ezüst forint akadály van közöttük. Ő 7000-et ígért és 8000-et kérnek. A szőlőből haza jövé már akkor Józsit is és Borcsa húgát is otthon találtuk, s beszélgetéssel töltöttük az estvét. Igen szép meleg idő volt.

23. *Szerdán.* Reggel Eszti testvére is haza jött Józsinak; mi pedig a levelek olvasásához fogván, egész délelőtt s délután is egy darabig azt olvassgattuk. Akkor Farkas Antal feleségével s mostoha leányával Szemere Esztivel csak gyalog Baktáról megérkezvén, s én Szúnyoghék által nékiek bemutatattván, velük töltöttük az időt 6 óráig. Amikor ezek hazafelé elindultak, mi megígérvén Farkasnak, hogy holnap reggel alkalmasint által megyünk hozzá s együtt elmegyünk Vajdára. De alig indultak el, s a nagy zápor mindjárt előfogta őket. Mi azután estig az esőt néztük s pipázzgattunk. Reggel szép tiszta; délután esős idő volt.

CZÉKUS LÁSZLÓ.

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK AZ 1894—5-IK ÉVI KÖZÉPISKOLAI ÉRTESÍTŐKBEN.

A múlt iskolai évről kiadott Értesítőkből feltűnően kevés nemcsak az irodalomtörténeti, hanem a más szakbeli értekezés is; oka az, hogy az értekezés helyén a millennium alkalmából legtöbb iskola a saját történetét közli. Némelyik egypár százados múltat tekinthet vissza s nagy vidéknek sokáig egyetlen forrása volt a műveltség terjesztésére; politikai állapotaink is nyomot hagytak fejlődésükben, s így némelyikök érdekessé és művelődéstörténeti adatokkal járulhat nemzeti történetünkhöz is. De bennünket közelebbről csak azok az adatok érdekelnek, melyek irodalmunk történetével, egyes tudósok és költők tanári vagy tanulói pályájával függnek össze. Ilyen szempontból, egy kis tartózkodás végett, még visszatérünk rájuk; ezúttal, mint a múlt években, csupán a magyar irodalomtörténeti értekezéseket foglaljuk össze.

1. *Ányos Pál.* (A bpesti IV. ker. közs. főreálisk. 3—63. lp.)
Irta Gellért Jenő. Míg a Bacsányi János kiadta Ányos életrajzát és költeményeit (Magyar Minerva 1798.), azóta egész Ányos-irodalom támadt, tagadhatatlan bizonyosságul a költő rokonszenves, de rejtélyes egyénisége és művei iránt máig sem szűnő érdeklődésnek. A kinek sikerült egy-két levelét vagy néhány kiadatlan költeményét felkutatnia, sietett ezeket felhasználni a költő jellemzéséhez, és egyben megkísérteni a homályban hagyott részek magyarázatát. Toldy, Greguss, Jámor Pál, Károly Gy. H., Endrődi, Koltai, Széchy, Csaplár stb. foglalkoztak vele több-kevesebb részletezéssel; de még sem mondhatjuk, hogy akár élete folyása s egyéni jelleme biztosan volna megrajzolva, akár művei felől egyező volna a kritika véleménye. Gellértet éppen ez a bizonytalanság serkenti, hogy szeretett költőjét nagyobb, s előnyösebb világításba állítsa, mert némely kedvezőtlenül jellemző adat szinte átment az irodalomtörténeti köztudatba. Többé-kevésbé sikerülten czáfolgatja az Ányosra homályt vető adatokat, de biztos adatok híján ő is csak újabb kombinációkba ereszkedik. Elveti pl. Endrődinek azt a családi hagyományon alapuló adatát, hogy Ányost sértett hiúsága vitte kolostorba, s ábrándos természetében és tanári rábeszélésében keresi az igazabb okot. De a kettő nincs ellentétben.

Tanárai korábbi ösztönzésének talán épen akkor lett foganatja, mikor hiúságában megsértődve, a valakinek már tetszeni vágyó ifjú melancholikus lemondással megy oda, a honnét aztán nincs többé ereje magát kiszakítania. Ne feledjük, hogy 16 éves gyermekifjúról van szó, kit nem elvek, hanem pillanatnyi hangulatok vezetnek, s jó birtokú nemes család sarjáról, kiben a hiúság mellett a büszke daczosság is dolgozhatott. De honnét tudja a szerző, hogy a fiatal Ányos »csakhamar beleélte magát új helyzetébe,« s hogy »rokonszenvet érzett sorsüldözött s életúnt klastromtársaival!« Ez ismét merő combinatio. Több valószínűséggel bizonyítgatja a költő halála okait, elhárítva róla azt a gyanút, mintha »nemtelen élvezeteknek lett volna áldozatává.« A két határpont közé eső életadatokat röviden s elég jól összeállítja, rokonszenves képet festvén Ányosról; kár, hogy adatainak forrását csak itt-ott említi, mert így biztos adat és combinatio összeolvadnak. Az értekezés további folyamán külön fejezetekben szól a költő leveleiről, bánatos dalairól, ódairól, érzékeny gondolatairól, elegyes verseiről és töredékeiről, vallásos énekeiről s végül prózai munkáiról. A korabeli írók, (főkép a francziások), a politikai és társadalmi viszonyok befolyását kellően, s az egyes műveket is találóan méltatja; de a dolgozatnak inkább egyes lapjai jók, az egésznek szerkezete szétfolyó, sok benne az ismétlés, mintha dilettans munka volna. A mit az elégiáról és világfájdalomról ír, nagyon iskolás ráma (melyhez sok szó férne!) a költő műveinek megítéléséhez, annak bizonyítására, hogy Ányos *fájdalma csak egyéni* s hogy »elégiát a szó szoros értelmében nem írt, hanem *elegikus színezetű bánatos dalokat*.« Mintha biz az kisebbitené becsét! Ányos bizonynyal nem azzal a szándékkal ült le, hogy épen *elégiát* írjon, hanem hogy *költeményt*, s a mit írt, az jó; annál jobb, mert benne valóban érzett, egyéni fájdalma nyilatkozik meg. Az talán csak tollhiba egy helyt (9. lp.) hogy a *francziás* iskola »az előadás tömörségére törekedett az érthetőség rovására.« Nyilván az első classicistákat érti! Stílusában meg rendszeresen ismétlődnek az ilyen latinismusk: *felszólítá, küldené el, vállalná el* (13. lp.) kérvén őt, *segítené*, — *közlőné, lenne* szíves (14. lp.) stb.

2. *Kazinczy viszonya Kisfaludy Károlylyal.* (A rimaszombati egyes. prot. főgymn. 3—25. lp.) Irta Szathmáry József. Az intézet múlt évi Értesítőjében ugyanő Kazinczyról és a nyelvújításról írt. A szerző jegyzete szerint mindkét dolgozat egy készülő nagyobb tanulmánynak része; de ha a többi rész is ilyen, nem igen fogja előbbre vinni tudásunkat. A múlt és jelen századi irodalmi magánkörök vázlatos ismertetése után azt a viszonyt fejtegeti, mely Kazinczy és Kisfaludy Károly közt volt: hogy Kisfaludy, írói pályája elején, a mestertől kért és vett utasításokat a nyelv dolgában, majd hogy az Aurora megindításakor elválik irányuk, Kazinczy az Igaz Hebejét pártolja, sőt a szerkesztő halála után folytatni is szándékozik vállalatát, mert az Aurora magyar romanticismusa nagyon ínye ellen van, ezért mindjobban el is hidegül egymástól a két vezér, az ifjabb nemzedék Kisfaludyt vallja már fejéül, tisztelettel adóz Kazinczynak, de irányt már csak Kisfaludytól vesz; az 1828-iki találkozáskor kibékülnek, s Kazinczy az Aurora két utolsó

kötetébe sokat ír stb. Mindezek rég ismert dolgok, a minthogy a szerzőnek nincsenek is sem új adatai sem a tárgyalásban új szempontjai. Adatait mind az eddig kiadott gyűjteményekből, sőt ezeket is sokszor másodkézből veszi; ezért aztán nem is lát elég tisztán. Félreérti pl. Kazinczy Gábornak egy nyilatkozatát (7. lp.), melylyel ez Kazinczy Fer. szavait commentálja; Kisfaludy Sándorról azt mondja, hogy »korának egyik legönzőbb írója volt, kinek fájt, hogyha mellette valaki mást is írónak neveztek« (10. lp.), pedig csak szenvedélyes volt: szeretetében és gyűlöletében, írói sikereire méltán büszke, másokéira bizonyos fokig — mondjuk — irigy is, de akkora superlativusra talán még sem szolgált rá. Stettner pedig mint Fenyérit a Hebe, mint Zádort az Aurora hívei közé számítja. A neveket egyébkint is szörnyű következetlenül írja: Kazinczy és Kazinczi, Bártfay és Bártfai, Vörösmarthy és Vörösmarti stb. minden lapon váltogatják egymást. Kovacsóczy (az *Aspasia* szerkesztőjének) nevét pedig, ismételve: Kovasoczinak írja. Szakembertől csak megvárhatnók hogy ilyenek iránt legyen érzéke!

3. *Virág és Horatius*. (A kisújszállási ev. ref. főgymn. 1—56. l.) Irta Szeremlei Barna. A múlt évi irodalomtörténeti értekezések közt a legtöbbet érő tanulmány. Három részre oszlik: az *általános részben* Virágnak saját nyilatkozataival bizonyítja, hogy mennyire szerette, bámulta Horatiust; azután e rokonszenv forrását kutatva, párhuzamba állítja a két költő egyéniségét, életviszonyait, találó vonásokkal jelölven meg a különbségeket; majd költészetük egyező s különböző vonásait vizsgálja, hogy Horatius eszmevilága mikép hatott Virágra; a különbségek mellett is sok volt benne, a mi követésre csábította Virágot, de leginkább hatott rá a költői nyelv bája, a kifejezések tökéletessége, a forma és tartalom művészi összehangzása. Kimutatja, hogy V. e hatás alatt is önálló költő maradt, s nem lett utánzója vagy magyar képmása a római költőnek, mert V. tágabb körű (költeményeinek jó részére már a tárgynál fogva sem lehetett hatással Horatius), mert eccectikusan jár el (csak a lelkével rokón elemeket kölcsönzi át), s mert lángoló hazafiságával a nemzeti Génius szolgálatában áll. Ezután *részletező egybevetések* cz. alatt közelebbről vizsgálja a kölcsönzéseket: 1. az egész költemények átdolgozását, 2. a részleges kölcsönvételeket, 3. az egyes képek, gondolatok, fordulatok, motívumok átvételét, feldolgozását, változatait stb. E párhuzamos helyek nagy szorgalommal és tárgyismerettel vannak összeállítva, melyek alapján a szerző kimutatja, hogy Virág még annyira sem utánzója Horatiusnak, mint ez a görög költőknek; az egykorúaktól kapott »magyar Horatius« nevezet tehát nem gáncs, hanem dicsősége forrását jelzi. A függelékben még annak kimutatásával foglalkozik, mikép hatott Horatius (kivált *Ars poeticájával*) Virágnak poetikai és aesthetikai elméletére. Az egész tanulmány komoly tudással és becsvágygyal készült. Az általános résznek minden tételével nem értünk egyet, de összehasonlító irodalomtörténetünknek mindenesetre jó szolgálatot tenne a szerző, ha e nagyérdékű egybevetéseket Virág összes vagy válogatott költeményeinek egy magyarázatos kiadásában (pl. a *Jeles írók iskolai tárában*) értékesítené s hozzáférhetőbbé tenné.

4. *Berzsenyi mint drámairó.* (A nagyszebeni áll. főgymn. 3—23. lap.) Irta dr. *Boros Gábor*. Berzsenyiről szólva Toldy után minden irodalomtörténeti kézikönyv megemlékezik arról, hogy Döbrentei felszólítására szintén szándékozott valamiféle drámát írni az erdélyi első pályázatra; de a töredékben maradt kísérletet csak kevesen látták (van, a ki nagy sajnálkozva elveszítettnek is jelzi) és olvasták, mert sok egyéb kiadatlan régiség közt az Akadémia kéziratárában van eltemetve. Bármily csekély e töredék, melynek Toldy Döbrentei közlése után *Kupa támadása* címet adott, mindenesetre érdekes, mint a nagy ódaköltő kísérlete. Boros bevezetésül ismerteti a drámai pályázatot, Berzsenyi készülődéseit, tájékozatlanságát a tárgyválasztásban és dramaturgiában (Kazinczytól és Döbrenteitől kér útbaigazítást), aztán bő (14 lapra terjedő) kivonatban és nagyobb idézetekkel mutatja be a töredéket. Mindössze egy-két jelenet mondható élénkebbnek, de különben csekély jelentőségű kísérlet, melyből a cselekvény fejlődésére sem lehet következtetni, mert, mint egy Kazinczyhoz 1816-ban írt kiadatlan leveléből kitűnik, terv nélkül fogott a darab írásához, s kétszeri kísérlet után kedvét veszítve, abba is hagyta. Bár az értekezés megjelenése óta a költő életrajzában Váczy is lapokon át foglalkozik Berzsenyi kísérletével, Boros dolgozatának már csak az idézetek miatt is megmarad érdekessége.

5. *A gyermeki szeretet Petőfi költésében.* (A szatmári kir. kati. főgymn. 3—32. lp.) Irta *Ruprecht Alajos*. Ugyanaz, ki az előző évi *Értesítőben* figyelemre méltó dolgozatot közölt Arany *Toldi*-jának »szív és jellemképző vonásairól«. A mostani kevesebb értékű; a cím után azt várnók, hogy Petőfi költészetéből összeállítja a szüleihez való gyengéd viszonyát, rámutat arra az odaadó, rajongó szeretetre s áldozatkész ragaszkodásra, mely szinte páratlanul áll költészetünkben, s mely idealismussal — egy ifjúsági olvasmányban — igen alkalmas lett volna rokon érzelmek keltésére. Az a módszer, melyet a szerző követ, hogy az életrajz reális adataiból fejti ki ez érzelmek csiráit, ahhoz, hogy tudományos legyen, nagyon hézagos s jellemzésében nem elég mélyre tekintő; ifjúsági olvasmányban a fejtegetésnek melegebbnek, lelkesebbnek kellett volna lenni s erre a célra jobb lett volna az előbbi módszer: a költemények ismertetése, melyhez csak felvilágosító jegyzetekül járultak volna az életrajz *válogatott* adatai. Egy pár hibás helyet is föl kell jegyeznünk. Mindjárt az első lapon nagyon zavaros az a hely, midőn elmondja, hogy Petőfi atyja Maglódon ismerkedett meg anyjával, hol ez a tanítónál szolgált. »Ez (t. i. a tanító) hivatalából történt elbocsátása után a szegény Máriát (t. i. Petőfi anyját) szélnek eresztette, de csakhamar alkalmazást kapott (már t. i. a tanító) Martiny Mihály akkor maglódi, később kiskörösi luth. lelkésznel, a ki Petőfi Sándort keresztelte is. A két fiatal ember között nem jött létre mindjárt a kölcsönös benső vonzalom de Aszódon ujra összetalálkoztak, megszerették egymást, s össze is keltek!« A két fiatal ember alatt az előző mondat után csak a tanítót és papot lehet érteni, a mondat folytatásából pedig kitűnik, hogy a szerző Petőfi atyját és anyját érti!! Alább (22. lap), azt mondja: »költőnkre a legnagyobb ellensége sem foghatja rá, hogy nagyoni

jól tudott volna bánni a pénzzel, s ezt »Gazdálkodási nézeteim« cz. költeményével bizonyítja, hol a szerző szerint »valóságos programmot ad a pénznek becseről s felhasználási módjáról, s azt veti hozzá végezetül: »az ilyen könnyűvérű felfogást rendesen az optimismus táplálja, hogy ha a pénz elfogy, majd lesz helyette más.« Milyen félreértése a költeménynek s mily téves megítélése a költőnek, ki épen ellenkezőleg, ha vagyongyűjtő szenvedélyt nem árult is el, nagyon okosan és szépen tudott a pénzzel bánni; nem »könnyűvérűség,« hanem a fiúi gyengéd szeretet hiúsága az, hogy maga készebb nélkülözni, csak hogy elszegényedett szüleit segítse s megmutassa nekik, hogy ime mégis ember lett belőle. Petőfi éleadatai, költeményei, egész jelleme annyira ismereteseek, hogy ilyen botlásokat (egy pár frázisban is lappang még néhány!) csak az követhet el, ki nem eléggé jártas a Petőfi-irodalomban.

B. F.

La Hongrie littéraire et scientifique. Par J. Kont. professeur agrégé au collège Rollin, docteur de l'université de Budapest. Paris, Ernest Leroux, éditeur. 1896.

A magyar irodalomtörténet barátai kellemes meglepetéssel, sőt örömmel fogják kezökbe venni e könyvet, mely az első teljes magyar irodalomtörténet francia nyelven s elég tisztes terjedelemben, mintegy ötödfélszáz lapon tárgyalja irodalmunk fejlődését s ismerteti a magyar tudományos élet mozgalmait és állapotát. Habár a mű hazánkfiától való, a kinek neve nem ismeretlen a magyar közönség előtt, az ember akaratlanul is azzal a gondolattal veszi kezébe és olvassa e könyvet, hogy ime tehát a francziák így vélekednek felőlünk, vagy legalább így fognak vélekedni, a hogy e könyv tanítja őket, mivel ránk vonatkozó ismereteiknek ez lesz ezentúl a fő és hiteles forrása. Ha a könyvet azon szempontból tekintjük, hogy a francia közönségnek is módjában lesz most már egy keze ügyében fekvő, s a mellett részletes és komoly felvilágosításokat tartalmazó műből tájékozódni a magyar irodalom felől: a mű megírását érdemes és tiszteletreméltó vállalkozásnak kell tekintenünk. A könyv tényleg sok jóakarattal és jó igyekezettel van írva. Irodalmunk történetéből, különösen az újabb idők eseményeit részletesen és kimerítően ismerteti, a magyar tudományos élet mozgalmairól s az ennek körében folyó tevékenységről oly tájékoztató képet ad, hogy a magyar olvasónak egész megnyugvással kell gondolni a felfogás és megítélés azon átalakulására, melyet ez adatoknak tudomásul vétele a francia közönségnél okvetetlen elő fog idézni. A magyar olvasó szinte nem zárkozhatik el bizonyos nemzeti büszkeségtől annak meggondolására, hogy a nálunk e század eleje óta folyó lázas munkásság s az elért eredmények és vívmányok föltétlenül méltánylást és elismerést fognak találni e könyv adatai nyomán azon nagy nemzetnél is, a mely azokról eddig alapos tudomással alig birhatott s melynek a saját viszonyai álláspontján fogalma sem lehetett azon akadályokról és küzdelmekről, melyeken a nemzeti ügynek a föld ezen, nekik minden esetre félre eső zugában, át kellett mennie. Ez akadályoknak, az idegen kormányzat gáncsoskodásainak és elnyomó intézkedéseinek az igazsághoz hű feltüntetése egyik fő érdemét teszi a műnek.

Mindez még sokkal nagyobb érdekü lehetett volna, ha a szerző határozottabban francia álláspontra helyezkedik; ha sikerült volna neki valóban egy francia szemével és felfogásával látni a dolgokat. A szerzőnek, úgy látszik, csakugyan ez is lebegett a szeme előtt s ő könyvét nem úgy akarja tekintetni, mint egy magyar író francia munkáját, hanem mintha valóban francia volna az, ki a magyar irodalom történetét itt megírja; ő magát a francziákhoz számítja s per »notre drame,« »notre littérature« stb. említi folyton a francziát. Ez állásponton azonban a magyar viszonyoknak bizonyos eredetibb és önállóbb felfogására lett volna szükség, olyanra, a minővel egy valóban szajnaparti ember tekintheti és ítélheti meg ezeket. Ez sokkal inkább megfelelt volna mind a francia közönség igényeinek, mind a magyar olvasó követelményeinek. Sajnálattal kell azonban konstatálnunk, hogy Kont erre nem képes. Nem hogy a francia ember felfogásával és szempontjából tekintené tárgyat, de még saját önálló felfogása sincs arról. Könyve egyszerűen a közkeletű magyar felfogásnak a visszhangja, sőt több — azaz hogy kevesebb ennél: legnagyobb részben fordítása a magyar kézikönyveknek. Az a várakozás, a mivel a könyvet kezünkbe vesszük, hogy t. i. »lássuk tehát, egy francia mikép ítél meg bennünket,« teljesen kielégítetlen marad; ilyesminek nyoma sincs a Kont művében.

Ez természetesen az egész könyvnek értékét jelentékenyen leszállítja. Ehhez aztán hozzá járulnak még egyéb fogyatkozások, melyek meglehetősen lehangoló hatásuak, úgy hogy az olvasás végén igen vegyes érzelmekkel válunk meg a könyvtől. Legfőllebb arra gondolunk vigasztalásul, hogy habár nem ítéltek is meg irodalmunkat oly nagyszerű álláspontról, mint pl. Taine az angolokét, de annyi mindenesetre történt, hogy ezentúl lesz a francziák kezében is egy könyv, mely nagyban és egészben elég hű képet ad irodalmi és tudományos állapotainkról.

S ebben jólélekkel meg is lehetne nyugodni, ha a »kép hűsége,« melyet a könyv a magyar viszonyokról ad, csakugyan olyan kifogástalan volna a részletekben is, mint »nagyban és egészben.« De fájdalom ezt sem lehet elmondani a könyvről, melynek az alaposság épen nem tartozik erényei közé. Nem is lehet érteni, hogy magyar író, a kinek habár Párisban lakik, mégis csak rendelkezésére állnak a források és segéd-eszközök, hogy követhet el ilyen, mint látszik, bizonyos ambícióval készült könyvben ennyi kisebb nagyobb botlást. Mind nem is győzné az ember felsorolni, egy néhány álljon itt mutatóul.

Komáromi Csipkés György bibliáját így nevezi: »bible de Comorn.« Szemere sonettejeiről az akkori lelkes bírálók bombasztikus magasztalását, hogy t. i. »ezek élni fognak mindaddig, míg a magyar nyelv él« minden kritika nélkül utána mondja, sőt még tódítja is azt mondván: »Tous les Magyars les savent par coeur,« (!) A Peleskei nótáriusról, melynek színre alkalmazója szerinte Eugène¹ Gaal, ezt a Tissot-ra emlé-

¹ Ilyen — mondjuk: sajtóhiba — több is van a könyvben, pl. a Rodostóban meghalt Rákóczyt Györgynek nevezi, Sylvester magyar nyelvtanának megjelenése évét 1559-re teszi 1539 helyett. Toldi estéje neki Toldi estélye s Kazinczy Bács megyei leveleit így írja francziául: Les lettres de Bácskai.

keztető mondást találjuk a könyvben: »il s' amuse encore aujourd'hui les paysans, qui viennent dans les villes au moment des foires.« A Fanni hagyományairól azt a rég megczáfolt mesét találja fel, hogy Fanni nem más, mint ama bizonyos Markovics grófné, s az ifju maga Kármán. S mindezt csak azért, hogy elmondhassa, hogy Kármán is itt a saját maga élményeit írta meg, mint Göthe Wertherben. Ellenben, hogy milyen személyes élményeken alapszik pl. Arany Bolond Istókja, arról mit sem szól. A Bánk bán alakjairól szólván megjegyzi, hogy az elégteleneknek maga az alkotmány jogot ad a fegyveres fölkelésre, ha előjogaik megsértettek. Már t. i. az 1222-ben kelt arany bulla híres cikkét érti itt, csakhogy erre Peturék 1213-ban nem hivatkozhattak. Eger ostroma szerinte »siège illustré par la mort héroïque de Dobó.«

A hibás értesülésekbe általában minden lépten nyomon belebotlik az olvasó. Sok helyt meg is látszik, hogy a szerzőt mi vezette félre, t. i. hogy restelt utána járni a dolognak s megelégedett azzal, hogy a kézikönyvek előadására támaszkodott. Pl. Czuczor Botondjának tartalma egy különben jeles és igen elterjedt kézi könyvben úgy van elmondva, hogy Alkides és Bödövény szereplése nem világos. Épen ilyen nem világosan találjuk aztán a dolgot Kontrál is. Ilyenféle okokból eredtek a következő botlások is. Kemény Zsigmond szerzőnk szerint az Özvegy és leányában »nous raconte la destinée tragique de la famille de Mikes, qui sauve au mépris du danger Sarah Tarnóczy, une puritaine poursuivie à cause de sa foi.« Jókai pedig a Régi jó táblabírákban »deroule le triste tableau, parfois comique, de l'administration et de la justice hongroises avant 1848.« Világos, hogy a szerző egyik könyvet sem látta s ez utóbbiról azt hiszi, hogy az valami Eötvös-féle satyra a megyei közigazgatásról. Ugyanígy jár Vajda János Találkozások cz. költeményével. Ezt ugyanis úgy mutatja be, mint a magyar prózának egyik jeles termékét. Majd máshol a Toldi szerelmét ismertetvén, azt beszéli, hogy a vitézi torna, a melyben Toldi Tar Lőrincz gyanánt viv, Budán történik s Rozgonyi és Piroska oda utaznak.

Az is megесik rajta, hogy vakon utána ír néha igen különös véleményeket. Pl. Petőfiről azt mondja, hogy »sa mort prématurée est un bonheur pour sa renommée.« Itt ott úgy látszik, mintha a magyar íróknak valami német ismertetése is szolgált volna neki forrásul, sőt hogy néha magyar műveknek, csak a német fordításai voltak előtte. Erre mutat az, hogy pl. a Buda halála-beli Gyöngyvért ilyen néven említi: Perlinde, de sőt a fokost fogasnak mondja. Bizonyos németiség lólába általában sok helyt kilóg e francia könyvből. A szerző a hol csak teheti, nem mulasztja el felhozni, mintegy szentesítést, a németek ítéletét magyar művek vagy intézmények felől. Pl. hogy Vischer az Ember tragédiáját »eine gewaltige Geistesthat.«-nak nyilvánította; meg hogy a budapesti tanárképzővel kapcsolatos gyakorló iskola még a német paedagogusok dicséretét is kiérdemelte. Ilyen furcsaság még az is, hogy az egyetemi magántanárokat privatdocenteknek nevezi, a tandíjat Collegiengeldernek, Petőfi dalait liedeknek. Hogy minek kell ennek így lenni egy francia könyvben, azt nehéz elképzelni.

A hibás értesüléseken kívül némely mulasztást is vethetni a szerzőnek szemére. A magyar irodalomtörténetnek vannak bizonyos francia vonatkozásai. Ezekről azt képzei az ember, hogy egy francziák számára írott könyvben jól pointezve ki kellene emeltetniök. A szerzőnek volt is némi ilyen törekvése. Így pl. a francia eszmék hatása a múlt század végén sikerülten és helyesen van tárgyalva, Apáczaianak cartesianus volta jól ki van tüntetve, az akadémia által lefordítottatott külföldi írók közt a francziák gondosan felsorolva stb. De viszont sok francia vonatkozás egészen mellőzve van, a mi pedig kétségkívül csak emelte volna a könyvnek érdekességét azon közönség előtt, a melynek szánva van. Így fel lehetett volna említeni a »bon rey Aimeric« magyar királyról szóló provençei troubadour dalt, Szcenci Molnár Albertnél a GoudimeI-féle dallamokat, Rontó Pálnál a Benyovszky madagascari dolgait stb. Egy ilyen magyar-francia adat különben szintén hibás a könyvben. Azt írja ugyanis Kont, hogy a Descartes-féle philosophiát Régis-Pierre Sylvanus vitte be a debreczeni iskolába. Ez adat valószínűleg a Molnár Aladár könyvéből való (A közokt. tört.), de azóta kimutatták, hogy az ott említett Sylvanus nem más, mint Martinus Sylvanus azaz Szilágyi Tönkö Márton 16. századbeli debreczeni tanár, kinek 1572-ben megjelent »Philosophia ad usum scholarum applicata« cz. művével vitetett be a cartesianismus Debreczenbe. A francia Régis-Pierre Sylvanushoz pedig semmi köze sincs a dolognak.

Stb. stb. Mindent összevéve azt lehet a könyvről elmondani, hogy az jóra való, s bizonyos tekintetben sikerült, de szerény igényű vállalkozás, melyet nagy mértékkel mérni nem lehet. Annyi haszna mindenesetre meglesz, hogy a felszines és curiosumokra vadászó tárczairók mesterségét elrontja s lehetetlenné teszi Franciaországban a magyarokról szóló kalandos elbeszéléseket és leírásokat. Ez magában szintén érdem, s talán nem is kívánt a szerző többet elérni. Ebbeli érdemét szíves készséggel elismerhetni, annyival inkább, mert a felsorolt (s felsorolatlanul hagyott) hibák és tévedések úgy sem érintik a dolgok lényegét.

KORDA IMRE.

AD VOCEM.

Pelbárt. Ilosvai Selymes Péterrel ilyenformán lehetne verselnem:

Jóllehet nagy sokat szoltunk Pelbártról,
Kit igazán szedtünk össze Pelbártról,
Míg bévebben szólnánk az nagy Pelbártról
Csak rövideden most szóljunk Pelbártról.

A mit a P. élete és munkái 30. lapján írtam, hogy őt »méltán számíthatjuk a reformáció előtt élt reformátorok közé«, — sok szóra adott alkalmat. Legközelebb Concilia rivallt rám érte a Pomerium sövénye mögül (Kath. Szemle. 1896. évf. 159. l.), mondván: »lassan azzal a prozelitáskodással a protestantizmus javára visszafelé a multba!«

Majd azt hittem, hogy valamely phonograph zenga multból vagyis 1880-ból. (*Új M. Sion 380. l.*) Mivel azonban a phonograph újabb találmány, ennek a zengő szerszámnak talán nem *ph*-val, hanem *pl*-lel kezdődik a neve.

A mi a »prozelitáskodást« illeti, magyarul csak azt felelhetem rá, hogy nem vagyok én »a tévő.« Ha ez nagyon vulgaris és ennél valami emphatikusabb, középkori felelet kívántatik, abban az esetben a *Carmina burana* következő stropháját is aláírhatom:

Sciat deus, sciant dei,
Non sum reus hujus rei.
Sciant dii, sciat deus,
Hujus rei non sum reus.

Lelkiismeretemre s írói rangomra nézve, mivel ez is feszegettetik, csak azt mondhatom, hogy az elsővel rendben s békében vagyok, a rangoskodás pedig mindenemmel ellenkezik. De ellenkezik a Matkó-Sámbarkodás is, azért nem folytatom. Csak azokat kérem, a kik netalán még ezután is szívesek lesznek velem, amaz egy pár szó miatt ily kitüntető hangon nyájaskodni: méltóztassanak tudomásul venni Pelbárt, Sexagesima vasárnapi IV. beszédének következő helyét is:

Ecclesia tam pretiosam existimavit praedicationem, quod ab ejus officio exercendi interdixit mulieres etiam doctas et sanctas; prohibet etiam laicis omnibus cujuscunque dignitatis et ordinis existant, ut patet per concilium *de Consecratione dist. IIII. cap. Mulier*, — quo ad primum, et *de haereticis cap. Sicut in uno*. quoad secundum, ac pluribus aliis locis decretalibus. Obligavit autem praelatos curam animarum habentes ut de praedicatione sollicitam curam habeant, vel per se vel per alios facienda; *de officio iud. ord. — cap. Inter caetera*. — Quare haec? nisi quia sine praedicatione maximum fieret salutis detrimentum, plusquam sine auditione Missae. Si enim populus staret XXX. annis absque missarum celebratione et aliis consiliis populus staret totidem annis absque praedicatione; licet utrumque esset nocivum, tamen caeteris paribus experientia teste incomparabiliter majus detrimentum sentirent animae in moribus et fide absque auditione verbi Dei quam absque Missae auditione. Propterea ecclesia ad praedicationem audiendam admittit etiam excommunicatos et interdictos, quos tamen non admittit ad Missam, *de sententia excomm. c. Responso et c. Episcopus nullum* etc. Denique ecclesia tantum appretiat et existimat utilitatem praedicationis quod praefert Missae.

Sz. Á.

REPERTORIUM.

- Anarkia a kritikában. *Hesperus*. Magyar Szemle 10. sz.
Andrássy Kálmán. Ujabb eszméáramlatok a francia irodalomban. Magy. Szemle 11. sz.
Balog István. Husz esztendő. (1875—95.) Ism. Vasár Ujs. 12. sz.
Benedek Elek. Katalin. Ism. Lévy Mihály. Magy. Bazár 11. sz.
Beöthy. Magyar Irodalom történet. Bir. Z. Kath. Szemle 136—154. l.
Celesztini. Széchenyi István döblingi életéből. Magy. Ujs. 97. sz.
Császár Elemér. Tudomány és költészet. Polit. Hetiszemle 2. sz.
Császár Imre. A színésztanításról. Magy. Ujs. 90. sz.
Czóbel Minka. Virradat dalai. Ism. Vasár. Ujs. 9. sz.
Doktor Apáczai. Költői igazságszolgáltatás. Polit. Hetiszemle 3. sz.
Esztegar László. Koroda Pál »Alkibiadesz«-éről. Vasár. Ujs. 11. sz.
Farkas Ferencz. Szürke távlat. Ism. Lázár Béla. Nemzet 94. sz. — Magy. Génusz 12. sz.
Feszl Géza. A színpadi hatás mint végezel. Budapest. Hírl. 94. sz.
Fröhlichné Mórincz P. Pocsaiyék. Ism. S. E. Egyetértés 67. sz.
Gellért Jenő. Ányos Pál. Ism. Prónai Antal. Phil. Közl. 376—379. l.
Gécze Sarolta. Igaz történetek. Ism. Zoltán Vilmosné. Ung. 16. sz.
Gergely István. Egy halott költőről. (Hugó Károly.) Otthon 1896. I. kötet.
 387—390. l.
Gerő Ödön. Egyénck. Ism. Doktor Apáczai. Polit. Hetiszemle 6. sz.
Gyulai Pál. Bárány Kemény Zsigmond emlékezete. Bud. Szemle 85. köt. 463. l.
Halász Margit. Élő alakok a »Politikai Divatok«-ban. Zala 22. sz.
Halmy Gyula. Szemere Bertalan élete és munkái. Mezőtúr és vid. 23—25. sz.
Hentaller Lajos. Hírlapirodalmunk a szabadságharc idejében. Magyarországnak 74—76. sz.
Herczeg Ferencz. Die Morastblume. Ism. Herczeg Ferencz. Budapest. Hírl. 81. sz.
Hermann Ottoné. Knopfmacher. Ism. Egyetértés 95. sz. — Magy. Hírl. 53. sz.
Hevesi Sándor. Dráma és színpad. Ism. S. E. Egyetértés 95. sz.
Hock János. Arad Petőfije. Nemz. Ujs. 104. sz.
Horváth Janka. Fátum. Ism. Benedek Elek. Magy. Hírl. 66. sz.
Jókai Mór. Blaháné. (Képekkel). Vasár. Ujs. 10. sz.
Kaposi József. *Klinda T.*, *Telegdy L.* Nyugalmas órák. Ism. Gyűrky Ödön. Magy. Állam 86. sz.
Kiss Ernő. A honfoglalás költészete. Magy. Szemle 14. 15. s. köv. sz.
Kocsán János. Csendes dalok. Ism. Lázár Béla. Nemzet 94. sz. — Magy. Génusz 12. sz.
 A kolozsvári színház 75 éve. Erd. Híradó 57. sz.
Kupár Rezső. Keresztény esztetika. Szépirod. Kert. 9. 10. sz.
L. A dráma a lejtőn. Polit. Hetiszemle 5. sz.
Láng Menyhért. Abonyi Lajos. Vasár. Ujs. 10. sz.

- Láng Menyhért.* Blaháné. Egyetértés 88. sz.
Latinovits Stanczi. Vadvirágok. Ism. Lázár Béla. Nemzet 94. sz.
Lévay Mihály. A mi költőink. Alkotmány 59. sz.
Lovassy Andor. Nevető betűk. Ism. Dr. Lázár Béla. Nemzet 88. sz.
Makai Emil. Margit. Ism. Lázár Béla. Nemzet 94. sz.
Makai Emil versei. Ism. Haber Samu. Egyenlőség. 6. 7. sz.
Malonyay Dezső. Az utolsó. Ism. D. Magy. Szemle 10. sz.
Martos Ferencz. Iza. Ism. Lázár Béla. Nemzet 94. sz. — Egyetértés 88. sz.
Mikszáth Kálmán. Kisérlet Lublón és egyéb elbeszélések. Ism. Magy. Hírl. 67. sz. Egyetértés 88. sz.
Morgenstern Róbert. A modern irány az irodalomban. Aradi Közl. 68. 69. sz.
Pap Károly. Adalék Ráday Gedeon életrajzához. Phil. Közl. 313 — 319. l.
Pekár Gyula. Lavina. Ism. Lázár Béla. Nemzet 88. sz.
Pesti Gábor. Új testamentom. Ism. Concilia. Kath. Szemle 155—166. l.
Pintér Kálmán. Nyugalmas órák. Ism. Lévay Mihály. Alkotmány 84. sz.
Poesies magyares. Recueil. p. M. de Polignac. Ism. g. P. Napló 62. sz. —
 ő. Magy. Hírl. 62. sz. — Egyetértés 67. sz. — Kappa. Alkotmány 66. sz. —
 Szana T. Föv. Lap. 89. sz.
Pongrácz Béla. Akkordok. Ism. Lázár Béla. Nemzet 94. sz. — Vasár.
 Ujs. 10. sz.
Rákosi Jenő. Alföld 62. sz.
Ritók Emma. Mai idegek. Ism. Lázár Béla. Nemzet 88. sz.
Rónaszéky Gusztáv. Blaháné mint drámai művésznő. Alföld 69. sz.
Sas Ede. Elbeszélések. Ism. Magy. Hírl. 74. sz.
Spinoza. Balassa Bálint Esztergomban. Alkotmány 65. sz.
Szabóné Nogáll J. Pipiske. Ism. Lévay Mihály. Magy. Bazár 11. sz.
Szathmáry József. Kazinczy viszonya Kísfaludy Károlylyal. Ism. Váczy
 János. Phil. Közl. 382—384. l.
Széchenyi István levelei szülőihez. Kiadta Zichy Antal. Ism. Salgó Ernő.
 Egyetértés 88. sz.
Szedlárik Istvánné. Irgalom nevében. Rövid ism. Magy. Génusz. 12. sz.
Szentessy Gyula. A rajongó. Ism. Lázár Béla. Nemzet 94. sz.
Szeremley Barna. Virág és Horatius. Ism. Tolnai (Lehr) Vilmos. Phil.
 Közl. 379—382. l.
Szilágyi Géza. Tristia. Ism. Lázár Béla. Nemzet 94. sz. — Egyetértés
 88. sz. — Magy. Génusz 12. sz.
Szomory Dezső. Péntek este. Szinmű 1 felv. Első előadása a nemz. szín-
 házban febr. 28. Ism. Keszler J. Nemzet 59. sz. — Nemz. Ujs. 59. sz. — Magy.
 Hírl. 59. sz. — Robin. P. Napló 59. sz. — P. Hírl. 59. sz. — Kóbor Tamás.
 Magy. Ujs. 59. sz.
Szűry Dénes. Blaháné és a »Betyár kendője.« Vasár. Ujs. 10. sz.
V. S. Czóbel Minka. Új idők. II. évf. 6. sz.
Váczy János. Berzsenyi Dániel életrajza. Ism. Demek Győző. Erd. Múzeum
 178—184. l.
Vajda János. L. Polit. Hetiszemle 1. sz.
Vajda János költeményei. Ism. Ravasz Árpád. Erd. Múzeum. 186—189. l.
Vajda Viktor. Kölcsény mint moralista. Kecskemét, 1896. Rövid ism.
 Egyetértés 95. sz.
Várnay Sándor. Egy könyv története. Alkotmány 84. sz. (Széchenyi
 Blickjéről.)
Verő György. 1000 év. Látványos szinmű 3 szakaszban. Első előadása
 a népszínházban ápr. 17. Ism. ny. Nemzet 107. sz. — Alkotmány 95. sz. —
 Magy. Ujs. 107. sz. — Nemz. Ujs. 107. sz.
Vidéki költők albuma. Ism. Lázár Béla. Nemzet 94. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

AZ

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

HATODIK ÉVFOLYAMÁRA.

E negyedévenként megjelenő folyóirat előfizetési ára egész évre 5 frt, egyes füzet ára 1 frt 50 kr. A pénzütalványok, reclamatiók a Magy. Tud. Akadémia kiadóhivatalához (M. Tud. Akadémia palotája) küldendők.

„ATHENAEUM“

Szerkeszti: PAUER IMRE.

A Magy. Tud. Akadémia II. osztálya a fentebbi czimen, philosophia és államtudományi folyóiratot indított. Ára 5 frt. Egyes füzeté 1 frt 50 kr.

A pénzütalványok, reclamatiók a Magyar Tud. Akadémia könyvkiadó hivatalának (Magy. tud. Akadémia palotája), a folyóirat szellemi részét illető küldemények Pauer Imre osztálytitkárnak czimzendők.

Megjelent!!

Szegedi Gergely énekeskönyve 1569-ből.

Szilády Áron tanulmányával Sz. Gergelyről s énekeskönyvéről.

4-rét. 224 és XVI lap.

Ára 2 frt 50 kr.

Gróf Széchenyi István hirlapi cikkei.

I. kötet: 1828—1843-ig.

Összeállította: ZICHY ANTAL.

N. 8°-rét LXIV. és 564 lap.

Ára 5 forint.

MŰVÉSZET ÉS TERMÉSZET.

Irta: CHERBULIEZ VIKTOR.

Fordította: GEÖCZE SÁROLTA.

N. 8°-rét. 243 lap.

Ára füzve 1.50, egész vászonkötésben 1.90.

Megrendelések intézendők

Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához

Budapest.

Budapest, 1896. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.